FÉLÉVSZÁZAD MESGYÉJÉN

Debreceni Egyetem
Egyetemi es Nemzeti Konyvtar
0 000017 169806

1882—1932

MAGYAR KIRÁLYI TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA
DEBRECEN

KNER IZIDOR

FÉLÉVSZÁZAD MESGYÉJÉN

1882—1932

KNER IZIDOR KIADÁSA
GYOMA, 1931

143.690

MAGYAR KIRÁLYI TISZA ISTVÁN-TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA
DEBRECEN

BÖLCSŐTŐL A KAPTAFÁIG

Bármilyen sikeres, eredményes munkálkodásnak csak az a része számít, amelynek a köz látja hasznát és amely az egyetemesség javát szolgálja.

Könyvnyomdám nem egy vonatkozásban vitt olyan szerepet, amelyről közismert volta mellett is érdemes megemlékezni, mert elért eredményeink nagy részéről a közönség széles rétegének nem lehet kellő tudomása. Hiszen babérjaink nagy részét a külföldi szaklapokban megjelent műmellékletekkel, meg világkiállításokon arattuk; sok jelentős munkánk költséges volta miatt csak kevés helyen, szűk körben került forgalomba. A közigazgatásnak tett nagy szolgálatainkat is csak a fele hivatal méltányolta, szerencsénkre, mert ezt is elég feladat volt kellőleg kiszolgálni.

Ennek dacára eszem ágában sincs magamnak vagy cégemnek mást vindikálni, mint hogy vidéken mesterségem színvonalának emelése körül döntő szerepem volt; a közigazgatás utolsó négy évtizedében pedig a törvények és rendeletek özöne által keltett forrongásból elsősorban nem a hasznot húzást tartottam szem

előtt, hanem hogy nyomtatványaimnak a változásokhoz való mennél gyorsabb és szakszerűbb alkalmazásával, a községi háztartások javára is, könnyítsek az adminisztráción.

Mindamellett könyvemet soha meg nem írom, ha a tekintélyes számú esztendők nem olyan körülmények közt folynak le, hogy másként is betűkbe kívánkoznak.

Pénz, hozzáértés és szaktudás híjján — kontárként — 1882 június közepén nyitottam könyvnyomdát olyan helyen, ahol ez a foglalkozás nemcsak hogy fellengzős ábrándokra nem jogosított, de a megélhetés reményével sem kecsegtetett.

Vármegyénkben túltengő számban volt már könyvnyomda, közte a kitűnően felszerelt Dobay János-féle, amely egyedüli szállítója volt a közigazgatásnak. A többi számba sem vehető olyan apró, részben szégyenletes termékeket előállító vállalat, amelyek versenyképességüket tisztán a minél olcsóbbjánoskodásra alapították.

Első berendezkedésem még ezek között is utolsó helyre sorozott. S mégis, hogy miként lett a semmiből valami, erre nem sok szót fecsérelek. A rátermettségről csak annyit, hogy könyvek között ringatták bölcsőmet.

Atyám közel nyolcvanesztendős korában mesélte, hogy amennyire csak vissza tudtak emlékezni szülei, nagyszülei, mind kompaktornak ösmerte elődjét, őseit s ha a többgyermekes család egyik-másik tagja más mesterségre ment is, valamennyi mint könyvkötő halt meg.

Ugyancsak atyám szerint, már a dédatyja sem tudta

a vezetéknevét, hanem a tót lakosság becéző megszólításából rájuk kent „pán knyihár"-ból vedlett Kner névre hallgatott minden elődjével egyetemben. Ez a szó bizonyára nem kevés idő alatt kophatott idáig a nép ajkán.

Nagyapám a mult század második évtizedében került a Vágvidékről Pest vármegye Gyón községébe, honnét a kenyérgond tizenöt esztendő multán tovább űzte és Békésszentandráson ütötte fel sátrát.

Ezt holtig jó hellyé avatta a környező községek híveinek hónaljnyi vastag imádságos könyve. A tót Tranoscius és a német, hasonlóan vaskos Gesangbuch, melyeknek soha nem akadt kiadója, hanem két-három évtizedes időközökben az eklézsiák állíttatták elő és osztották ki az előfizetőknek, egyszer meghajtott és egymásba rakott ívekben, amiként a nyomda szállította.

Vasútnak híre sem volt, a posta, még a mult század közepe után is jóval, osztrák kezelés alatt állott, német hivatalos nyelvével nem a nép érdekeinek szolgálatára szánták s nemhogy akkor küldözgették volna köttetni a vallásos könyveket postán, hanem még ma sem cselekszik.

Kapóra jött tehát a Kner-család, mely legősibb alapon kereste mesterségével kenyerét.

Az öreg állandóan kötögette azokat az énekes és imádságos könyveket, melyeket fiai „kétkerekű talyigán, meg egy fakó párán" házaltak össze hét vármegye határában s cipeltek aztán gazdáiknak vissza: egyben mindig újabb kötendőket gyüjtögetve.

A tőszomszédságban levő Szarvas mezővárost szel-

lemi gócponttá, Helikonná avatta a Mezőberényből oda költözött gimnázium, mely a szabadságharc előtti időben: Ballagi Mórral, Greguss Ágosttal és még egy sereg kitűnő pennás tanárral az élén, ontotta a szellemi termékeket. Enélkül sohasem keletkezhetett volna ott az Alföld legnevesebb, leghíresebb könyvnyomtató műhelye, a Réthy Lipóté, ki később a vármegye székhelyére, Gyulára, onnét pedig pár esztendő multán Aradra költözött s ebben az igazán kultúrvárosban is mind a világégésig a legjobb könyvnyomtató mester maradt.

Szarvason Ballagi „Német-Magyar, Magyar-Német szótár"-a, Greguss „Futár"-ja, Jankovics tót szótára, tudományos és hazafias füzetek és kötetek tömege, a már említett ezerháromszáz oldalas Gesangbuch-ja Luthernek, meg az akkor legkelendőbb „Magyar Alföldi Kis Képes Kalendárium" olyan állandó munkák voltak, hogy annál inkább kellett volna a nagy nyomdavállalatnak könyvkötészetet is berendeznie, mert a községben nem volt könyvkötőmester.

Impraktikusságnak kell azt is minősítenem, hogy nagyapám nem Szarvason, hanem a határos kisközségben ütötte fel tanyáját, amit ugyan helyrehozott Réthy, bekötendő könyveinek Békésszentandrásra küldözgetésével. A sok kiadást ért kétkötetes Ballagi szótár állandóan fűzve került a könyvpiacra, holott a kötést a vevők szívesen megfizetik.

A szabadságharc kitörésekor — a haza hívó szavára — a nagyobbik két Kner fiú berukkolt és végigharcolta az 1848—49-et.

Idősebb nagybátyám Görgey lovasfutárja lett és a szorongattatás idején, Világosnál véghezvitt bravúros hírszolgálatáért szép, filigrán tisztikardot kapott a fővezértől, mely évtizedeken át ott díszlett mezőberényi könyvkötőműhelye falán, keresztben saját otromba őrmesteri lovaskardjával. Közbevetve szóvá kell tennem, hogy megpróbáltam a békéscsabai múzeum számára megszerezni a Görgey ajándékozta kardot, de nem sikerült, mert egyik történelmi érzékű utód, kitűnőnek ismervén fel a kard pengéjét, penicilusokat csináltatott belőle és szétosztotta a testvérek között.

A futár öccse, a tímár, ugyancsak lovaskatona volt és később Kufsteinban mint lóápoló mártíromoskodott. Szabadulása után, hogy tovább is lovak között élhessen, beállt Mezőhegyesen méneshuszárnak.

Atyám ösztövér, örökké gondolkodó, tépelődő fiú lévén, szülei papnövendéknek adták. Ott a misztikus, szent fóliánsok között törhette a fejét.

A szabadságharc kitörésekor, mint tizennyolcéves vézna ifjút, papja visszatartotta a katonáskodástól. Azonban, az 1849-ik esztendő rossz háborús híreire, egyik papnövendék társával megszökött, Nagyváradnak vették útjukat, majd onnét Aradnak.

Végzetünk gyorsabb lábon járt s mire a hadsereg közelébe értek: le volt rakva a magyar fegyver! De befellegzett a szent élethivatásnak is, mert behúzták maguk után a szeminárium kapuját, a legszükségesebb hadikiadások fedezésére főpapjuk ünnepi klepetusát tévén pénzzé.

Öregkorában mosolyogva mesélte atyánk, hogy örök

szegénysége okául tudná be ezen csínytevését, ha bűntársának annyira fel nem vitte volna Isten a sorsát.

Megtörten, nekibúsultan indult Aradról haza, Szentandrásra és, atyjánál töltött néhány hónapi inaskodás után, nekivágott munkakereső útjának s Nagyváradig meg sem állt, ahol Pollák jóhírű könyvkötészetében rekedt meg. Egy esztendei segédeskedését „15 Kreuzer"-es stemplivel hitelesített „Zeugnis" tanusítja. Ennyi gyakorlat után, atyjától kölcsönkapott ócska szerszámokkal, önállósította magát Szarvason, ahol kapva kapott rajta Réthy.

Amint pedig egy rendesebb műhely berendezésére valót összedolgozott, összespórolt, áttette működése színterét Gyomára, leginkább azért, mert nyomasztó volt neki az a gondolat, hogy a szarvasi munkálkodással atyja jövedelmét dézsmálta.

A majdnem összeérő Gyoma-Endrődöt egész csomó olyan község övezi, ahol könyvkötő azelőtt alig fordult meg. A Sárrét rossz útjai féléven át saját vármegyéjük nagyrészétől is elvágták az embereket; mindaddig, amíg 1891-ben a vicinális vasút megépült, csak Gyomára gravitálhattak s mégsem bírták munkával ellátni a magányosan dolgozó könyvkötőt.

Befogható gyermek hiányában el kellett térnie atyámnak a hagyományos faluzástól és helyette a vásározást karolta fel. Másod-harmad hetenként járta a szomszédos községeket és hozta-vitte a falusi lélekszükséglet nélkülözhetetlen táplálékait. Ma is dívik az ily kirakodó vásározás, de rég nem ipari vagy kereskedelmi tényező, hanem inkább dologkerülés, naplopás.

Még gyermekkoromban is, szíjgyártó, órás, tímár, szitás, bádogos, kádár, pintér, fésűs, férfiszabó, rézműves, könyvkötő, meg mi más, csak egy-egy volt Gyomán. A sok, majdnem hasonló nagy községben pedig híre-hamva sem és az embereknek egymással érintkezését, az árubeszerzést nagyon megnehezítette a vasút hiánya.

A szarvasi gimnázium 1802-ben nyílt meg. Messze vidék tanulóifjúságát ide terelte a középiskolák gyérsége és később a gimnázium tanári karának nagy híre. Több mint félszázadon át csak Szolnokig volt vasút és az 1858. évben megépített Szolnok-Arad közötti vonal csak annyit könnyített a dolgon, hogy Mezőtúr-Gyoma-Mezőberényig vasúton közelíthették meg Szarvast s onnét gyalog vagy szekéren mind 1880-ig, amikor megnyílt a mezőtúr-szarvasi vonal.

A Sárrét sem volt kedvezőbb helyzetben és a Békés vármegyével határos Jászkun és Bihar vármegye sok községének Gyoma volt a vasútállomása, tehát a vásárok olyan fontosak voltak, hogy amely község nem tudott ilyet kiszorítani, keddre tette hetipiacát és a hétfőn este máshonnan hazatérő vásárosok másnap kipakoltak ott, hogy ellássák a szükségesekkel a lakosságot. A hatóság tűrte és „csali"-nak nevezték az ily nem engedélyezett pótvásárokat.

Az említett időben még borbély, mészáros, hentes, cukrász, pék és a többi is csak egy volt nálunk és ma már ezek is túlságosan elszaporodtak, de fölös számban vannak minden faluban; a vasúti összeköttetés meg minden kívánalmat kielégít. Mi szükség van tehát rá,

hogy az iparosok egymás nyakára menjenek, egymás kenyerére pályázzanak, kölcsönösségi alapon?

Felemlítendőnek vélem, hogy három foglalkozásnál a multhoz képest visszaesés van: rézműves és fésűs ma az egymás melletti Gyoma-Endrőd 25000 lakosszámú községben sincs már és úgy ilyenek, valamint könyvkötők is csak igen ritka helyen.

Négy esztendei küszködés után apám biztosítva látta megélhetését és 1857 szeptember 23-án oltárhoz vezette Gesmey Katalint.

Mint másodszülött, első fiúgyermek 1860 február 5-én pottyantam a családba és kétségtelen, hogy első percben könyvkötőnek szántak.

Idők folyamán a családtagok száma egyre gyarapodott és atyánk ehhez szabta, fokozta munkálkodása idejét, szorgalmát s amikor már tizenegyedmagával fogyasztotta a kenyeret, akkor is kiszorította két keze munkájával a rendes polgári megélésre valót.

Apróbb korunkban még nagy cselédleány segítségével gondozott bennünket anyánk, de amint nénémre bízhatott házkörüli munkákat, kisebb fizetésű, kisebb étű pesztonka váltotta fel a szolgálót, mindazon ideig, amíg a szegénység bekopogtatott hozzánk: amikor a lánykának is kitelt az ideje.

Foglalkozásához, társadalmi állásához mérten atyám jóval az átlagos intelligencia fölött állott és biztosan különb pappá lesz, mint amilyen könyvkötő volt. Szent Dávid minden zsoltárának könyvnélkül tudta szövegét, dallamát. Az Ó- és Újtestamentumban való jártasságát széles körben ismerték, bámulták és tisztelték is érte.

Gyoma hírneves lelkészeinek egyike évtizedeken át kommentálta a bibliát, a másik pedig zsoltárénekek új dallamosításával többször vágott zsebre aranyakat, pályadíjként. Munkálkodásukat nem egyszer zavarta meg olyan bökkenő, mely abból származott, hogy mindkét szentkönyvet nem az eredeti nyelvből ültették át magyarra és modern képzettségű pap nem haladhatott át homályosságokon, értelmetlenségeken. Ilyenkor atyámhoz fordulva, már az első szavak kimondása után meg is kapták rá a szentenciát.

Templomjáró, hitet-vallást komolyan vevő, de a ritusokat nem túlságosan betartó ember volt és mindkét szentkönyvet inkább a bennük lévő poézisért, bölcsességekért, kultúrkincsként kezelte és holtig forgatta, tanulmányozta. Hogy a Bibliát megkülönböztetett szeretettel, ezt sohasem titkolta.

Különösebb szellemi erőfeszítést nem igénylő mesterségbeli foglalkozása közben, összeráncolt homlokkal, a zsoltárt dúdolgatta s hogy kettős munkálkodásán kívül is motoszkált valami az agyában, abból tűnt ki, hogy gyakorta fölvillant a szeme, derűssé lett az arca, lecsapta a szerszámot és dirib-darab papírkákra mohón firkantott néhány sort: mely után megelégedettség érzésével folytatta munkáját.

Nagyobb koromban belekíváncsiskodtam kis céduláiba. Ma is kibogozatlan bibliai tézisekhez komoly vagy tréfás hozzászólásokat, megoldásféléket fűzött, melyek műhelyasztalán egy fedélnélküli dobozban egyre halmozódtak, hogy aztán, amint hevenyészve keletkeztek, nyomtalanul el is tűnjenek.

Bár lelki élete nem volt előttem talány, egyszer, egész öreg korában, ilyesmiről beszélgetvén, odavetettem:

— Másvilágban, feltámadásban, hiszen-e apám?

— Sírom szélén miben reménykedhetném, ha nem hinnék?!

Kevesen merik még saját maguknak is ilyen őszintén bevallani vallásosságuk való indítékát.

Azon élhetetlenek seregét növelte, kik eszük, tudásuk révén soha egy falat kenyeret sem kerestek a konyhára s tán jól sem esett volna neki az, mit nem két keze munkájával szerzett.

Hitványan jövedelmező mesterségéből úgy tudta kihozni a kilenc gyermek életszükségletét, hogy abban az időben napi három-négy forintból még félre is lehetett valamicskét rakni. Esztendőkön át voltam a család élelmezési bevásárlója és ma is emlékszem rá, hogy a hús fontja négy-hat krajcár között mozgott. Tíz krajcárért tizennégy, sőt több tyúktojást lehetett kapni. Egy forintért házhoz szállították a tetejést szekér fűtenivaló szalmát és ugyanennyiért egy kocsi dinnyét: görögöt és sárgát vegyesen. Ehhez szabódott az ipari cikkek ára is.

Fiúk, lányok ruházatát anyánk szabta, varrta, rőfönkénti tizenkét-tizenhat krajcáros matériából s így mindent egybevetve, a szegénység fogalmával akkor ösmerkedtünk meg, amikor apánk egy téli vásárról agyonfázva jött haza, ágynak esett és egy álló esztendeig fel se kelt belőle.

Jó darabig így is megvoltunk. Az összekuporgatott kis pénzecske, apró kintlevőségek, teli könyves-téka

eltartotta az adósságmentes családot s amikor mindent feléltünk, anyánk nyakunkba csapta a házvezetés minden gondját-dolgát, összevetett éjt-napot és apánk ápolása, meg a rakásra gyűlt ócska könyvek reparálgatása közt osztotta meg idejét. Gyér jövedelmet jelentett biz ez és megkezdődött a hitelre élés, az adósságcsinálás, holott a hitelképességet egyre gyöngítette az egyetlen kenyérkereső felgyógyulásába vetett reménynek folytonos kisebbedése.

A patika pedig egyre többe került. Mindnyájunk kosztjánál is többe. Pénzintézetnek híre sem volt és egy elkeseredett percében anyánk levelet íratott velem az itt időző mérhetetlen gazdag, gyermektelen uraságnak, vázolt helyzetünk jobbrafordulásáig ötven forint kölcsönt kérve tőle.

Zárt borítékban, libériás inas hozta a választ. A nagy úr, ki a jótékonykodás címén lett mágnássá és akinek csak Gyomán tizenkilencezer katasztrális hold földje volt, a község lakosságának tizenháromezer hold földjével szemben, azt írta, hogy ő nem bankár, hitelügyletekkel nem foglalkozik, hanem itt küld ajándékba öt forintot.

A még ott veszteglő hajdú fülehallatára diktálta anyám az ellenválaszt és borítékba tette a levelet, meg a nagy bankót. Hogy jól volt megszerkesztve a skriptum, onnét sejtettem, hogy — fel-felnézve az írásból — Laci hajdú nemcsak helybenhagyólag bólintgatott folyton a kemény szavakhoz, de itt-ott akkorát vigyorgott, hogy lelógó tömör harcsabajusza mögül előbukkant két szép sárga, bagószínű fogsora.

Azonban nagyon eltáthatta Laci barátunk a száját, mert másnap megindult az emberáradat nádfedeles kis lakásunk felé és ugyancsak sokára, hónapok multán ült el egészen a mozgalom.

Asszonyok, lányok cipót, kenyeret, lisztet, tojást, tyúkot és egyéb földi jókat hozogattak. De jöttek az emberek öregebbjei is, kiknek lajbizsebében megmozdultak a garasok, meg forintok és mutatóujjal piszkálgatták elő a kisebb-nagyobb gyűrött bankókat, közte nem egy ötvenforintosat. Parasztgavallériával mind — soha viszont nem remélt — kölcsönkép adogatták át anyámnak.

Mikó Miklós öreg kegyúri plébános is kitötyögött és kenetteljes, korholó hangon motyogta:

— No, de ilyet írni a méltóságos uraságnak!?

Távoztában pedig odacsempészett az orvosságos üvegekkel, skatulyákkal, tégelyekkel telerakott éjjeliszekrényre egy százforintosat. Mikor ezt közel egy esztendő multán személyesen vitte meg atyánk, szétárt karral hárította el a szentatya:

— Tán loptál, hogy máris ily nagy pénzed van?! Vidd csak! Elkél az még nálatok, én meg ráérek megkapni bármikor!

Néhány esztendő mulva elköltözött közülünk a nemeslelkű ember és egész hagyatéka rámenett egy csinosabb márvány sírkeresztre.

Vissza kell térnem átugrott dolgokra.

Amikor atyánk átesett a krízisen, a község egyetlen öreg orvosa, Francka Lajos kiadta a parancsot, hogy mától fogva délben, este tyúkhúsos levest a betegnek!

Ezidőtől még sűrűbben jött, gyakran éjfél előtt, éjfél után is s az előírt étrend betarthatására mindennap egy forintot hagyott hátra, mely összegért — konvenció szerint — saját rendelőjében tíz beteget, helyébe menve pedig ötöt kellett gyógykezelnie és ráadásul még a község összes nyilvántartott közsegélyezetteinek ingyenes kúrálás dukált.

Alig lábadozott atyánk, nekifogott az összegyűlt rengeteg bekötnivaló könyv kötésének, reparálásának és csakhamar gyűrte látszólag a régi, nagy lendülettel a munkát. Jöttek szépen a pénzek és a második adósságfizetési útja doktorához vezetett.

— Hagyd, fiam! — szólt a díván sarkában gubbaszkodó orvos. — Most én vagyok a beteg és te segíts rajtam. Ebben a vályogos, ócska, szellős és mégis nedves községi lakásban asztmás, csúzos lettem és a legkisebb légáramlattól csaknem a falnak megyek! Eszelj ki valami ügyesebb szélfogót a szabadba nyíló rendelőm ajtaja elé.

Pár napra meglett a szerte tologatható, ötszárnyú spanyolfal, mely nemcsak az ájer ellen volt jó, de az „Über Land und Meer“ és „Gartenlaube“ műmellékleteivel teleraggatva, azidőben pompás szobadíszszámba ment s érte holtig atyám adósának érezte magát az öreg doktor.

Az önkéntes hitelezők tömegét, persze csak észben, anyám tartotta nyilván és idővel ki öregbetűs nagy zsoltárt, ki bőrkötéses bibliát kapott viszonzásul és még esztendők multán is, ha nász volt valamelyik háznál, ment a kék-bársonyos, ezüstveretes kiszsoltár.

Legfőképpen pedig Bucsánszky Alajos Nagy Képes Családi Naptára, amelyekkel sok esztendőn keresztül, minden évfordulókor, végig kellett fiúknak száguldnunk a községet, hogy egyetlen jótétlélek se maradjon nélküle. S amennyire megsértődtek volna a vagyonos polgárok a készpénzvisszafizetés felajánlásával, oly szívesen vették a figyelmesség apró tárgyait.

De volt az eladósodottságnak sok nyomasztó terhe is. Patika, bolt, mészáros, kofa, mind várta a törlesztést. Ezen soha sem ismert gond hatása alatt vette fel atyánk újra a munkát: lázas gyorsasággal, de kapkodva dolgozgatván.

A szent zsolozsmák hangosabban, idegesen zengedeztek ajakán: kitörő, mérges indulatszavakkal, kurta káromkodásokkal tarkítva, amit, jelenlétünkre való tekintetből, menten valami szerszám vagy nyersanyag fogyatékosságára hárított. Este igen hálás témául szolgált a pislákoló vagy füstölgő faggyúgyertya, melynek tartója alján hiába hevert a koppantó: mindig megnyálazott két ujjával kurtította vissza zsarátos kanócát.

A gondos hitves figyelmét nem kerülte ki atyánk lelkületének megváltozása és ismét legidősebb leányára bízta a háztartás minden gondját. Ez sütött, főzött, mosott, takarított kora ifjúságától fogva, én pedig vállaltam a külső munkákat: szalmahordást, kemencefűtést, szaladgálással járó összes teendőket, még mint elemista.

Anyánk így a műhelyasztalhoz ülhetett és segített könyveket kötni. Számlálatlan hónapokon keresztül, napi tizenöt-tizenhat órán át dolgoztak együtt, anélkül,

hogy csak egy szót is váltottak volna egymással az irdatlan hosszú időn át: mind a szerény egzisztencia rendes kerékvágásba zökkenéséig.

Nekünk fiúknak ínyünkre volt munkakörünk kibővítése, mert teendőink megsokasodására hivatkozással nem egy iskolakerülést menthettünk ki.

Faluszéli olcsó lakásunk volt mindig, körülvéve szintén sokgyermekes szegény szomszédokkal. Félig úrfiszámba mentünk a vásott kölykökkel szemben, de lassankint összeidomultunk s az általunk kitermelt eszméknek közös végrehajtása messze túlment a gyermekcsínytevések határán. Téli estéken egy kis kötetre valót mesélgettem el apró gyermekeimnek, lelkületükhöz, agyukhoz szabva a kis kalandokat, csínytevéseket s így jobban kaptak rajta Hoffmannál, sőt Robinson sem izgatta őket annyira. Talán megírom egyszer unokáim és más Rontó Pál-növendékek számára. Most ízelítőül csak kettőt adok le belőle, elsőként viharos gyermekmúltam legizgalmasabb kalandját.

Kora reggel ebédrevalóért loholtam ki a halászbárkához. Nem fontszámra mérték akkor a halat, hanem látta az öreghalász, hogy egy váltóforintot szorongatok a markomban, faabroncsos hálójával kiemelt a bárkájából érte egy akkora csukát, hogy félvékás keskeny, hosszú kaskámból arasznyira lógott ki feje-farka a szép víziállatnak és ugyancsak nehéz volt megtartani a kosárban. Félmérföldnyi út után kezdett elcsendesedni s mire a Köröstől messze eső községbe értem, sem nem ugrált, sem nem tátogott.

A külső uccák bő kétharmada ma is széles árkokból

áll, az esztendő túlnyomó részében több-kevesebb vízzel. Ki akartam próbálni, hogy végkép kiment-e a szusz a dögből? Kétkézre fogtam és nagy óvatosan megmártottam a gödörben. Nincs életelixír, mely akkora csodát tudna művelni! Repülve siklott ki kezeimből s amint a veszedelem nagyságát átértettem: én dermedtem meg. Tengerré vált az árok vize az előtt a feladat előtt, hogy puszta kézzel kifogjam belőle az ebédrevalót. Nekigyürkőztem, hogy megkísérlem.

Kisebb-nagyobb lurkók ballagtak álmosan az iskolába, de egy sem ment túl siralmas helyzetem színterén s lassanként megtelt velük az árokpart. Tetszett nekik a dolog s egyre többen tűrték fel gatyaszáraikat, begázolva az állott, poshadt, békanyálas zöld vízbe, segítőtársul.

Egetverő zsivajjal kergettük, űztük a fürge jószágot s egyik-másikunk el is csípte pillanatra, sőt sikerült egyszer fejét marokra fogni: de egy farklegyintéssel foglyunk megint szabadon száguldott a vízben, nagy vígságára az összeverődött partbeli publikumnak és még nagyobb bosszúságára a sikert elérni nem bíró halásztársaságnak.

A kudarc felbőszítette, nekivadította a sihedereket; közös haditervvel pőrére vetkezve, a gödör egyik sarkába terelték a zsákmányolandót, mindnyájan egyszerre ráhasaltak és diadalmasan négyen-öten egyszerre átfogva, emelték magasba.

A nap délidőre hajlott és az iskolából hazafelé törtető süvölvények még az árokban lelték iskolakerülő társaikat. Anyám sem nyugodhatott és elém indult.

Lakásunkhoz közel kerültünk szembe és az újolag ficánkoló, ugrándozó jószág igazolta rákent hazugságomat.

Ellenben a remélt jó falatok helyett lebbencsleves lett az ebéd: fűszerezve a nyolc testvér felém irányuló gyilkos pillantásaival. De jöttek mindenfelől a hercehurca hiteles leírásai is, az iskolamulasztás iránti szemrehányásokkal és főként mert az egész kis bandát tisztába kellett hétköznapon tenni.

Ma is vegetál az a hatalmas, terebélyes eperfa, mely alatt gyepre tett kotliban, étvágygerjesztő pazar illattal, zsírjában rotyogva került terítékre a kalandos előéletű hal szép tömege: persze már csak estebédként.

Az előzményekhez mért komor, mogorva arccal települtek szüleink az edény melletti zsámolyokra és testvéreim, jó gyermekekként, roppantul iparkodtak kis pofáikat az apai, anyai szigorú mimikához idomítani, olykép ülve körül a kondért, mintha halotti torra szólna a felséges vacsora. Holott mind tudta már töviről-hegyire a hozzá fűződő fényes esemény minden részletét.

A kezeinkben lévő nagy kenyér-karaj tányérul is szolgált, melyre fakanállal halásztuk ki a szép fehér, szálkátlan hússzeleteket.

Az első falatnál villámként futott át agyamon a visszaemlékezés s felkacagtam. Ehhez kórusban, hangos röhejjel társultak testvéreim és szüleimnek is fel kellett adni bizonyára gyermeknevelési elvből való, színlelt szigorúságukat, mire a gyászosan indult evés víg lakmározássá vált.

Suttyó koromban beálltam színésznek és negyedóra mulva nyilt színre kerültem Don Carlosban, mint alabárdos és a másik negyedórában már végeztem is az első múzsával. Nem a késő éjjel hazatérés miatt elszenvedett kikapásért, hanem életemben akkor egyetlenszer láttam — csűrben — Thália papjait és papnőit pongyolában, kikészítés, retus alatt és soha többé nem voltam kíváncsi a kulisszák titkaira.

De külső ok is kergetett le az üres söröshordókra rakott, világot jelentő deszkadobogóról. A vitézi lovagcsizma viaszos vászonból való volt és az én kétforintos durva, csizmadia csinálta csizmám patkós sarka végigrepesztette combtőig érő koturnusom hátsó nagyrészét. Szabályosabban arccal a publikumnak nem debütált még színész, ugyancsak forsriftosan távozva dicsősége szentelt színteréről: mindörökre.

A szegénység megszokása, az uccán szerzett vakmerőségig menő bátorság és ennek nyomán kelt bajszerzés következményeinek semmibevevése kitűnő útravaló volt egy hosszú élet a rendesnél jóval göröngyösebb útjára, amely nélkül aligha jutok el ehhez az igen távoleső határkőhöz ép testtel, ép lélekkel. Holott milyen rossz példa lett volna szakmánk maradi művelőire egy igyekvő ember derékbatörése, végcél előtti összeroppanása. Míg így nemcsak az ország egyik neves ipari üzemét sikerült megteremtenem, de szakképzett utódokkal annak emberi számítás szerint, hosszú ideig való fennmaradását is biztosítanom.

APRÓ RABSZOLGA-SORBAN

Otthon is igencsak cseléd voltam s épp mert szükség volt rám a háztartási teendők körül, hagyományellenesen még tizenhárom esztendős koromban sem fogott atyám a mesterségére. Ahányszor noszogattam, mindig egy szóval rázott le nyakáról.

— Majd! Várj! Ráérsz!

Tág eszmekörének megzavarását félthette, meg az apró nyersanyagokat, amik kezdetben bizonyára elfecsérelődnek kezemen.

Egy napon újra eléje álltam és határozottsággal jelentettem ki, hogy világgá megyek!

— Mehetsz.

Anyám komolyabban vette a dolgot és sebtében pár rőf kelmét vásárolt, megvarrta és pár nap multán vadonatúj öltözékben keltem útra; pont olyan sakktáblaszerű kockás ruhában, mint amilyet báró Podmaniczky Frigyes tett később híressé. Csakhogy az enyém bélésnek szánt barchetből készült és az övét nem a mamája fábrikálta.

Pestre érve, állás utáni futkosásomban nemcsak mo-

solyt fakasztott a jó falusi katufrék, de biz finom úridámák is ujjal mutogattak felém. Sikertelen ide-oda mászkálás után visszafelé vettem utamat és Szolnokon mint könyvkötőinas ragadtam meg.

Hiába nem volt szabad felé sem mennem atyánk műhelyasztalának, sok éven át előttem készültek a könyvek és ez a mesterség különben is véremben volt.

Ma is előttem lebegnek azok az apró, takaros zsebkönyvek, amelyeket atyám vásárjárása idején készítgettem és hazajöttekor prezentáltam.

Legelőször összébb vonta tömör szemöldökeit, homloka ráncba borult és csak hosszú mustrálgatás után szánt rájuk egy enyhe mosolyt. Ellenben rögtön besorozta a könyvestéka tartalma közé és sohasem jártak meg egy vásárnál többet. Mindig nagy gonddal, remekbe csináltam és persze, hogy különbeknek tartottam atyám bekötéseinél, minek természetes következményeként új principálisomat is csakhamar lebecsültem: mi esetleges igazságom mellett sem vált hasznomra. Itt is vásári munkákon kínlódtunk és már az első napokban segítettem is Jászkiséren sátrat építeni. Az árusítás elé azonban nehézségek gördültek, mert amint a vevők kezdtek volna könyveinkbe betekintgetni s nem igen nyíltak a táblák, eleresztve pedig csapóajtóként csukódtak vissza: ledobták s míg mi egy darabot sem adtunk el, addig a mellettünk való könyvkötő tékája jól megüresedett. Szólni akartam gazdámnak a dologról, de „kuss!" szóval leintett. Így is jó volt. Azonban kandi gyerek voltam s rögtön kinéztem azt a tárgyat, amellyel főnökömet lefőzhetem és amint

egy útszéli csárdában megvártuk a lovak abrakoltatását és magunk is megvacsoráztunk, elővettem zsebemből a Polgár József árusdeszkájáról elcsízelt „Lelki Manna" könyvecskét s megmutattam, hogy mert a papendeklije nincs oly közel ragasztva a gerinchez, mint a mi könyveinken, milyen vígan nyílik a tábla.

Nem is tanított eztán mesterem soha többé semmire, hanem örökké a magam esze után dolgozgattam az imádságos könyveken, melyek bekötés szempontjából csak formátumban meg kivitelben különböztek egymástól. A kivitel alatt fél- vagy egészbőrkötés értendő.

Elolvasásra érdemes munka csak akkor került hozzánk, ha Pettenkofen Ágost, Szolnokon megtelepedett festőművész időnként összeszedte művészeti folyóiratait, műtörténeti könyveit, melyek már nagyszerű illusztrációik és különösen női aktjaik miatt is igen érdekeltek.

Gazdám igencsak az üzletben foglalatoskodott s így kedvem szerint olvasgattam, vagy dolgozgattam. Liferálni is magamnak kellett a kész munkát és az első alkalommal a művész húsz krajcár borravalóval kínált meg, amit nem fogadtam el, hanem kipirult arccal kértem, hogy engedje inkább a képeit megnézni.

Mosolyogva szabadított tágas műtermének rengeteg festményére s bár ilyeneket még sohasem láttam, csak futtában néztem szét, hogy mindeniket láthassam. Leginkább az siettetett, hogy a mester ekkor is az állvány előtt állt és egy piactéri jeleneten dolgozott. Erre, mint munkában lévőre, voltam legkíváncsibb.

A képen egy a sokadalmon kívül álló paraszt agyarra

fogott pipával várta a vásár végét, hogy visszafuvarozhasson. Szekere első saroglyájából két girhes rágcsálta nagy kelletlenül a szalmát.

A mester szívességét megköszönve inaltam kifelé, mire rámszól: Nem úgy, öcskös! Csak nem gondolod, hogy ilyen olcsón mutogatom képeimet? S markomba nyomta a húszkrajcárost.

Földre dobott szalmazsákfekhelyemen a ránkjött éjjelen álmatlanul fetrengtem. Új gondolatok kóválygogtak agyamban; új érzések, új vágyak keltek bennem, melyek azonban nem tudtak másban kiformálódni, mint hogy undor fogott el mesterségbeli, mindig egyforma foglalkozásom iránt, melyet szinte jólesően tarkítottak az utálatos házbeli teendők. Vállra vetett rúd két végén láncon lelógó rocskákban vizet hordani a Tiszából; piacra, boltba, pékhez, suszterhez szaladgálni és a soha ki nem fogyó apró kölyköket óvodába, iskolába kísérni, ölben cipelgetni. Ami ellen eddig semmi kifogásom sem volt, csak attól fogva, hogy láttam embert — isteni munkálkodás közben, alkotásban, teremtésben.

Egy asztalnál ültem gazdámmal és gyermekei, korszerinti sorrendben, utánam következtek. Magam mertem a tálból, amennyi kellett: tehát még úribb sorom volt, mint a szülei háznál, vagy legtöbb osztályos társamnak. A ruházat ügye rosszabbul állott. Négyéves szolgálat ellenében ez gazdámat terhelte és még tizenhat esztendős koromban is, — amikor már tükörből lesegettem bajuszom serkedni nem akarását, — nyáron mezítláb járatott, meg olyan kimustrált honvédnad-

rágban, melyek forintonként kerültek kótya-vetyére, amikor egy haditudós kisütötte, hogy a vörös szín túlságosan jó célpont, tehát kékre kell változtatni; amit — bizonyára valamely élelmes kincstári szállító sugalmazására — később szürkére cseréltek át a közösöknél. Egy fontos előnye volt azonban a vörös hóhérnadrágnak. Széles szíjtartó hasítéka pompás titkos trezornak bizonyult. Fidibuszként összehajtogatott — csereberéből származó — zöldhasú bankóimat oda csúsztatgattam be.

Mondanom sem kell, hogy betyárkodási hajlamaimnak itt bővebb tere akadt, mint otthon és egy nem sikerült csintalansági kísérlet szabadított meg sivár helyzetemből. Az inaskodást rég eluntam és állandóan szökésen járt az eszem, mihez gazdám csitri lánykája adta meg az impulzust. Korai zsenge neki-nekidurálásaimat szívesen tűrte s egyszer csak meggondolva a dolgot, mellbe vágott és nagy határozottsággal rámrivalt: Megmondom a mamának!

Egyéb sem kellett! Sebtében magamhoz vettem a nyitott irattári fiókban hányódó tanoncszerződésemet és a téli korasötét estben nekivágtam a messze vasúti pályaudvarnak, hogy a legalsóbb osztályú váróteremben kihúzom a legközelebbi vonatindulásig.

Kevés idő választott már el ettől, de egyszer csak hallom mesterem örökös, hangos torokköszörülését és rögtön láttam is imbolyogva végigrohanni a perronon. Mire az ellenkező oldalon lévő ajtón kioldalogtam a váróteremből és a szemközti kiskorcsma nyitott udvarán, a szalmaboglya tövében elrejtőztem.

Föltevésem szerint principálisom végigszáguldja a pályaudvart és megy vissza a városba, keresni. De biz kivárta az aradi vonatot s csak aztán tért haza, dörmögéssel tarkított lármás krákogással. Egy csepp figyelmességgel rám kellett volna akadnia, mert a járdától néhány lépésnyire eső búvóhelyemet állandóan körülcsaholgatta a vasúti korcsmáros kis kutyája.

Az előzmények után nem mertem bevárni az éjféli vonatot, hanem nekivágtam a vak sötétségben a pályatest mentén a legközelebbi vasútállomásnak és himbálódzó, rozoga ladikon átkelve Zagyván, Tiszán, Szajolon vonatra ültem és másnap délre hazaértem: testvéreim viharos örömére, szüleim nagy rémületére.

Helyben sem szolgabírói hivatal, sem ipartestület nem volt, ahová fordulhattam volna, tehát már másnap begyalogoltam a hat mérföldnyire eső Békéscsabára, ahol kedélyes, jóképű, öreg főszolgabíró elé kerültem.

— Na lurkó! Mi feslett?

— Szabaduló jegyért jöttem.

— S mitől akarsz megszabadulni?

— A könyvkötő-inaskodástól.

— Okosan! Mutasd az írásaidat.

— Az nincs.

— Hát akkor mi az istennyilából állapítsam meg, hogy ki ija-fia vagy?

— A Kner Sámuelé, Gyomáról.

— Az már más! Ösmerem jól! Ülj csak le egy kicsit.

Bekurjantotta irnokát és néhány perc mulva megkaptam Straka főszolgabíró bácsitól a nélkülözhetetlen certifikátot.

Bediktálásom szerint voltak a rubrikák kitöltve és alig tizenhét esztendős koromban ezzel a hamisítvánnyal, meg egy fertály forintossal vágtam az életnek. Ezt a pénzdarabot búcsúzáskor kaptam atyámtól azzal, hogy:

— Nesze fiam! Amíg el nem költöd, lesz pénzed.

KÓDORGÁSOK

Csak úgy bolondjában Pest felé vettem utamat és Szolnokra érve, a városon kívül lepihentem egy hancsikra. Elsőként az jutott eszembe, hogy a mesterem udvara végében lévő kisded hajlék szelemen-fája fölé régebben néhány forintot helyeztem állandó letétbe, ami most jelentősen növelné huszonöt krajcárból álló vagyonomat s szökésem után néhány nappal bemerészkedtem kincsemért. De biz a jó zsíros bankók helyén egy kis maréknyi egérrágta papírszemetet leltem.

Egerig kellett kutyagolnom, míg koszt-kvártély, meg egy forint nyolcvan krajcár heti fizetéses álláshoz jutottam; minek ellenében a főnök úr mentesítette magát a munkától, én pedig törzsfőnöke lettem egy még csak sepregetni és szaladgálni tudó inasgyereknek.

Itt már a vallásos könyvek óriásai kerültek kezem alá, a vevők azon kívánalmaival, hogy az egész bőrrel borított rézsútos fatáblák teljes sík felülete aranyfüsttel legyen telecifrázgatva. Vidéki könyvkötészetekben, olyan hozzávaló aranyozó „stemplikkel", „filétákkal", amelyeket többszörre és egymásravaló tekintet nélkül

szerezgettek be a principális urak és tisztán a munkás dolga volt, hogy mit tud a kis rézdúcokkal, rézvonalakkal, rézgörgőkkel kihozni.

Játszi kedvvel úgy nyomkodtam tele a nagy kvart táblákat, hogy alig maradt rajtuk puszta rész. Ellenben az összevissza alkalmazott apró részecskéknek mindig volt összefoglaló menete, mit ki is tudtak nézni a jámbor rendelők. Ez egyre szaporította a vásárlókat s joggal véltem fellépni húsz krajcár hetibérjavítás iránt. Mély sajnálattal jelentette ki vagyonos főnököm, hogy nem áll módjában kikezdeni az országos híványt. Másnap már ballagtam Miskolc felé s valamely útbaeső nagyobb község szélén egy még nem is egészen kész emeletes gőzmalom mellett haladtam el. Nagy alapossággal vizsgálgatta több úriember, meg nadrágos gazda a falu szokatlan arányú épületét. Azzal az ajánlattal fordultam hozzájuk, hogy mielőtt a meszelőasszonyok állványát szétszedik, festessék meg velem a vállalat firmáját.

Másik órában már keletkeztek az öles betűk és este a részvényes községi bíró felajánlotta lakásul a községháza vendégszobáját.

Gyönyörű nyáréj volt, tehát nem éltem a szívességgel, hanem az udvaron lévő szénaboglya tövébe feküdtem. Az idő hűvösre váltával pedig behúzódtam az istállóban lévő kútkáva-formájú szénatartóba: egyre mélyebben vackolva magamat a meleget adó ropogós szénahalmazba. Alig hajnalodott, amikor hatalmas oldalbalökésre ébredtem és fejemet elődugva, magamnál is ijedtebb képű ember állt előttem. A mit sem sejtő

kocsis bökte vasvilláját a szénába s ha fennebb vagyok, bizony belém is.

Következő éjszaka a zsolcai paplak istállója lett a kvártélyom s útrakeléskor hívatott a főtisztelendő úr, mert megtudta mesterségemet s feltette a kérdést, hogy be tudnám-e kötni sok esztendei matrikuláit, melyeket a községből kiadni nem mer és ősidők óta ívekben hevernek az almárium tetején.

Mire a kocsi kihozta Miskolcról a táblához való kéreglemezt, bőrt, meg miegymást, fel is voltak varrva a könyvek. A hátzsákomban lévő apró szerszámok mindenre jók voltak, csak a nagy köteteket bicskával körülvágni nem bírtam s biz meg kellett eredeti rojtos szélűeknek hagynom. Ma kapkodnak a bibliofilek az ilyenen.

Pár napig nemcsak fejedelmi módon éltem, de még bőkezűen honorálta is munkámat a szentatya. A pénz együtt lelte még a címfestéssel keresettet s aztán szobapingáláshoz való patronok kimetszésére, meg minden másra is vállalkozván útközben, csakhamar burzsujgondok fogtak el. Kezdtem félteni kincsemet és egy részét kiruházkodásra költöttem, a többit pedig ideodadugdostam, mind a kapcáig. Ezt az ismeretlen osztálysorsosaimmal való érintkezés teljesen indokolta.

Hajdunánásnál nekivágtam a Hortobágynak és közel Debrecenhez egy szebb, gangos tanyaépület esett utamba. Tréfás ötletből próba-fechtolást rendeztem. A nyitott konyhába lépve, bekopogtattam a szobába. Jóképű, csinos fiatal menyecske dugta ki fejét és elképedt az úri öltözékű fiatal ember alamizsnakérésén.

Erősen elpirultunk mindketten. Agyunkat ugyanegy gondolat futotta át . . .

Ah! Dehogy!! A párhuzam köztem és toprongyos, kócos, pálinkabűzös mesterlegény társaim közt.

Az ajtót nyitva hagyva, levett a pohárszékről egy jókora, szép barnapiroshéjú cipót, a mestergerenda zugából meg gyermekfejnyi juhgomolyát és szinte bocsánatkérően, nagy restelkedve nyomta a markomba.

Tyűh! De rosszul éreztem magam! Megköszönés és elköszönés nélkül szeleltem el, azzal az első gondolattal, hogy legjobb lenne a bőséges adományt valamiképp úgy visszahagyni, hogy tudomást vegyen róla a szép asszony. Ezt nyomban lovagiatlanságnak minősítve, jóval odébb hátzsákomba sülyesztettem az egyébként pompásnak ígérkező falatokat s még azon este nagy traktamentumot csaptam a herbergen a csavargó, éhes társaimmal.

Jóllehet sivár, sőt vad viszonyok közt nőttem fel, nagy volt bennem az érzékenység és a tanyai tragikomikus kis eset hatása alatt fogadalmat tettem arra a törekvésre, hogy soha senkire ne szoruljak. Szent Isten! Hogy rácáfolt erre az élet! Mennél jobban gyarapodtam, annál többször szorultam embertársaimra.

Következő nap Nagyvárad felé ballagva, elvadásztam az iparoslegények szállóján felszedett pár lomha, pirosasfehér, szelíd állatocskát és vakaródzással szórakozva értem Aradra.

Itt vállaltam legelőször szívesen kondíciót, mert Nyilas József könyvkötészete magasan állt az eddig látott vidéki és sok városi műhely fölött. Vágó- és aranyozó-

gépe lehetővé tették az átlagmunkák szebb előállítását is és bár a darabszám készítés díja ugyancsak csekély volt, kihúztam ott a nyarat. De tovább nem bírtam, mert a szűkös jövedelem olyan oláh családdal kényszerített egy szobában való lakásra, ahol a férj és feleség állandóan kába volt az üvegszámra ivott petróleumtól és percig sem voltak együtt irtózatos káromkodások nélkül, amelyek összetétele és vonatkozása most, ötven esztendővel később kényszerítette a román parlamentet, hogy törvényt hozzon ellene.

A kis udvar közepén akkora terebélyes diófa volt, hogy nagyobb eső se vert ki alóla s így pompás éjjeli szállást adott. Az ősz beálltával pedig Pestig meg se álltam.

1879-ben Hirháger Károlynak az akadémiai bérház pincéjében lévő hírneves könyvkötészetében jutottam elhelyezkedéshez.

Az akadémiai kiadványokon kívül majdnem kizárólag Ráth Mór klasszikus kiadványain dolgozott a nagy személyzet: többtermelés szempontjából, kezdettől a kötés befejezéséig, szakokba osztottan.

Az aranymetszéshez kerültem és a sötét helyiségben, nappal is gázvilágításnál, kellett a csillámló aranylapokat felrakni, vállhoz szorított hosszúnyelű agátkővel tündöklő fényesre csiszolni, ami könnyed kezet és nagy fizikai erőkifejtést igényel. Ma is rosszabb álmaim közé tartozik, ha ettől a munkától félpúpossá ferdült öreg kartársaim közt látom magamat.

Az igen kényes bekötési munkát komplikálta, hogy legelső helyen álló könyvkiadónk, csekély árbeli kü-

lönbségért, Holtzhausennél Bécsben, vagy Prohászkánál Teschenben, fatartalmú papírra nyomatta remekíróink díszkiadásait, ami nem igen tűrte az aranyvágást. Mert ha csak kevés is beszivárgott az alapozó nedves „grund"-ból, úgy összeragadtak a könyv lapjai, hogy csak újabb körülvágással lehetett szétnyitogatni.

Szedése-nyomása is gyalázatos volt a könyvnek és a díszkiadás jelzőre azzal a színes, vásznas táblával szolgált, amelyen — egy darabban vésett cifrázatú — sárgarézlemezzel préselt aranyfüstös nyomat díszlett úgy az elülső oldalán, mint a könyv gerincén. Darabszámbérünk kielégítőnek látszott, ámde minden egyes kötetet gondos mustrálgatás után vett személyesen át a kiadó igen erélyes felesége; amit tudva, lassú tempóban dolgoztunk, de még így is tekintélyes hányadát kellett saját munkaidőnkben reparálgatnunk.

A kódorgáskori ruházkodás színvonalát Pesten csak úgy tarthattam, hogy egy-egy öltöny fejében két-három hétig napi egy itce selejtes szilva, vagy más gyümölcs volt a kosztom, ami két-három krajcárba, meg hosszabb-rövidebb ideig tartó gyomorrontásba került. Otthagytam Hirháger bűzös pinceműhelyét és egy szép tavaszi hajnalon a Lánchídon át az országútra érve, az első szembejövőtől megkérdeztem, hogy a jobbra-balra nyúló két út hová vezet? Pilisvörösvár és Székesfehérvár között kellett választanom s mert az utóbbi szebben hangzott, arra indultam és még aznap késő este oda is érkeztem. A csavargásban gyüjtött kincseket felemésztette a fix éhbér, a biztos kereset szűkössége s így étlen-szomjan tettem meg a nagy utat.

A csirkepiac-téri „Arany Bárány"-ban egy porció birkapörköltért, meg egy darab kenyérért túladtam az atyámtól útravalóként kapott fertályforintoson, fájó szívvel hagyva ott borravalónak a belőle visszajáró három krajcárt. Dehát: vagy úr az ember, vagy nem!

Hotelnek kínálva kínálkozott a korcsmával szemközti Zichy-liget korán serkedező pázsitja, bokra. A csalitnak nincsen sötétettartó zsalugátere. Korán pitymallik és akarva sem aludhat tovább az ember a vadgalambok, gerlicék búgásától, sárgarigók nem szerinti éles csalogató fütyülésétől, krákogó rikácsolásától, meg más madártársaik koncertezésétől.

De üdítő az alvás, elég belőle a sötétségre eső idő. Álmosságnélküli az ébredés s rögtön működik is már a felfrissült agy. A felkelés azonban nem volt sürgős s még fektemben vett elő a nálam szokatlan gond: hogy mihez kezdjek, mihez fogjak? A munkábaállás kényszerűségének megállapítása után az ellenkezőjét határoztam el, miben a véletlen is mellém állott.

A kereszténység egyik legnagyobb ünnepére, húsvétra virradtam, tehát nem is nézhettem dolog után.

Vármegyénk lakosságának nagyobb része protestáns és nem mind a pirosbetűs napot ünnepli. Közte a Szent Istvánét sem. Viszont a feketebetűs nagypénteket mindenek fölé helyezik. Kíváncsi voltam, hogy egy színtiszta katholikus városban miként megy végbe a feltámadás napjának megünneplése. Hogy nem azonosan a keresztyénekével, az tudvalévő volt, a körmenet elhagyása folytán is. S a különbségeket egy nap tapasztalata nyilvánvalóvá tette.

Nálunk már csütörtökön kezdődik a nagy harangozás és pénteken az első behívóra nyílnak a kis kapuk. A második harangozást be sem várva, indulnak az idősebbek, az ájtatosabbak a templomba. Ifja-vénje úgy oda-, mint visszafelé nagy magábaszállottsággal.

Templomból jövet is külön csoportosulnak az asszonyok és a hosszú sorból csak itt-ott hangzik fel szóbeszéd, orgonáról, kántorról, prédikációról. Mind dícsérettel.

A férfiak is megmaradnak a lelki élet témájánál, mindig azt a következtetést vonva le, hogy: mennyire a jóságos Teremtő kezében vagyunk! Ez természetes a sík Alföldön, a csupa olyan foglalkozásúaknál, kiknek a föld mindenük és nemcsak a saját mindennapi kenyerükért, de jószágaik ennivalójáért is örökké fohászkodni, könyörögni kell s akik semmi más kereseti ágat, még a mezőgazdasággal kapcsolatban sem, karolnak fel kellőképpen.

Szülőföldemtől vagy harminc mértföldnyire, új kép tárult elém. Reggeli misére gyűltek a hívek. Itt is külön az asszonyok, külön az emberek, de párjával a fiatalok. Hangos csevegéssel, játszi negédeskedéssel, tarka-nyalka, festői népviseletben a hajadonok, de módosan a menyecskék is s a legvénebb anyó sem adja tucatnyi alsószoknyán alul: legfelső rokolyáját úgy szedve ráncba, hogy bármely fővárosi szalon kirakatba tehetné.

Hívalgásra vannak szánva az imakönyvek is. Mennél kisebb a lányok kezében, közepes az asszonyokéban s legnagyobbja az öregek hónalja alatt.

De, kivéve a legényeket, mind könyvvel megy a férfisereg is, merthogy a katholikusok nem egyazon helyre ülnek mindig, miként a protestánsok és padjaik könyöklőjének nincsen kulcsra járó fiókja, mint a Mózes-vallásúaknak, kik az imakönyveiken kívül ott őrzik imaszíjjukat és majdani halotti leplüket.

Abban azonban egyezik mindkét felekezet ifja, hogy csak a templom ajtajáig megy a legtöbbje, most kivételesen mindkét nembeli, merthogy a kurtatornyú ciszterci nagy templom így is szűk az ünnepi szent ájtatosságra szomjúhozóknak.

Hazafelé teljes csendben ballagnak a hívek. Arcuk visszatükrözi, miként zsong-bong lelkükön a most különösebb fényességgel celebrált nagymise misztikumával keltett áhítat: ami akkor is távoltartaná tőlük aznapra az élet és élés gondjait, ha befejeződött volna a szent nap ünneplése, holott érzéseiket máris előkészítgették a leglélekbemarkolóbb részére, a délutáni körmenetre.

Harangszóra a délelőttinél is nagyobb számban sereglettek a templom felé és ennek színültig telte után is tömve volt az ucca, bár a csak nézelődni, szemével élvezni jött tömeg felhúzódott a járdára, hogy átengedje az utat a templomból kijövőkhöz csatlakozni kívánóknak.

Nagy vártatva megkondult az öreg harang és rögtön társult vele a Székesegyházé. Feltárult a templom ajtaja és tömegesen, de minden tolongás nélkül omlottak kifelé a hívek, olyképp, hogy egyre hátrább szorították a kint várakozókat: helyet hagyva a menet képződésének.

Csipkésszélű fehéringes ministráns gyerekek sora nyitotta meg. A középső kettőnek kezében hosszú ezüstlánc végén csüngő, füstölgő ezüst tömjéntartó.

Majd szép számban kispapok, idősebb, meg egészen öreg szentatyák következtek és ezek után, legünnepibb ornátusban a szent sátrat jelképező baldachin alatt, magasra tartott két kezében hatalmas arany oltáriszentséget emelve: a püspök. Egyházi, világi, politikai nagyságok és méltóságokból álló, díszmagyarba, atillába, ferencjóskásba és más feketébe öltözött fényes tisztességtevőkkel a háta mögött.

Utánuk sorakoztak, szakszerinti egymásutánban a céhek, különböző színű selyemlobogóikkal, amelyek egyik oldalát a védőszentjeik olajfestésű képe, a másikat foglalkozásuk szimbóluma díszítette, arannyal, ezüsttel vagy színes selyemmel hímezve.

A Katholikus Legényegylet Szűzmáriás hatalmas zöldselyem zászlóját tagbaszakadt mesterlegény vette kezébe és a rúd végét derékszíja bőrtokjába dugva, négy ugyancsak markos társa segítségével tartotta egyensúlyban, olykép, hogy azok a zászlóra erősített, széles és vastag selyemszalagokat gondos egyformaságban húzták négyfelé.

Az előre haladó, folyton hosszabbodó menetet a messze környékről begyűlt falusi búcsúsok szentlobogós tömege zárta be, élükön az öreg, ősz, de egyenes derekú, fésűshajú, legidősebb búcsúsgazdával, ki öles, síma fakeresztet vitt előttük: életbarázdákkal teliszántott orcáján azzal a lelki magábaszállással, hogy most Urát és Megváltóját szolgálja.

A hosszú ideig tartó felsorakozás, elhelyezkedés nagy igyekezettel, de hangtalan komoly csendben ment végbe s akik nem kívántak résztvenni a körmenetben, megmaradtak az eleve elfoglalt járdán.

A jelt az indulásra valamennyi templom egyszerre megszólaló harangjainak mély búgása adta meg. Felcsendült az ünnepi ének dallama, viharszerű bekapcsolódásával nemcsak a processzió híveinek, de a vele haladóknak is.

Sem felekezethez tartozás, sem vallásosság nem kellett hozzá, hogy bárki is meghatódjék és veleérezzen az Isten Fiának feltámadását lélekből ünneplő, dicsőítő hívekkel.

Az előre tudott útirányon érdeklődők seregével gyarapodott a tömeg, de telistele voltak a házak ablakai is szebbnél-szebb öltözékű, tarkálló ruhás fehérnéppel és minden teremtett lélek végig kitartott a késő délutánba nyúló körmenet befejeztéig.

A szerteszéledésen nagyot élénkített, hogy az örömünnepéllyel zárult többnapos ájtatoskodás méltó befejezéseként az ifjak hangos csicsergéssel invitálgatták egymást Húsvéthétfőre a Sóstóra, Rózsáskertbe és más kiránduló helyekre.

Napestig tartó talpalás után, öreg este tértem nyugovóra, előző éji, még kissé hűs bokrom alá.

Mi sem függetleníti az embert úgy mindentől, mint a nélkülözni, koplalni tudás, meg mindennek semmibe vevése. Álombamerülés előtt megerősítettem azt az oknélküli elhatározásomat, hogy itt pedig nem állok munkába.

Emberhez nem méltónak találtam naphosszat ócska Zsoltárokat szétszedegetni és lapjai közül a port és más szemetet kifúvogatni; a szamárfüleket kisimítgatni; rongyos részeit foltozgatni: mindezt kutyafuttában, merthogy különben a bekötésért járó negyven krajcárra ráfizetne a munkaadó mester.

Azért pont a Zsoltárt vettem példának, mert ez az egyetlen harminc árkusos könyv, amelyet bakóban cipelnek apró süvölvények naponta az iskolába. S csak akkor viszik újraköttetni, amikor már kinyitott legyező módjára széttárt levelei miatt két táblája elválaszthatatlanul egymáshoz csukódik az uzsonna kenyérmorzsáitól. Az erre gondolás nem a mesterség megútálását jelentette, hanem lázongást, hogy az ember csak a kenyeréért és ruházatáért húzza egy életen át az igát!

Virradatkor kedves vízió szövődött ébredezésembe. Tudatalattian folytatódni kívánkozott, tehát szememnek csukva hagyásával támasztottam alá.

Eszmélésem csapongása az előző nap mozgalmas, színes, tarka eseményei körül gomolygott, míg végre a teljesen ösmeretlen emberáradatból egy sugár termetű, mosolygós arcú, nevetős szemű fiatal lányka lépett előtérbe, olyan határozott alakban, hogy lelkem felujjongott: Ez az! Az Ígéret! Az Igézet! Az ég rendeltetésszerű legboldogítóbb földi adománya! S már meg is állapítottam hajszálnyi pontossággal, hogy odafigyelés nélkül hol láttam őt a nagy emberáradatban?

Soha nem érzett izgató, elbűvölő érzet hatott át s bár fekhelyemről felugrottam, a látomány nem illant tova, sőt lassankint kiegészítődött tegnapi környezetével.

A csirkepiac kútjánál megmosakodtam, aztán a még egy ünnepnapot nyomot kereső szaladgálással töltve, harmadnap kondíció után néztem.

Mesterségem itt is ebek harmincadján volt. Mívelői igencsak egymaguk dolgoztak, de az előző évben lefolyt országos kiállítás vaskos katalógusának brosűrozása az egyik műhelyben több embert foglalkoztatott.

1879 június 15-én zárult a május 10-én megnyílt nagyszabású tárlat. Nemhogy Amerikában, de Németországban is már másnap egész bizonyára árusítják az útmutató, tájékoztató könyvecskét, amely ugyancsak kapós lett volna a nagyszámú kiállító és másfélszázezer látogató körében. A székesfehérvári szerkesztő azonban túlságos lelkiismeretes munkát akart végezni és a nagy nyolcadrét, harmincíves cím- és tárgymutatót akkor adta sajtó alá, amikor a „Vége" után a pontot is odatette. Ugyancsak a nyomda az utolsó árkusnak a gépből kikerülésekor küldte egy tömegben a könyvkötészetbe s itt is végighajtogatták volna az első ívtől az utolsóig, mielőtt tovább haladtanak munkájával. Aminthogy végig szándékoztak fűzni a háromszázezer íven felüli papírtömeget s csak azután kezdődött volna az enyvezés, borítékozás és a többi teendő, szép, tempós sorrendben.

Így esett meg, hogy még a következő év április havában is kapva-kapott rajtam a kiadó udvari könyvkötője, hogy ezzel is gyorsítsa a nagy mű elkészültét.

Elképedve láttam a műhely egyik felében a rengeteg meghajtogatott ívet, a másikban a még hajtogatandó

hasonló tömeget s párszavas megbeszélés után az öreg legények átengedték nekem az irányítást.

A még hajtogatatlan ívek mindenikéből elővétettem száz példányt s amint összekaparászhattunk belőle egy-egy keveset, megkezdődött az összehordás, fűzés, meg a többi munka és harmadnapra liferáltuk az első száz kötetet, ami majdnem táncraperdítette szerzőt, kiadót, gazdánkat.

Ugyanazon móddal sűrű egymásutánban ment a további száz kötet; de biz ez már semmit sem változtatott a helyzeten. Kit érdekelt már akkor az el is felejtett kiállítás katalógusa? A nagyközönséget bizonyára nem! A kiállítók meg az elmult idő alatt bőven kitapasztalták, hogy a vidéki tárlatok csak hírt és dicsőséget hoznak, de ritkán térül meg a rájuk költött kiadás is.

Új mesterem italos, kártyás, tivornyázó ember volt, kit hetenkint egyszer láttunk, amikor fizetésünkre részösszegeket osztogatott, vagy ennek híjában megadta a direktívát, hogy miként ússzuk meg a legközelebbi pénzosztásig.

Munkábaálláskor egy forint előleget kértem kenyérre, de ehelyett beosztott segédtársaim közé kosztosnak és hétvégeig megvoltunk jól, mert a sasuccai „Fekete-Sas“ kitűnő főztjén éltünk.

Szombat este ismét csak ígéretet kaptunk pénzre és másnap kitessékeltek bennünket a vendéglőből, mert betelt főnökünk hitele. Ilyent még nem tapasztalva, igen tragikusan fogtam fel. Ezen jót kacagtak kollégáim és vittek más korcsmába. Hej, de otthagy-

tam volna gazdát, műhelyt, várost, ha csak kenyeremről, megélhetésemről lett volna szó!

Ma is határozottan emlékszem, hogy a szép, szertartásos ünnep csak úgy átalán, egészében érdekelt és senkit, semmit különösképpen nem néztem, nem figyeltem meg: tehát mint rejtély is izgatott a lelkembe véződött ösmeretlenösmerős lény.

Minden szabad időmet az uccán töltöttem és a vendéglői kínos incidens napjának délutánján életvídámságtól hangos lánycsapattal kerültem szembe. Egyikkel összeakaszkodott a pillantásom. Villanó nézéssel köszöntöttük egymást s mintha lemérhetetlen rövidségű időre meg is állottunk volna.

A leányzó körül fénylő bűvkör támadt, egyedül őt láttam és emberi teremtést soha többé ilyennek! Nem lehet szavakba foglalni, még kevésbbé papírra vetni, mi viharzott át rajtam, amikor megéreztem szívünk kölcsönös egymásra lelését.

Hihetetlen, hogy környezete bármit is észrevehetett a két lélek benső megrázkódtatásából s mégis rövidke pillanat után az előbb hancúrozó kedvű, feslő bimbócsokor nekikomolyodva, teljes csendben folytatta sétaútját.

A világrengető, világfelforgató, világfenntartó hatalmas érzés bűbájából sorsom ennyit juttatott nekem!

Másnap tisztában voltam a köztünk meredező válaszfalak megdönthetetlenségével s mégis kimondtam a küzdelem felvevését, ami légvárak építésével kezdődött. Nyolc forint hetibér mellett, senkire nem támaszkodva, lehetett-e reálisabb alapra helyezkedni?!

Tudatára ébredtem fél-analfabétaságomnak is és másnap hajnaltól, műhelybe menésig mindennap a Zichy ligetben deklamálva nyaggattam Psenyeczki német-francia leckeleveleinek nyakatekert mondatait s amikor jósokára meggyőződtem vagyoni állapotom megváltozhatatlanságáról, a város otthagyására határoztam el magamat. A régi gondatlanság azonban elpárolgott, nem mertem pénz nélkül útrakelni, tehát principálisomat kellett megszorítnom.

A veszprémi püspökségnek egész halom ócska és új Missaléját a polcon lepte a por, melyek minden sürgetésre sem kerültek munkába, mert gazdánk nem tudta kiszorítani a hozzá szükséges drága bekötési anyagokra való pénzt.

Két rend ünneplő öltönyömet zálogba csaptam és a chagrin bőröket, meg egyéb szükségeset beszerezve, mind az öten nagy lendülettel nekifeküdtünk a munkának. Csakhamar mentek a hatalmas, díszkötéses misekönyvek: utánvéttel.

Így is átvették és mint feladóhoz, kezemhez jutott a tekintélyes összeg. A nekem járó főrészt levonva, kifizettem kartársaimnak a gazdám adósságát és a többi fennmaradó töredéksummát két legbátrabb társunkkal a főnök úrhoz küldtem, amit csak igazolványaink és szolgálati bizonyítványaink ellenében kaphatott meg. A gyökeres megoldást bölcs dolognak minősítette s mert nagyrészt fölöslegessé váltunk és csak fizetési hátralékaink miatt tartott még bennünket: hármunkat szívesen eresztett szélnek.

Műhelyünk a nyomda tőszomszédságában volt, tehát

Szammer Imre könyvnyomdatulajdonos rögtön megtudta a palotaforradalmat, hivatott és meghatalmazással, meg kellő összeggel ellátva, saját könyvkötészet berendezésével bízott meg.

Pár nap alatt Pesten elintéztem a rámbízottakat és megkezdtem az új üzem vezetését — egymagamban. Igen törekedtem rövidesen bizonyítékát adni e vállalkozás rentabilitásának, melynek fontosságát még fokozta, hogy mindig minden gyorsan készült el és nem kellett hónapokig várakozni a bekötésekre.

Ment pedig ez abban a reményben, hogy talán sikerül valami pozíciófélére szert tennem. De biz ez oda redukálódott, hogy heti egy forinttal emelkedett a bérem, mit amikor még eggyel akartam feljebb srófolni, nagy jóindulattal magyarázta meg az egyébként úri modorú és gavallér főnököm, hogy nem lehet, mert ugyancsak kilenc forintot kap a főkönyvelő, faktor, főgépmester s akkor ezeknek is emelni kellene a fizetését.

Eszemágába sem jutott arra gondolni, hogy valaha hasznát vehetem a könyvnyomdában tapasztaltaknak; sőt csodálatoskép nem is igen érdekelt az életben akkor először látott mesterség, melynél sokkal különbnek tartottam a magamét.

Ezt részben ma is vallom, mire jogot szereztem, amikor kóborlásaim idején varrótűből, bicskából és hajtogatócsontból álló szerszámmal egészbőrkötésű, aranymetszéses, domború tábladíszítéses könyveket kötögettem. S emellett szól, hogy ma is milyen kevés a remekbe készült könyvek között is a kifogástalan,

tökéletes bekötés. — Akárcsak a mindenkép helytálló nyomtatott könyv!

És biz igen soká bírtam kihámozni, hogy hol a szedésben a művészet, amikor kész anyagot rakosgat egymás mellé a szedő, ki a körzetek és más nyomdai díszítő anyagokhoz olyan gyári alkalmazási utasítást kap, amely mindent kihozott már a szállított anyagból és nem fontos, hogy ki tud-e még új változatot sütni a szedő vagy sem.

Nyomdászok közé ékelten nem lehetett ilyen elveket kockázat nélkül vallani és fogadás lett belőle, hogy a szedőszekrény mellett eltöltött egy órai gyakorlat után, némi sebességi fórral, bármely szedővel felveszem a versenyt.

Ennyi idő alatt bevágtam a szekrény százharmincnyolc rekeszének betűtartalmát és otthon vacsora után, krétával felrajzoltam képletét az asztalra. Pár óráig veszett mód kapkodtam a képzeletbeli betűkhöz s másnap megkezdődött a szedőverseny. Gyorsaság dolgában valamivel alul maradtam, ellenben hiba alig volt szedésemben. Ez a tréfa is nyom nélkül mult el s dehogy cseréltem volna mesterséget!

Szammer a Sas uccából saját házába tette át az üzemet; egy a Bástya uccába úgy torkolló épületbe, hogy valami szembeötlő, feltűnő cégtábla iránt kért tőlem tanácsot. Vállaltam, hogy megcsinálom és két napon át pár szál deszkás állványon kuporogva: a művészi megoldás és a pódiumon való fennmaradás között oszlott meg a figyelmem.

A mű nagyszerűen sikerült és alig lett kész, jött gr.

Zichy Jenő és feliratot rendelt az elnöksége alatt álló korcsolyaegylet zászlajára. Átvevéskor kinevezett a város legjobb címfestőjének és valóságos vigécemmé lett nagy beajánlásaival.

Azidőben adta ki Pongrácz az igen enyhe fullánkú „Darázs" című élclapját, melynek első száma mingyárt három dolgozatomat is hozta, mi miatt kétoldalról is támadás érte Szammert, ki kundsaftjait féltve azzal jött, hogy nem kerülhet ki ugyanegy nyomdából komoly lapközlemény, és annak a paródiája; de meg nem szabad kikezdeni a város legelső emberét, tehát ne folytassam ilyen irányú munkálkodásomat.

Szinte jólesett a Szammer felszólamlása s hogy azzal a grandezzával léphettem ki tőle, hogy nem engedem korlátozni gondolatszabadságomat!

Csak mint kuriózumot jegyzem fel, hogy 1903-ban keresetlenül és kéretlenül az „Ipargróf" kezéből vettem át első kitüntetésemet: az Országos Iparegyesület ezüstérmét.

A városból távozni azonban nem bírtam, tehát valami fényesebb egzisztencia megteremtésén törtem fejemet. Elemista koromban az atyámhoz bekötésre került „Vasárnapi Ujság" címarcképeit végig kirajzolgattam és a hatvan esztendő előtt általam pingált „Dícséret" és „Zsoltár" jelzőtáblákat, meg a hozzájuk tartozó számjegyeket forgatják ma is a gyomai református templomban. De ott van egy háromsoros felírás is, feketével árnyékolt aranyozott betűkkel, amely ma is úgy csillog, mint öt évtized előtt és mindig áhítattal megyek el mellette.

Inaskodásom idején, 1876-ban lett Szolnok az újonnan szervezett Jász-Nagykun-Szolnok vármegye székhelye. A Jászberényből áthelyezett vármegyei urakat tüntető szeretettel fogadták és a Vasút uccának a Molnár uccába torkolló végét átívelő diadalkaput emeltek, hogy ezen keresztül vonuljanak be a nagyszámú ünneplő tömeg által kísért vendégek, illetve új honfoglalók. A hatalmas méretű transzparens sokszavas szövegének kéregpapírba vágására nem vállalkozott más, mint magam, mit a velünk egy fedél alatt lakó borbélytól kölcsönkért ócska beretvával csináltam meg és nemzetiszínű papírját zsírral itatva tettem transzparenssé, hogy a városba érkező uraknak tolmácsolja a szíves vendéglátást, a jöttük fölötti örömöt.

1881-ben, annak megünneplésére, hogy száz esztendő előtt csatolták Fiume városát a magyar szent korona kötelékébe, száz lelkes fiumei magyarérzelmű olasz különvonaton utazott Pestre.

Székesfehérvárott zenekarral, tarackok durrogatásával fogadták őket és a feldíszített vasútállomás éttermében bankettet rendezett tiszteletükre a város: háromszáz forintot szavazván meg rá és külön ezer forint értékű magyar aranyjáradék kötvényből álló alapítványt létesített abból a célból, hogy annak négy százalékos évi kamatát olyan fiumei olasz tanuló élvezze, aki a magyar nyelv elsajátításában a legtöbbre viszi.

A sínpárt diadalkapuval ívelték át s hozzám fordultak a „Benvenuto“ felírású transzparens megkészítése végett s mert a bizottság nem tudta kisütni az olaszok nemzeti színét, s a lexikon sem hozta, rámbízták meg-

állapítását s nagyot néztek, amikor pár óra multán már meg is volt a diadalív, megfelelő színben. Csak a város talján kucséberétől kellett megtudakolnom, milyen is az olasz trikolor.

Az itt talán nagyon is bőven elmondottak fölött elmélkedve, ajánlatot tettem Szammernek, hogy közismert jó hírnevével álljon mellém s nyissunk társas cím- és címerfestő műhelyt.

Ez olyan mesterség, mint a borbélyság. Alig kell hozzá valami felszerelés, berendezkedés és másnap már megkezdődött a munka. A környékre is kiterjesztett propaganda meghozta gyümölcsét és sorra kerültek ki ecsetem alól a kikent-kifent bajuszú, meg szőke loknis figurás fodrásztáblák, guggolva csibukozó török pasás trafikcímerek és fűszeres csendéletképek, de főként az akkor elrendelt népszámlálás folytán a községek által sok ezer számban rendelt uccanév- és házszámtáblák. S ha viszonyaimhoz mért boldogulással beérem, már meg is van az egzisztenciám. De mi lett volna akkor a dicsőségszomjjal, meg a hozzá fűzött reménykedésekkel?!

Egy álmatlan éjszakán visszaszállt emlékezésem a szolnoki szalmazsák-fekhelyen való fetrengésemre, meg az akkor alakot ölteni nem tudó lelki gyötrelmemre.

Abban az időben került gazdámnál bekötésre a Petőfi-társaság „Koszorú" című kiadványa, amelynek egyik füzete címképül Munkácsynak vacokból kikecmergő, nyujtózkodva ásító suszterinasát hozta, igen szép reprodukcióban s ez, a Pettenkofen műtermében

látottakkal összeesve, olyan hatást keltett bennem, amelyet ma „egetkérés“ szavakkal fejeznek ki.

Akkor csak azt éreztem, hogy bár nyugtalanított a bennem kóválygó érzés: jól esett s csakhamar el is ült, hogy aztán esztendők multán újra elővegyen és testet öltsön abban az előtörő sóhajban, hogy: igazi festőművész szeretnék lenni!

Reggelre kelve, háromtagú küldöttség nyitott rám, átvenni a környék egyik községének búcsúszászlaját. Minden hosszas mustrálgatás nélkül rámszól a búcsúsgazda, hogy: „Szép, szép ifiúr, de a Szentlélekgalambnak olyan hosszú a nyaka, hogy még ránkkenik, hogy gólya!“

A rézsutos repülés keltette ezt a látszatot, meg egy kissé igaza is volt az öreg magyarnak, ki találó megjegyzésével még szárnybontogatása idején tekerte ki második múzsám nyakát.

Lecsaptam a pemzlit, palettát, becsuktam a boltot és hazautaztam szülőfalumba, akkora pénzsummával, amelyen akkor egy fertály földet vehettem volna.

Nagy sürgés-forgásra érkeztem. Néném lakodalmára folyt a kistaffirozási előkészület, amihez fele vagyonom leadásával járultam. Megmaradt részével pedig könyvkötőműhelyt rendeztem be Kisjenő-Erdőhegy ikerközségben, ahol József főherceg központi főintézősége dirigálta a tíz helység határát felölelő hatalmas uradalmi birtokot.

Ármentesítő társulat, járásbíróság, főszolgabírói hivatal, takarékpénztár, úrikaszinó, adóhivatal és más közintézmény joggal keltették azt a föltevést, hogy

megélhet ott egy könyvkötő. De nem úgy lett és gyalogjában nyakamba vettem a szerte levő oláh lakosságú községeket, munka iránt.

A földhöz ragadt szegény népség nem jöhetett számításba, de sőt az intelligencia sem, hanem a közigazgatási hivatalok és a plébániák nyujtottak némi reménységet. Több falut bejárva, sehol jegyzőt vagy pópát otthon nem leltem. Mind kint dolgozgatott szegényes híványa főtárgyát képező földecskéjén, a legparasztibb munkát végezve.

Itt-ott elcsíptem egy mezítlábos esküdtet, vagy baktert, megmutatták az egyszobás községházát, mely iroda, pénztárszoba, tanácsterem, meg minden egyéb volt s nemhogy bekötött könyveket, de még nyomtatványt sem láttam sehol, a porciós-könyv kivételével, mely pár száz árkus tiszta merített papírból állott és örök időre rendeltetett: szattyánbőrbe való, jó erős bekötésével.

Szépen visszaballagtam és néhány hónapig elédegéltem a nálunk akkor divatba jött füzetes könyvkiadványok mutatványszámainak eladogatásából, amelyek, mint vigéc-provízió, egészben a terjesztő zsebe javára mentek és kezdetben az intelligencia is kapkodta, különösen „A Házasságtörés Drámái“ című rémregényt. A folytatások után járó százalék már nem fedezte az életszükségletet, mert a legtöbben nem kértek a további füzetekből, noha a tizedik után ingyen kapták volna Jankó János nagy olajfestmény-reprodukcióját, a „Népdalt,“ huszadik után a „Népmesét“ és a harmincadik szám után, ugyancsak Jankó „Gróf

Batthyány Lajos Utolsó Útja" címűt, melyeknek csupán a rámáit kellett megfizetni. Nem hagyhatom szó nélkül, hogy ugyanezen cég vállalkozása volt Petőfi Sándor költeményeinek első díszkiadása, dús illusztrációkkal, igen szép kivitelben s ezt végig is járatták a rendelők: akik azonban igen kevesen voltak.

Egyetlen mesterségembe vágó munkával kerestek fel az egész idő alatt. Bájai szirmát elhullatott hajadon hozta kékbársonytáblás ócska fényképalbumát reparáltatni. De pillantgatásai után ítélve, inkább a fejét szerette volna legális alapon beköttetni.

Két évtizeddel később a főhercegi uradalom és minden közhivatala Kisjenő-Erdőhegynek cégem állandó munkaadója volt, mind a megszállásig. Mi azért megemlítésre méltó, mert határos Araddal, ahol fölösszámú nyomda állt rendelkezésükre.

Ismét Hirhágerhez kerültem s nehány hónapi dolgozgatás után megint csavargásra adtam magamat, miközben a gyönyörű fekvésű, természeti kincsekben gazdag kis városkába, Tatára kerültem és ott meg is ragadtam.

Egyszobás kis műhelyben volt a nyomda, könyvkötészet és személyzetlakás, mely alatt az értendő, hogy miattam az inasgyerek a vacokból a meztelen földre került le és szalmazsákjával naponta importálta ágyamba a bolhák tömegét.

Isten háta mögött dolgozgatva, festői tájakat járva, csak az étkezésnél éreztem magamat rosszul, amikor ágyban fekvő beteg principálisom mindennap hol a nyomdát, hol a könyvkötészetet akarta baltával felda-

rabolni, aszerint, amelyik épp rosszabbul ment. Vegyes érzelmekkel vettem tehát a sorozásra szóló behívót, már azért is, mert se ki, se be helyzetemben megváltásként jött ugyan, de a katonai fegyelemben eltöltendő három esztendőre hátborzongással gondoltam.

Egy nappal a sorozás előtt értem haza és még a családi csókolódzáson sem estem át, amikor anyám tuszkolta rám a nagyapámtól örökölt ócska ferencjóskást és szalajtott az özvegy patikárusnéhoz, aki „már kétszer üzent értem." Igazi úri dáma volt, ki nem ismerte a falusi asszonyok etikettes szemérmeteskedését, hanem nyitott ajtóra lelt vendégszerető házában minden átutazó nagyság, ha alispán, ha főispán, követjelölt, vagy bérmaúton lévő főpap volt és a sorozó bizottság a kiszállás egész tartama alatt nála kosztolt. Híres szépségéből sokat mentett át korosságra hajló idejére és modora, intelligenciája kedvessé tette még későbbi vénségében is.

Siettemben eszemágába sem jutott azon tünődni, hogy miért is kell nekem oda menni? Bekopogtattam és a küszöböt átlépve, majdnem hanyatt estem.

Az elegánsan öltözött, élete teljében lévő, mosolygós háziasszony az asztalfőn ült. Két oldalt magasrangú tisztek sorakoztak sarzsi szerinti sorrendben lefelé, egészen a legszélső székig. A hosszú asztal telisteli az utolsó ételfogás megmaradt részével, feketekávés csészékkel és főként boros, likőrös és pezsgős üvegekkel, poharakkal, füstölgő szivarokkal, szivarvégekkel. A hadfiak nem egészen úri összevisszaságban a túllakottság fesztelenségével dülöngtek székeiken jobbra-

balra és az irgalmatlan füstben mind nagy hangosan diskurált egymással, egyszerre beszélve, egymásra nem hallgatva.

Az inam kissé megroggyant és lámpalázszerű érzéssel léptem kettőt előre. Betoppanásom egy pillanatra megzavarta a víg társaságot, de mielőtt számat eltáthattam, felkacagott a háziasszony jobbja felől ülő ezredes:

— Der will nicht Soldat werden?!

Az úrnő diszkrét, igenlő fejbiccentését általános dörgő hahota követte s e percben már kint is voltam a fülledt levegőjű teremből, amelyhez foghatót csak sok esztendő multán láttam, világvárosok elegáns szalonjaiban, bárjaiban — késő hajnali órák idején.

A bemutatkozást tudtom nélkül anyám imádkozta ki a nemes keblű úriasszonynál és ma sem tudok mosolyogni a roppantul komikus és megszégyenítő jeleneten.

Másnap még a mércén álltam, mikor az Oberstabsarzt harsányan odakiáltotta a jegyzőnek:

— Für immer und ewig untauglich!

Az atyámhoz befűzésre került állítási lajstromban kikerestem nevemet. Az „Ok" rovatban „ferde farcsába" volt bejegyezve. Mennyivel igazabb lett volna a: „szépasszony főztje"!

Nemcsak katonának nem kellettem, de magamnak sem s legjobbnak véltem, hogy egy kis külföldi kirándulásba fogok, csakúgy gyalogjában.

Igazolójegy váltásakor rámszól főszolgabíránk:

— Eleget csavarogtál már, öcsém! Úgy tudom, ko-

nyítsz a könyvnyomtatáshoz is. Telepedj le itthon és megélsz tisztességesen!

— Főszolgabíró úr! Hetvenöt forint az egész vagyonom. Ez elegendő bejárni az egész világot, de nyomdaalapításhoz semmi!

— Bízd ide! Takarékpénztári elnök-igazgató is vagyok és pénz dolgában nem fogsz fennakadni!

Vagyonos, hatalmas egyéniségű főszolgabíróra, meg olyan pénzintézetre támaszkodva, amelynek felerészben befizetett ötvenezer forint alaptőkéje volt: hogyne mertem volna fejszémet a nagy fába vágni!?

RÉVBEEVEZÉS

Miként könyvem legelején említettem, minden szükségesnek híjával fogtam egy oly sok ágazatú, bonyolult, a művészettel határos mesterséghez, mint a könyvnyomdászat. Mind ennek a pótlására egy meghatározatlan összegű bankhitel állt rendelkezésemre.

Már az első lépésnél jelentkeztek a nehézségek. Mindaddig azokból a levelezőlapokból állott a levelezésem, melyeken pár sorban intéztem el az otthoniak hogyléte iránti kíváncsiságomat, meg egészségükre vonatkozó jókívánságaimat: a hazulról kapott levelezőlapok szövegével majdnem szószerint azonos szavakkal.

Most pedig száz meg száz féle olyan tárgy beszerzése végett kellett pennát fognom, melyeknek sem nevét, sem beszerzési forrását nem tudtam. Félévszázad előtt még a pesti cégekkel majdnem kivétel nélkül német nyelven lehetett csak levelezni és akikkel magyarul, azok is olyanformán írtak, mint ahogy egy gyári cégtől származó ez a pár szó hangzik: „Vett nagybecsű sorai pótlékát visszázva . . .“

Az áruismeretben való fogyatékosság sem kis gonddal járt. Hisz minden kenyérkereseti pályán hányan tapogatódznak ekörül évtizedeken keresztül, amíg végre dülőre jutnak.

Ezenkívül akkor még a könyvnyomdászattal kapcsolatos szakmákban, ahonnét nyersanyagainkat kellett beszerezni, elképzelhetetlenül sivárak voltak az állapotok.

Vállalkozásom sikerébe vetett hitemről csak annyit, hogy atyám nevével kapcsolatban hirdettem meg a nyomdanyitást, hogy meghátrálás esetén ő folytathassa a nemes mesterséget. Ez azzal vált volna lehetővé, hogy olyan tizenkét fiókos szekrénnyel kezdődött a „könyvnyomda", amelyben úgy sorakoztak abc sorrendben a betűk egymás mellé állítva, mint a könyvkötők címaranyozáshoz való betűi.

Az akkori kedélyes közigazgatási viszonyaink mellett egy esztendő multán gondoltam az iparengedély kiváltására, amikor nyugodtan nevemre szólhatott a certifikátum és a köteles törvényszéki bejegyzésre negyedszázaddal később: hiteligényeim egyre való fokozódása által kényszerítve.

A vázolt alapon való üzembehelyezkedés vakmerő voltára, esztelenségére akkor eszméltem, amikor Czibulka Gáspár dévaványai főjegyző az első nagy megrendeléssel lepett meg.

Közel ötvenféle tabelláris és folyószedésű nyomtatványmintát hozott. Ijedten jelentettem ki, hogy ekkora munkák előállítására nem vagyok még berendezkedve.

— Sebaj, öcsém! Nyár derekán vagyunk és azért jöt-

tem ilyen korán, mert eddigi szállítónknak is félesztendő kellett a megcsinálásához, hát év végéig maga is csak segít magán valahogyan.

Ide tartozik az is, hogy a gyomai árvapénztár a nyomdám alapítása előtti esztendőben egy évig egy krajcár gyámpénztári kölcsönt sem bírt folyósítani, mert egy évig tartott, amíg megkapta nyomdászától a, különben raktári, száz ív kötelezvényt.

Nyomban az első megbízás után másik, ugyancsak tömeges kéziratot hozott az Ármentesítő Társulat igazgatója. Vagy száz nyomtatott oldalra terjedő választmányi és közgyűlési jegyzőkönyvet. Erre sem mondhattam mást, mint hogy nincs hozzávaló betűm.

— Ez állandóan visszatérő munka, — szólt a derék igazgató, — rendezkedjék be rá. Jelen esetben fertályesztendeig való várakozással segítek rajta.

Menten megrendeltem pár mázsa betűt, ami közel félévre jött meg, amikor már visszavitte az igazgató a kéziratot, annak a belügyminiszteri leiratnak a felmutatásával, hogy az elmaradt rendes évnegyedi gyűlési jegyzőkönyvek, fegyelmi kilátásba helyezésével, nyolc nap alatt beterjesztendők. Amennyi idő kevés volt akkor más nyomdában való megkészíttetésére s a feltétlenül szükséges három példányt oldalankint hektografálgatták.

Üzemem az említett tizenkét fiókos kis betűszekrényen kívül egy ma már ösmeretlen rendszerű olyan taposó gépből állott, amely az amerikai kis gyorssajtók őse és még közönséges kereskedelmi kvart papír nagyságú nyomtatványt is csak az impresszum lehagyásá-

val lehetett rajta kihozni. Ha pedig sűrűbb szedésű forma került a ki-beemelendő tepsibe, minden nyomásnál recsegett, ropogott a gép és zöttyent a rajta dolgozó ember agyveleje. Ennek a kis játéknyomdának befellegzett és egy rendesre való áttérés kényszerűsége tisztes egzisztenciával is biztatott.

A vásárolt felszerelési cikkeket, árukat és nyersanyagokat hitelre kaptam és a keresetből győztem fizetgetni. A szélesebb alapra helyezkedéshez azonban annyi pénz kellett, hogy nyakára mentem főpátronusomnak, megismertettem vele a helyzetet és tudtára adtam, hogy most már kikerülhetetlen a beígért anyagi támogatás igénybevétele.

Átüzent a majdnem szemben lakó községi bíróhoz és szinte parancsban adta ki, hogy elő a pénzzel, mennél többel!

Komoly, sőt mogorva, szót nem fecsérlő ember volt Kurcsó József és enyhe, fukar fejbiccentéssel hagyta helybe a dolgot. Másnap jelentkeztem a községházán s szerencsére egymagában találtam a mindenható bíró urat.

— Hoztál írást? — Hangzott a minden bevezetés nélküli kérdés.

— Nem tudtam, hogy kell, de azt sem, milyen összegről?

— A maximumról.

— Mennyi az, bíró uram?

— Kilencven pengő.

— Jó, hogy nem váltó forint! De ez a jelen esetben nem pénz. Talán tréfál, bíró uram?

— Nem élek vele. Ha tábláztatni való ingatlanod volna, kaphatnál többet is, de kötelezvényre senki emberfia!

Tisztán a mindig kéznél levő akasztófahumor mondatta velem:

— Hátha egy tucatnyi kötvényt hoznék, bíró uram?

Hatalmas homlokát négy-öt ránc rántotta vonalsorokba, bajusznyi szemöldökei egymáshoz társultak és nagy, sötét bikaszemeit komoran rámmeresztve dörmögte:

— Lehet! De oszt meg ne tudja senki!

Az összeg kiutalásakor még egy föltételt szabott.

— Amíg adósunk leszel, minden községi számládat írással fizetjük.

Felelőssége teljes tudatát a tizenegyedik kötelezvény kiadásakor árulta el, meglengetvén a bennmaradt legutolsó adóslevelet:

— Na öcsém! Miattam ez akár itt rothadhat!

Ottinger Ede nagykőrösi nyomdász akkor hirdette meg eladásra ócska kézisajtóját, de bizony elkésve jelentkeztem s már csak másodkézből vehettem meg, vashalomként egymásra dobott alkatrészekkel, egyik grafikai szaküzletünkben, amely csak azért vette át az eladótól, mert gyorssajtót adhatott el neki.

A soha nem látott kézisajtó felállításával napokat töltöttem: találomra kutatva, mi hova tartozik, hogy a lomból gép legyen. Aztán pár esztendőn át egymagam végeztem szedést, nyomást és minden más munkát, hogy kellő mesterré képezzem ki magamat.

A festékfelhordást egyik inassá lett öcsémmel csi-

náltattam, de ezzel nem sokra mentem. Ellenben a harmadik esztendőben beavattam egyik húgomat a betűszedés mesterségébe, aki rövid gyakorlat után nagyszerűen megállta helyét. Ezt később még szóvá teszem.

A cég bravúrjai a kezdet kezdetére estek, amikor nem jöhetett munka, amit ne vállaltam és bármi kínnal elő ne állítottam volna.

Az „Iskolamulasztók Naplója" a legtöbb példányban szükségelt közigazgatási, illetve tanügyi nyomtatvány volt, tehát raktárra kellett nyomatni. Ámde a nagy folióív (47x60 cm.) félcentiméteres négyzetrubrikákból állott s úgy futotta hozzá a rézléniakészlet, hogy nyolcszorra tudtuk szedni-nyomni. De így is kifizetődött, mert akkor még futotta az időből bőven.

A három fokozat falragaszbetű mellett minduntalan magasabb, alacsonyabb, keskenyebb vagy szélesebb írásra lett volna szükség s ezen úgy segítettem, hogy lapos körtefavonalzóra metszettem ki a szükséges sort, tüneményes gyorsasággal, ami visszatérést jelentett a Gutenberg előtti állapotokhoz.

Három esztendős sem volt még vállalatom, amikor Garzó Gyula „Gyakorlati Bibliamagyarázatok" című nagy nyolcadrét alakú, havi négy íves folyóiratát áthozta mezőtúri nyomdászától. Gondolkodás, sőt meggondolás nélkül vállaltam. Két ívre való ciceró betűm volt hozzá, meg a kézisajtó. De jó üzletnek ígérkezett.

Ámde a szegény emberek jóreménységei félig sem válnak valóra soha. Az akkor egyetlen magyar bibliakommentár előfizetőinek zöme szerény jövedelmű protestáns papokból állott, kik örökös panaszaikkal,

jobb világ eljövetelének bejóslásával kívántak fizetési kötelezettségeiknek eleget tenni és ezen ígéreteknek átutalásával volt kénytelen a kiadó is a nyomdai költségek rendezését eltologatni.

Nyomtatása beszüntetését pedig lehetetlenné tette, hogy hézagpótló volt — a nyomda szempontjából. Akkor vettük munkába, ha semmi más dolgunk nem akadt és szegény kiadó abba is beleegyezett, hogy idővel kéthavi folyóirattá vedlesszem, sőt hogy dupla füzete nyolc ív helyett ötöt hozzon, mi által olykor-olykor még porlasztódott is a régi adósság.

A következők bevezetése kedvéért foglalkoztam hosszabban ezzel az üggyel. Kéthavonta igencsak ki tudtam szorítani néhány olyan napot, amikor egyfolytában összeütöttük a füzetet. Tizenhat órai munkaidő alatt húgom is, magam is megszedtünk egy-egy ívet, kevert betűkből, ritkított sorokkal, mindjárt kolumnákba tördelten, oldalankint átlagban egy-két lényegtelen betűhibával, mi — az osztást is beleértve — napi harmincnégyezerötszáz ciceró betűnek felel meg.

Komplikálta a dolgot, hogy, mint mondtam, csak két ívre való írásunk volt és egyik ív szedés-nyomás, a másik osztás-szedés alatt állt. Később abban kamatozott a mi nagy iramunk, hogy az egyre szaporodó szedőszemélyzet restelt messze mögötte maradni ennek a teljesítménynek s így, a mindenkori munkáslétszámhoz és üzemi berendezkedéshez mérten, olyan kielégítő volt termelésünk, hogy a cég évtizedeken át úgy tudta fizetni embereit, mint szakmánkban vidéken senki.

Itt az Alföld kellős közepén, a majdnem csupa nagyközségből álló vármegyénkben, Réthy Lipótnak Aradra történt költözése után, egyetlen szóra érdemes, kitűnő nyomda maradt: Dobay Jánosé, Gyulán.

Sajnálatos, hogy a jeles tipográfus hosszú időn át megosztotta tehetségét, munkabírását vállalata és a polgármesteri hivatalos teendők között. Mert ha jobban nekifekszik mesterségének, nem keletkezhetett volna körletében, különösen vármegyénkben, annyi gyenge kis nyomda, amelyek túlnyomó részére nem lehetett büszke sem a köz, sem Gutenberg és amelyek sokasága miatt nem tudott megyénk nagy városaiban sem létesülni még csak közepesnek mondható nyomdavállalat sem.

Két fontos körülmény mentheti a néhai, kiváló kartársat. Fekvése miatt a vármegye székhelye nem volt alkalmas a piac dominálására és az ő idejében uralkodó eszme volt a nagy nyomdavállalatok tulajdonosainál mindenkit élni hagyni! Busás jövedelmeik mellett vallhatták ezen elvet. De biz a szakma parazitáinak elszaporodása nekik köszönhető és idővel ezek szennyversenye miatt a színvonal nem hogy nem emelkedett, de félévszázadon át egyre süllyedt.

Jórészt elköltözöttekről van szó, tehát még városonként sem sorolom fel azokat a régi, kitűnő és tehetséges kartársakat, kiknek nyomdái száz százalékig ki tudták elégíteni az irántuk támasztott igényeket, még az akkori művészeti szempontokból is. Csak mind örök időre valónak vélték az ad hoc helyzetet és egy krajcárt nem tartalékoltak sem az állandó kopások

helyrehozására, sem majdani újabb beruházásokra: ami az ily cégek nagyrészének hanyatlását, másrészének megsemmisülését vonta maga után.

Az országban nem túlságos számban szerteszórt komoly, régi nyomdavállalatok helyzetét az tette hosszú időn át igen kedvezővé, hogy a körülöttük levő kis nyomdák úgy dolgoztak, hogy aki csak valami kevés súlyt is helyezett nyomtatványa kivitelére, ezeknek küszöbét sem lépte át. Ellenben szívesen megfizette az igényelt kiváló munkát.

Bár még ma is vegetálnak szégyenszemre való nyomdai üzemek, pár rikító példáért visszanyúlok a multba.

Szolnok már a XIX. század derekán vasúti gócpont volt és erre le az Alföld felé vasúti végállomás is: tehát környékünkről minden Pestre igyekvőnek Szolnokra kellett menni, vagy fuvarozni. Sóhivatala is odaterelte a vidéket és fakereskedelme vetekedett Aradéval.

A város a hetvenes esztendők közepén vármegyeszékhellyé lett s még aztán is jó ideig egyetlen kis, kézisajtóval bíró könyvnyomdája volt, hetilappal s ennek dacára a két testvérből álló személyzet a nyári hónapok nagy részében konyhakertiek termesztésével értékesítette szabad idejét.

Ugyanez volt a helyzet Békéscsaba nagyközségben, ahol ma hét könyvnyomda áll fenn, közte egy nagyobb berendezettségű részvénytársaság és a közismert kiváló könyvkiadóé.

Szarvas, az egykor nagytekintélyű nyomdaváros, Réthy elköltözése után, szakmánkat illetőleg, utolsó

helyre került és most kezd csak újra némileg elfogadható munka onnan kikerülni. Úgy itt, mint igen sok jelentős helyen csupán számbelileg gyarapodtak a nyomdai cégek s ezzel, mint mondám, elejét is vették a színvonalban való kiemelkedésnek.

A sok évtizedes tespedést a mult század utolsó negyedében új korszak váltotta fel szakmánkban. Elsősorban megszűnt az, hogy emberöltőnyi időkön át fölösleges volt eszmét, ötletet, gondolatot termelni az üzletmenet prosperáltatására és főképp, hogy ösmeretlen legyen az új beruházások fogalma. A vállalatok színvonalának emelésén kívül a termelés fokozása is állandó nagy költségeket igényelt azoknál a modern cégeknél, kik nem akartak a nekilendült üzleti versenyben alulmaradni.

A vázolt állapotok közepette, 1886-ban, a nagyközönséggel való üzleti kapcsolat keresése végett, díszes kivitelű betűmintakönyvet adtam ki, mely nemcsak abban különbözött Pest legnagyobb két műintézetének ilyen kiadványától, hogy ezek szinte kefelenyomatban mutatták be az intézmény összes betűit: kézikönyvül szedőik, művezetőik számára, hanem hogy az enyém pompás, díszes kiállításával is propagandaeszközzé lett. De eltért az a betűöntődék betűmintakönyveitől is, melyek pazar kivitelben mutatták ugyan be sokszázféle betűiket a könyvnyomdászoknak, azonban mind a vaskos köteten át egyetlen tradícionális Ciceróidézet szövegével.

A legkisebb betűből tellett a meghatározott 12—15 sorba a legtöbb szó, amely a betűnagyság fokozódása

szerint egyre fogyott és a két-három cicerósokból már csak félmondatot, a még nagyobbakból félszót tudtak beszorítani egy sorba. Elképzelhető, milyen unalmassá tett egy vaskos könyvet, mindvégig ugyanazon szövegnek csak végignézegetése is.

Cégem mintakönyve sokszínnyomatú borítékban, simított, vastag papíron jelent meg és minden betűtípust egy-egy különféle helyről összeböngészett elmés, bölcs mondással, vagy aforizmaszöveggel mutattam be s küldtem szerte az Alföld minden munkaadószámba jöhető egyénének, cégének, közhivatalának. S történt ez a papíráztatás korában, amikor még a simítatlan nyomópapírt is vízbe mártották, hogy szebben szedje magába a nyomdafestéket, ahogyan a régi fametszeteken a fateknő mellett álló tógás, satyakos alak mutatja, fölötte a spárgahuzalokkal teleléniázott plafonnal, melyről csuromvizes árkusok lógnak le, szikkasztás végett nyomás előtt, nyomás után. Ami persze a simított papírnak nemcsak a fényét vette el, de érdessé is tette, főként pedig deformálta s az egyik oldal sorai nem fedhették a másik oldal sorait, ami pedig a szép kiállításnak a fő feltétele.

A szaksajtó szuperlativuszokban méltatta ezen kiadványomat, de még jobban esett, hogy a nagyközönség tömeges megrendelésekkel fejezte ki elismerését.

Kevésbé örvendetes volt, hogy attól fogva rengeteg, kiadót nem talált szellemi termék kis nyomdámon át törekedett a világosságra: amitől nem volt könnyű szabadulni.

A fix megrendelések körül is támasztott kompliká-

ciót a betűmintakönyv. Először nyilt alkalma e vidék megrendelőinek beleszólni a nyomdatermék kivitelébe és ezzel ugyancsak éltek is! Ki olyan apró betűt választott könyvéhez, hogy kézirata nyomtatásban pár ívre zsugorodott volna, ki meg öklömnyit, hogy a vén hívek is ókuláré nélkül olvashassák az imákat, könyörgéseket és még szedésmintával is alig lehetett a szerzőket meggyőzni, hogy negyedrész nagyságú betű is elég „öreg" a cél eléréséhez.

Végeredményben a nagy siker rászorított egy amerikai taposógép beszerzésére, mely levezette kézisajtómról a csipp-csupp formákat és a fölös megrendelésekből még így is juttathattam a közeli-távoli jobb nyomdáknak.

Ha akkor módomban áll egy közepes nyomda felállítása, sok-sok küzdelmes esztendő kínlódásaitól mentesülök, kellő időben jutok a kitűzött célhoz, nem késem le azt, mi a nagy erőfeszítésre sarkalt és nem kell még öt esztendő multán is a fehérre meszelt deszkafallal kettéválasztott egy szobából álló műhely és lakásban nyomorognom.

Másfél évtized után jutottam házvételhez és ekkor állítottam fel az első gyorssajtót. Olyan renováltan is rozoga gépet, melynek már első építője nevét is csak a gép homlokzatán levő sárgaréz táblácska felirata őrizte és amelyet hírneves malomberendezési gépgyárunk tulajdonosa, ékes német nyelven, azzal adott át, hogy:

— Kunsztokat nem fog rajta csinálni, de vigyázva valameddig eldolgozhat vele.

S megkezdődtek a hihetetlen műveletek és kunsztok.

Első, igen jelentős munkául vállaltam „A Kereszténység és Korunk" című öt kötetes, százhatvanegy nyomtatott íves mű előállítását.

Mielőtt az első, általam jóváhagyott forma nyomása megindult volna, két gépmesterem szökött meg a feladat elől. Egyik ma is él és a jobb gépmesterek sorába tartozik.

Nyolc oldalt sem bírt el a gyenge alkotmány és vagy lent, vagy fent „árnyékoltak" a végső sorok. Kezembe vettem a dolgot, a nyomóhengerre jó kemény papírréteget feszítgettem és sajátkezűleg állítottam elő a háromszázhúszezer nyomást, punkturára berakva. Ennek a jelentőségét ma már nyomdász is csak kevés ösmeri.

Egyenletesebb festékezésű, kifogástalanabb nyomású könyv ritkán hagyja el ma is a sajtót, holott az én gépemnek összesen csak egy hengere adta le a festéket a két felhordó hengerre, míg a mai szövevényes szerkezetű nagy gyorssajtókon nyolc-kilenc henger oszlatja arányosra a festéket, amíg arra a három-négyre kerül, amely a szedést vonja be roppant precizitással szabályozható festékréteggel. Ennek fontosságát az adja meg, hogy egy-egy nyomás alatt lévő formának minden hasábja más-más festékmennyiséget igényelhet, aszerint, hogy hányféle tömörségű a szedés, van-e benne vakát oldal, avagy sok festéket igénylő illusztrált lap? S mi minden még!

S hogy kötetenként sem maradt a kiadványban egy-két sajtóhiba, páratlan teljesítmény.

Mindez azért felemlítésre méltó, mert nagy igények kielégítésére szánt díszmunkák mindenikénél sem leljük fel ezen elemi követelményeket. Hátha még hozzávesszük, hogy mert a sok strapától tönkrement a kis amerikai, ugyanazon a lötyögős szerkezetű gépen kellett nyomnom a névjegyek és falragaszok közé eső egész skáláját a nyomtatványoknak.

A festékezést a „Kereszténység és Korunk"-ra állítottam be és félesztendőn át a közbeeső munkáknál hol lehúztuk a fölös festéket a hengerről, hol rámázoltuk a festékező kanállal. A nyomócilindernél is azonos volt a művelet. Papírréteg eltávolításával, vagy felragasztásával történt az egyengetés s épp mint a festékkészülék, mindvégig megmaradt az eredeti beállításban. Ugyanezen a gépen készültek a többszínnyomású bálimeghívó blanketták is, tömegben, négyesével nyomva. A nagy átalakításkor csak mint ócskavasat tudtam értékesíteni a dicsőséges multú gépet.

Programm szerint ezt nem lehetett volna végigcsinálni, mert még fantázia sem tellett volna reá és mert elszörnyedt volna a feladattól a vállalkozó. S úgy, amint az élet szőtte, sem csinálta meg sem előttem, sem utánam senki. De ne is kényszerítsen rá ádáz sorsa senkit soha!

A KÖZIGAZGATÁS SZOLGÁLATÁBAN

Budapest-Nagyvárad-Arad-Szeged útvonalai között félévszázad előtt egyetlen olyan könyvnyomda volt, amely közigazgatási nyomtatványt tartott raktáron: a mellékvonalon lévő gyulai.

Amikor tehát úgyszólván belesodródtam a községi szállítók sorába: nagy előnyömre esett községünk központi fekvése. Két vonat vitt akkor még postaküldeményeket, az egyik nappal, a másik éjjel és, vasút híján, az egész Sárrét postáját kocsin hozták Gyomáig és innét továbbították. A postafordulat legjobb esetben négy nap volt a vármegyében lakó rendelők egyrésze és szállítója között: amíg a gyulai, szarvasi járások hamarabb válthattak Béccsel levelet, mint a Sárréttel.

De megtörtént, hogy napokon, heteken át lehetetlen volt a jó szurkos, mélyen sáros s nem egészen átfagyott vagy nem teljesen felengedett utakon a kocsiközlekedés s lóháton hozták-vitték a sárréti és vele határos szolnokmegyei Dévaványa községbe a levélpostát, míg a csomagok gyakorta itt lesték az elszállítást bizonytalan ideig.

Ez térítette ide igen rövid idő alatt a Gyomától nyugatra-keletre fekvő községeket, amit egy kis véletlen epizód is gyorsított.

Körösladány főjegyzője késedelmeskedett az állítási lajstromok összeállításával s ez nem is volt sietős, mert ép olyanok voltak az országutak, hogy szinte negyedmérföldenként tarkították az ottragadt kocsik és szekerek, várván hazavontatásuk idejét.

Ámde Szolnok-Mezőtúron át betoppant a sorozóbizottság s még a szükséges nyomtatványok sem voltak meg. Jött a sürgöny, hogy bármiként, küldjük a háromféle állítási lajstromot! Aminek nem volt meg a lehetősége, mert a lovas postajáratnak elég volt a lovasa és leveles zsákja. A tíz font súlyú nyomtatványt tehát, víz ellen, ladikon juttattam oda s mire a nagy és szíves vendéglátásból kikecmereghetett a bizottság, ki is töltötték a „névsor" rovatot.

A legközelebbi vármegyegyűlésen összeverődött községi főjegyzők körében menten ösmert lett históriája és ha sürgős volt valami, még nyomdával bíró helységekből is hozzám fordultak.

Mint érdekességet jegyzem fel, hogy Gyoma, noha Budapest-Arad fővonala és Nagyvárad-Szeged olyan mellékvonala mellett fekszik, amely Békéscsabán ágazik szét, csak a nagy árvízveszedelem alkalmával, 1874-ben kapott távíróhivatalt s hasonló okból építették ki tovább a Sárrétre 1887-ben. A jóval előbb létesült posta külön intézmény volt, Szeged központtal; míg a távirda igazgatósága Temesvárott székelt.

Csakhamar rá kellett jönnöm annak elsőrendű fon-

tosságára, hogy a közigazgatás nyomtatvánnyal ellátása még gyengén van felkarolva. Nagy eréllyel nekifeküdtem a megszervezésnek s rövid időn belül szóbeszéd tárgya lett elsőrendű kiszolgálásunk, ami lassankint annyira meghozta gyümölcsét, hogy nemcsak az üzem állandó fejlesztésére képesítette cégemet, de olyan új ágak kreálására is, amelyek már kultúrszolgálat számba mentek és közgazdasági szempontból ma is fontosak, behozatali cikkek egyre fokozottabb kiszorításával.

A közigazgatás ügymenete a mult század második fele elején is olyan volt, hogy egy kis túlzással előidőkbeli állapotúnak lehetne mondani.

A kormányoktól vagy a bécsi udvartól leküldött rendeletek a megyeházára kerültek és onnan kurrens közléssel jutottak a szolgabírákhoz s tőlük a községekhez. Egy-egy kurír vitte egy példányban a rendeletet, ahol a jegyző vagy földesúr a maga protokollumába szóról-szóra lemásolta. Természetes tehát, hogy hónapokig tartott, amíg minden községben tudomást vehettek a rendeletről. A használatba veendő nyomtatványminta körül volt írva, vagy bele volt rajzolva a rendeletbe és azt minden érdekelt tisztviselő a maga részére kézzel rubrikázgatta. Szerencsére akkor még a két adótabellán kívül ugyancsak kétféle árvaügyi nyilvántartás volt. Nyomdám létesülése idején is a vármegye küldte szét az újonnan elrendelt nyomtatványmintákat, persze már nyomtatott vagy sokszorosító gépen levont kivitelben, amely utóbbi masina kezelése rendszerint fogolyra volt bízva s terméke persze úgy is nézett ki.

De még az 1930 november 8-iki országos jegyzőegyesületi közgyűlésen is ilyen kesergés hangzott el:

„Törvényeink, rendeleteink nem fedik a mindennapi életet, mert azok elgondolója nem ismeri a falusi embereket és azok életét.

Lehetetlen helyzetek állanak elő azon — már igazán lomtárba való — rendszerből, hogy minden felsőbb intézkedés két-három hatóság útján jut el a tulajdonképpeni végrehajtószervhez: a községhez, amiből sokszor előáll az a komikus helyzet, hogy a minisztérium által adott határidő lejár, míg hozzánk a rendelet elérkezik."

Az 1877. évi XXII. tc. olyan megmozdulás volt a közigazgatásban, amelyet még egy évtized után sem használtak ki a kartársak s amikor elkezdtem a közigazgatási nyomtatványok rendszeres beraktározását, ezen törvénycikkekben előírtak voltak az elsők.

Ekkor, ötven év előtt, még községünk sem használta a fenti törvénycikk 30. §-ában elrendelt szelvényes idézőt, hanem megmaradt a „bírói pecsét" mellett és végvidékeken még századunkban is azt hordták szét a sárgarézfokosos bakterek, merthogy az írást a perifériák nemzetiségi népei úgysem tudták elolvasni, hát még aláírni.

Pecsétőr a bíró és törvénybíró volt és aki pecsétet kapott, sietett megjelenni a szóbelileg közölt helyen és időben. A megidézettek leginkább asszonyok voltak. Az úrirendből cselédperpatvarért, az isteni nép

asszonyai: nyelvelésért. Aki nem vette át a pecsétet, újra idézték, némi stróffal megróva s harmadszor: elővezettettek. Aki pedig üzent a bíró úrnak, tartalma szerinti bírságot fizetett. Még gyermekkoromban is megtörtént, hogy biz a bakter referálására meg is csapatta a bíró az üzenőt. Erre azonban csak akkor került sor, ha ocsmány házasítási ajánlattal tisztelték meg a bíró urat.

A pecsét négyszögletű, lesarkalt, tehát tulajdonképpen nyolcszögű kéregpapírból állott, amelyre régebben lisztpéppel vagy viasszal préselték a cigány, avagy helyesebben vásározó vésnök véste homorú községi pecsétet, több helyütt olyan kis kézinyomású géppel, mint amilyenek a most használatban lévő apró irodai drótfűző gépek. A spanyolviasz elterjedése óta azonban egyszerűen úgy készültek a pecsétek, mint amiként a leveleket pecsételik le.

Minthogy a bíró urak nem akartak áttérni az írásos idézőre, vármegyénk alispánja a nyolcvanas években beszállíttatta a pecsétnyomókat és pecsétkészleteket s így múlt ki itt az ezeresztendős szép hivatalos szimbolum, hogy helyet adjon a papirosnak.

Ezek a pecsétnyomók ma is megvannak a vármegyeházán s legértékesebb köztük a „Tarcsai pecsét" feliratú: 1775. évszámmal.

Még egy pecsétbeszedés volt és pedig a helységnevek revideálása szempontjából az 1898. évi IV. tc. kapcsán. Ekkor lett Tarcsából Köröstarcsa, Bánfalvából Békésbánfalva, Szentandrásból Békésszentandrás stb, amit a Belügyminisztériumban intéztek igen helyesen, mert

sok volt az egészen egyhangzású városnév. Ladány hat is s ezúton lett belőlük Körösladány, Jászladány, Püspökladány, Mezőladány, Nádasdladány, Tiszaladány. Addig a Ladányba címzett azon levélnek, amelyen nem volt a vármegye megadva, a postatiszt ándung szerint döntötte el útirányát.

A „tyúkmunka" ugyancsak a községi cselédség kezén volt, amíg „közmunka" és „útadó" nem lett belőle: sokféle nyomtatvány használatával.

A kiegyezésig a hadügyhöz is csak egy kis irka-firka kellett. A Kriegsministerium ráírt a vármegyére, hogy Bécs hány katonát igényel és az alispáni hivatal, lélekszám szerint, reparciálta a községekre. A legtöbb keveselte is a rá kirovottat, mert több falurosszától szeretett volna szabadulni.

A zsidók közt akkor még nem akadtak duhajkodók, rendbontók, tehát a vagyonosabbakat válogatták, akiknek papái mindig kaptak jó pénzért fiaik helyett alter egot, a tizenkét esztendő leszolgálására; olyanokat, akik elkívánkoztak a pandúrok fennhatósága alól, azzal a sokszor bevált reménységgel, hogy a nagy iskola után még belőlük is pandúr lehet.

Ha pedig, mint Königgraetznél, szorult a kapca, műparasztlegények kulacsot lobogtatva muzsikáltatták magukat végig a falun, pénzt, meg kalpaghoz való nemzetiszínű pántlikát osztogatva, verbungos nóta kurjongatásával:

„Csapj fel öcsém katonának,
Jobb dolgod lesz, mint apádnak!"

A bíráskodást 1864-ben választották el a közigazgatástól, ami szinte észrevétlen történt. Alig vett róla tudomást a nagyközönség.

A közigazgatási nyomtatványok raktári kezelésével ilyen körülmények között csak pár igen nagy vidéki város nyomdásza foglalkozott és még Debrecenben is csak az utóbbi időben adta rá a fejét egy kartárs; amikor már túlsokan voltunk hozzá s persze kudarcot vallott, holott valamikor, a város fekvésénél fogva, nagyszerű gócponttá lehetett volna tenni.

Lassankint az ország majdnem minden vármegyéje székhelyén berendezkedett egy-egy nagy nyomda a közigazgatási nyomtatványok raktárszerű kezelésére; Nagybecskereken Pleitz Ferenc Pál a legintenzívebben és legalaposabb hozzáértéssel; Pesten a „Községi Nyomda" pedig igen széles alapon.

Hosszú esztendőkön át mind úgy kezdte, hogy a legkeresettebbeket beraktározta s az aztán elrendelteket rendszertelenül sorakoztatta egymásután.

Magam sem csináltam másként és csak annyit reformáltam rajta, hogy mindazokat is beraktároztam, amelyeket ügybuzgó jegyzők szerkesztettek az ügymenet gyorsítására, kényelmesebbé tételére és az idők folyamán nemcsak hogy nagyrészük átment közhasználatba, de hivatalossá is tétettek.

Ma mindezt a gondot leveszi az epigonok válláról, hogy egyszerűen kopírozzák a más által rendszerbe foglalt kész anyagot s akad olyan is, ki mégcsak utána sem nyomtatja, raktári készletet sem tart, hanem tisztán a közvetítéséből kíván úri módon megélni!

Négy évtizeddel ezelőtt összeböngésztem minden törvényen vagy rendeleten alapuló közigazgatási nyomtatvány mintáját és címeiket egy irodai ívrét oldalon kinyomatva, az akkori tempót jellemző módon, örök időkre szántan térképként lenvászonra húzva, megküldtem a közeli vármegyék községeinek.

A csoportokra osztott százhetvenféle nyomtatvány igencsak kimerítette a községek szükségletét, amíg ma csak azon Nyilvántartások száma, amelyekben a méhmagzattól a kommunistákig lajstromozzák a szabadakaratra teremtett embereket, másfélszáz körül van.

A kezdetleges nyomtatványjegyzék közel egy évtizeden át változatlanul tartotta érvényességét, amivel szemben pár esztendő előtt, tizenkét hónap alatt, kétszázharminchatféle nyomtatványt rendeltek el, illetve módosítottak különböző közigazgatási fórumok.

1898-ban majdnem másfélezer nyomtatványt kezeltem már. Nagy munkával osztályoztam, ügykezelés szerinti csoportokra osztottam és négyszáztíz irodai nagyságú oldalon: „Közigazgatási Nyomtatvány-Mintatár" címen kiadva, olyképp mutattam be a nyomtatványok kicsinyített mintáit, hogy mindeniken fel volt tüntetve a törvénycikk, vagy rendelet, amelyen alapult és rendszerbe szedettsége mellett még szakok szerinti tárgymutató, meg betűsoros is könnyítette a benne eligazodást.

A szép kivitelű protokollum-bekötés mint ilyen kívánt mintául szolgálni és az ezer kötetet ugyanannyi község kapta meg ingyen, illetve azzal a föltétellel, hogy amennyiben egy év folyamán cégem támogatói

sorába nem lép, tartozik a könyvet visszajuttatni, avagy ötven koronával megváltani.

Nemhogy egy kötet is visszakerült volna, de hírére keresték az ország minden részéből s mert utolsóig ki volt osztva, az évvégi megrendelések feladásához egymástól kéregették kölcsön a főjegyzők.

Készíthettük volna mi azt akár mégannyi példányban is, de termelőképességünk kereteit nem lehetett negligálni. Figyelembe kellett venni, hogy egy ilyen kiadás, amely nemcsak úttörő munka, de a közigazgatásnak úgyszólván lexikonja s amelynek révén a legritkábban, néhány ívnyi mennyiségben szükségelt nyomtatványt is raktárról szerezhette be potom összegért a község: olyan eredményt szül, amellyel a készakarva szűkre szabott körlet szokatlanul felfokozott forgalmát is nagy dolog lesz lebonyolítani. Aminthogy így is lett.

Úgy akkori alispánunk, mint vármegyei főjegyzőnk a ranglétra fokain jutottak magas állásaikba; mindkettő kitűnő adminisztratív erő volt és vállvetve dolgoztak állandóan a közigazgatási ügykezelés javításán.

Dr Bodoky Zoltán főjegyző 1898-ban a pénz- és vagyonkezelést új alapra fektette. Ötvenhétféle nyomtatványának felülbírálására meghívott az alispán és rögtön felajánlottam, hogy beraktározom és az épp sajtó alatt lévő mintatáramba besorozom.

Félévtized alatt igen sok más megyebeli község vette ezeket a nyomtatványokat használatba és a közigazgatás egyszerűsítésekor is érvényben maradtak. Egyrészét ma is használják. Hogy a községek vezetői még-

sem vesznek át kritika nélkül nem felsőbb helyről elrendelt nyomtatványokat, erre ugyancsak Bodokyt hozom fel például, ki új gyámügyi szabályzatot alkotott igen sok nyomtatványmintával. Erre vonatkozóan kikért véleményem az volt, hogy elgondolása nagyszerű, de még városok nadrágos tútorai is megszöknek előle, nemhogy a községek majdnem ingyen szolgáló földmíves közgyámjai.

Ennek ellenére vármegyénk bevezette és meg is rendelte cégemnél az alispáni hivatal az összes községek pár évi szükségletét, tehát beraktározása néhány rizsma papírba került, a legközelebb kiadott mintatáram pedig ezzel a harcminckétféle nyomtatvánnyal bővült. De miként megjósoltam, nemcsak hogy más vármegyék községeinek nem kellett, hanem alispáni hivatalunk is csakhamar nagyot csökkentett a rengeteg nyomtatványfajtán.

A közigazgatási nyomtatványoknak raktárszerű kezelése, vármegyék szerint, sokféle alakulaton ment át, keresve a tökéletességet és a portéka kelendőbbé tételét. Cégem találhatta ezt meg leginkább, mert három évtized alatt minden versenytársa fölé kerekedett, noha nagy akadály volt előremenetelén a nemzetiségi vármegyéknek az a követelménye, hogy annyiféle nyelvű nyomtatványhoz ragaszkodtak, ahány nyelven lakosaik beszéltek.

Így Arad vármegyében magyar-német-román, Biharban magyar-román, Torontálban még szerbbel megtoldottan, Hunyad, Szepes, Trencsén stbi is mind vármegyéik kevert nyelvét szerepeltették a magyar mellett

és ezekkel a nyomtatványokkal monopolizálta minden nyomdai cég a saját vármegyéjét; ki azonban nem mehetett vele, mert dehogy vállalt jegyző neki fölösleges nyelvű blankettát, tabellát!

Mintatáram olyannyira ösmertté tette vállalatomat, hogy mindenütt innen szerették volna nyomtatványaikat beszerezni, azon lényeges újítás folytán is, hogy az addig általában szürke fogalmi papíron készültek helyett famentes papíron nyomattuk, mindig szedésről; ami hasonlíthatatlanul szebb az ütött-kopott tömöntvényről előállítottaknál és azok a cégek, amelyek ilyen lemezekre rendezkedtek be, át sem térhettek a kemény simított papirosra, amelyen sztereotipiáról (tömöntvényről) ki nem hozhattak kézből kiadható tabellát.

Jöttek is a szélrózsa minden irányából a felszólítások, kérve az idegen nyelvű nyomtatványok beraktározását, aminek honorálásául egész járások, sőt vármegyék ígérték összes szükségletüknek cégemtől való beszerzését. Persze hiába! S igazam lett, mert már a mult század utolsó negyedében majdnem minden jegyzőváltozásnál magyar embert ültettek a főjegyzői székbe s lassankint teljesen megszűntek a vegyes nyelvű nyomtatványok.

Még 1898-ban pótkötetet kellett adnom a Mintatárhoz kilencven új nyomtatvánnyal és tizenegy nagy vármegye különleges mintái mellé is négy olyat kellett besoroznom, amelyek, különleges viszonyaik mellett, sokféle nem általános, de más megyékben is használható nyomtatványai voltak. Két évre rá újabb pótkötet

vált szükségessé, az időközben beállott újítások, változások miatt.

Ezzel nem minden kartárs tarthatott lépést s az ilyenek bizony elestek a közszállításoktól. Az új beszerzési forrásokra szorulók zöme igen természetesen a már akkor is a szakmánkban legösmertebb vállalatomhoz fordult.

Mintatáramnak egyetlen utánzója akadt. Ez, hogy egyszerűsítse a dolgot, nem szedésről, kicsinyítetten mutatta be nyomtatványai mintáit, hanem azon eredeti lemezekről, amelyekről tabelláit nyomtatta s így tízszer akkora terjedelmű könyvben tizedrészét sem hozta mintatáram tartalmának s bár előtte volt a jó példa, egy abszolut használhatatlan kiadvánnyal kívánt cégemmel versenyre kelni: ami inkább kárára lett, semmint hasznot hozott volna. Holott raktárkészletével, terjedelmes, jól szerkesztett katalógusával elsőként következett cégem után. Több évtizedes serény munkálkodással háta mögött, abba is hagyta üzeme ezen ágát.

Más nem is gondolhatott mintatár kiadására, mert ez raktárának szegény voltát leplezte volna le. Annál több utánzója akadt nyomtatvány-jegyzékemnek, amely kivonata volt a mintatárnak, minták nélkül, csak a címek felsorolásával. Ezek tehát átvehetők voltak tőlem s ha megrendelés futott be hozzájuk olyan nyomtatványra, amely nem volt raktáron náluk: a nagyobb mennyiségűt kinyomatták, a kevés példányszámot esetről-esetre cégemtől közvetítették. Ami ellen semmi kifogásom nem volt, mert az ilyen kartársak által ter-

jesztett Kner impresszumok a legjobb propagandaeszköz.

A mintatár másik kivonatát a megrendelési füzetek képezték, úgy előállítva, hogy a község minden szükségletének megrendelését a példányszámnak megfelelő rovatokba való beírásával intézhette el a megrendelő s a bekötés milyenségét is egy tollvonással adhatta meg.

Kis emberek átka, hogy csak félig-meddig tudják még az önként jelentkező szerencse üstökét is megragadni. Minden felkészültség mellett sem bírtuk a rendelkezésünkre álló berendezéssel lebonyolítani a nyakunkba szakadt többlet-megrendeléseket és kapkodás lett egész munkálkodásunk. Egyidejűleg öt-hat kartárs dolgozott cégemnek és egyikük városból akarta ide lehozni nyomdáját, megbízásaim kedvéért.

A nyomda, könyvkötészet, iroda és expedíció két helyiségbe volt gyömöszölve és az utóbbi háromnak a teendőit egyedül végeztem napi tizenhat órás munkaidővel. S mert elodázhatatlan lett egy kis amerikai gyorssajtó és papírvágógép beállítása: háromszobás lakásomból kellett egyet elvennem, holott heten szorongtunk benne.

Mindent meg lehetett volna oldani egy kis építkezéssel, de nemhogy pénz nem volt rá, hanem a ház vételárával is adósa voltam egyetlen pénzintézetünknek, mi a hitelkereten szűkített. Nyári ebédlőnk és gyermekeim játszóhelye a nyitott terrasz volt, ezt is elrekviráltam és üvegfalakkal műhellyé alakítottam.

A roppant szorulás mellett nem várt szerencse ért. A mesgyés portán lévő postahivatal nagy épülete el-

adóvá lett és nem kellett hozzá más, mint vele átvenni a busásan rátáblázott bankadósságot s a rozoga kerítés eltávolításával egy portára került a nagy új műhely és a lakás öt szobássá vált.

A hatalmas hivatali helyiség elég volt szedő és gépteremnek, míg a többi négy szobát a könyvkötészet, nyomtatvány- és áruraktár töltötte meg, egyet hagyva az expedíciónak és az irodának: amely mindmáig egyazon teremben van, mert magam veszem át a postát, magam osztom szét, ügyszám mellett, ami nagy befolyással van az üzemmenetre, mert kezemhez futnak be az esetleges felszólamlások is és már ennek a tudata csökkenti felmerülésük számát.

Tizenharmadmagammal vonultam át az új helyiségbe és nem kellett semmi más a bővült munkatér kitöltésére, mint segédgépekkel fokozni a termelés lehetőségét és itthon csinálni az addig szerteszét küldött munkákat. A nyugodt, szép kis megélhetés, a nagy család dacára is, biztosítva volt s bizonyára nem gondolok arra, hogy nagyobbat markoljak, ha közbe nem jön olyan momentum, amelytől a meglévőt is féltenem kellett.

A belügyminiszterium 1901 júliusában 80.082/1901. B. M. szám alatt rendeletet küldött az alispánoknak és árvaszéki elnököknek, hogy a közigazgatási eljárás egész területén használatban lévő összes nyomtatványokból három-három példányt juttassanak 1901 augusztus 15-éig a belügyminiszteriumba, az egész országra kiterjedő egységes irományminták megszerkesztéséhez.

Beutaztam alispánunkhoz és előadtam, hogy ha az ország minden jegyzősége eleget tesz a rendeletnek, tizenkétmillió ív nyomtatvány fog befutni, amelynek feldolgozása, egyeztetése, osztályozása óriási munka lenne és véletlenül sem kerülne ki belőle három teljes sorozat.

Ehelyett tehát felajánlottam Mintatáram három példányát, amelyben minden törvényen, vagy rendeleten nyugvó minta úgy van csoportosítva, hogy jobban a miniszteriumban sem csinálhatnák.

Agilis alispánunk, dr Fábry Sándor, a legközelebbi vonattal sietett Budapestre s a részleteket útközben a kupéban beszéltük meg.

Közvetített ajánlatomat élénk örömmel fogadták és a könnyebb kezelhetés, a minták átvevése, kiselejtezése vagy átdolgozása szempontjából az eredeti ívekből is kértek három-három példányt, a Mintatáréval azonos sorrendben, csoportosításban. Egyben pedig úgy az alispán urat, mint magamat bevontak a munkálatba.

A községekhez intézett felhívást elfelejtették visszavonni s ezt az egyszerűsítés szellemében egy köriratban magam intéztem el és soha senkinek eszébe nem jutott kérdésessé tenni a követelt nyomtatványok be nem terjesztését.

A bizottság elnöke, feje és lelke, az akkor még miniszteri tanácsos dr Némethy Károly volt, ki óriási hozzáértéssel úgy irányította a dolgot, hogy negyedszázad alatt is alig kellett az új nyomtatványokon változtatni, módosítani.

Mint a bizottságba bevont tagok jártuk hónapokon keresztül alispánunkkal a fővárost, merthogy az ezren fölüli nyomtatványminták selejtezésén, átgyúrásán kívül sok újat is kellett szerkeszteni s amikor végre a belügyminiszter elé került a kész tervezet, ott meg pihentették a kormányválságok. A munka befejezésekor felkért alispánunk számlám benyujtására. Kijelentettem, hogy nem igényelek semmit, mert cégemnek is fontos a közigazgatási ügymenetnek tökéletesebbé tétele.

Érvelésemet nem akceptálták, hanem jött a parancs, hogy a kormány nem fogadhat el ekkora szolgálatot, anyagi áldozatot viszonzatlanul magánembertől, tehát tessék pénz, közszállítás vagy kitüntetés közt válogatni.

— Egyikből sem kérek! De hogy áthidaljuk az ügyet, kegyeskedjék közvetíteni, hogy az egyszerűsítés törvényerőre emelkedésekor publikálhassam, hogy cégem nyomtatványai vétettek alapul hozzá.

— Hiszen így van, s ez valami? Már meg is adtam.

— Valamivé lesz s már túl is fizetett alispán úr!

1902 kora tavaszán, pelyvanélküli sárhabarcsba rakott vályogból, akkora termet tákoltattam össze az udvar közepén, hogy belegyömöszölhettem az egész termelőosztályt és a padlás és kamrák lettek az áru- és nyomtatványraktár, az iroda meg expedíció pedig az újra elfoglalt terrasz.

A kívül-belül vakolatlan falú épületben ránkszakadt nyomorúságos nyár veszedelmeiből csak annyit, hogy a sajtók nyomóhengereit nappalra a pincébe kellett

lecipelnünk, hogy cseppfolyósakká ne váljanak a melegtől és éjjel futhattak csak a gépek. A mindenkép összezsugorított üzemvitel mellett nem térhettem vissza a máshol való dolgoztatáshoz sem, hanem inkább csak az el nem utasítható munkákat vállaltam.

A még egészen jókarban lévő postaházat lebontattam és ennek eladott anyagárából fedeztem kezdetben az építkezési költségeket s amikor a fundamentum a földön fölülre emelkedett, méreteinek imponáló volta kibontakozott: kértem s kaptam rá bankkölcsönt.

Az egy fillér ecélra való pénz nélkül megkezdett hatalmas épület Nagymagyarország legnagyobb vidéki könyvnyomdája volt, tágas hat teremmel, uccaajtónál nagyobb ablakokkal és csakhamar egyedül állott, mint műnyomda, nemcsak nagyságával, hanem színvonalra is, a fővárosi mammutvállalatoktól is csak az arányokban különbözve.

Ősszel úgy vonultunk az új hajlékba, hogy a régi betűkből és más szedési anyagokból egy darabot sem vittünk be. De faberendezést is alig és ami pár régi gépet, azok sem maradtak sokáig használatban.

A termelő eszközök sokszorosra emelésével a személyzetet is ehhez mérten kellett szaporítani és élettörekvésem bőséges beteljesedését, zaklatott multamnak sohasem remélt nyugvópontra jutását láttam a hatalmas üzemben!

Az 1901 : XX. törvénycikk olyan beharangozása volt az egyszerűsítésnek, hogy senkisem tudta, mit zúdít a közigazgatás szállítóinak nyakába. Mit reméljenek, vagy mitől féljenek? Minden kartárs úgy védekezett

ellene, hogy leapasztotta nyomtatványkészletét: aminek kedvezett a másfélesztendős respiro.

De óvatossá tette a közigazgatási hivatalok vezetőit is. Fokozta nyomtatványaik beszerzésénél körültekintésüket az a saját hátrányomra is kiadott körlevelem, amely az 1903 újesztendejére életbelépő nagy nyomtatványváltozásokra figyelmeztette a hivatalokat. Ami be is következett, a lehető kevés károsodásával a nyomdavállalatoknak és községeknek.

A m. kir. belügyminiszter 1902. évi 126.000. számú rendelete hozta az egyszerűsítés községi vonatkozású új nyomtatványmintáit, november hó 12-iki kelettel s természetes, hogy nyomdán, expedíción és postán, meg hivatalos útjain keresztül a községek december második felében kapták meg, tehát a legjobb igyekezet mellett sem tanulmányozhatták át a százhét §-ból álló terjedelmes rendeletet úgy, hogy újesztendőre szakszerű megrendelések alapján szerezzék be azon nyomtatványaikat és kezelési könyveiket, mely utóbbiak egy részének karácsony előtt hitelesítve is kell lenni, tehát a járási főszolgabírói hivatalt is bejárni. Így a rendelettel igencsak egy időben vett azon nyomtatványjegyzékem, amely a megfelelő §-ra való hivatkozással az összes mintákat hozta, annyira kapóra jött, hogy igen sok község olykép adta fel megrendelését, hogy vagy a mult év iktatótételeinek számát, vagy a lakosság lélekszámát közölte zsinórmértékül.

De jöttek megrendelésekkel a legmesszebb helyekről is személyesen, városi cseléddel és vitték magukkal az igen sürgős dolgokat.

Olyan raktári készlet várta a bizton bekövetkező rendkívüli keresletet, hogy nyugodtan néztünk a megrohanás elé. Gondosságból azért együtt tartottuk az Iktató, Mutató, Postakönyv és még sok fontos táblázat szedését, akként készen a gépbeemelésre, hogy nagy sajtóinkon kettesével, sőt a kisebb formátumokat négyesével nyomtattuk.

Ez sem segített helyzetünkön! Két hét alatt elfogyott a készlet és a gépek menetét a megengedetten felül jóval gyorsítottuk. Váltott személyzettel napi tizennyolc órát dolgoztunk s az így négyszeresére fokozott termeléssel is alig győztük a keresletet kielégíteni.

A közigazgatási hivatalok nagy hányadát azonban olyan pontossággal elégítettük ki, amilyenhez azelőtt nem szokhattak s így az ideszorult, átfutó hivatalok tekintélyes része ragadt meg állandó vevőnek.

A párhuzamot ne vegye senki zokon, mert az ilyen kiszolgálásra cégem is csak akkor rendezkedett be, költséges apparátussal és fenntartása ma is tetemes terhet jelent. Vele jár még, hogy kiváló felszerelésünk mellett ujságot sohasem adtunk ki és nyomását sem vállaljuk négy évtizede: minek következtében ma már két nyomda is keletkezett helyben, kis lapjaik kedvéért. De nem vállalunk még a nyári hónapokban sem időhöz kötött túlnagy munkát, hanem raktárkiegészítéssel foglalkoztatjuk a fölös munkaerőt.

Az egyszerűsítés felvert hullámai nem ültek el hosszú ideig: munka munkát hozott, tehát együtt tarthattam a permanens nagy személyzetet állandóan; létszámcsökkentés szüksége nem állt elő, sőt cégem és a köz-

igazgatási hivatalok között olyan állandó kapcsolatot kellett létesítenem, amely gyorsan és kevés költséggel informáljon mindig mindenről. Első ilyen kísérlet 1900-ban a „Községi Ügykezelés" című folyóiratom volt, amelyet négy évre rá, Petneházy Ferenc főjegyző, békésvármegyei jegyzőegyesületi elnök kívánságára, „A Község" címen, az egyesület hivatalos lapjává tettem. Az ország minden községe ingyen kapta s mégis rövid idő multán megszűnt, mert igen csekély volt a szellemi támogatás. Nem egy számát majdnem egészen magam írtam tele nevemmel és nem létező egyének aláírásával.

Ismét reklámkiadássá vedlesztettem és csak annyiban maradt meg folyóirat jellege, hogy hírlapbélyeggel legyen szerteküldhető. „Röpke Lapok" hangzatos címmel indult útjára és hathatós szerepe volt akörül, hogy csakhamar megint szűk lett a hatalmas épület; ki kellett belőle telepíteni egyes osztályokat a műhellyé alakított mellékhelyiségekbe és közfalak eltávolításával bővítettünk úgy a szedőtermen, mint a géptermen.

Az igen megszaporodott új nyomtatványfélék időrendben sorakoztak egymásután raktáramban, nagy összevisszaságban s mert cégemtől ekkor már joggal elvárták a közigazgatási hivatalok, hogy a viszonyokkal lépést tartson, 1905-ben második kiadást rendeztem sajtó alá a Mintatárból, amely az előzőnek duplájára bővült, beosztása, kezelhetése, áttekinthetősége pedig a közbeeső hét év tapasztalatainak érvényesítésével fejlődött.

Ezt már háromezer példányban nyomtattuk és pár

esztendő multán ennyi lett a közigazgatási munkaadók száma is.

A személyzet közel volt már a százhoz és a nagyszerű üzemi berendezkedés mellett sem bírtuk a keresletet úgy kielégíteni, amint azt megszokták és igényelték.

Az újabb építkezésnek elodázhatatlan kényszerűsége elé kerültünk és minden előfeltétele dacára nagyobb gondot okozott az előző, sokkalta nagyobb építkezésnél, költségesebb beruházásnál, mert újabban mind sűrűbben ráncigálták elő a közigazgatás államosítását.

A közigazgatással üzleti kapcsolatban álló minden könyvnyomdásznak állandó réme volt ez és magam is annyira érdeklődtem iránta, hogy már a mult század utolsó évtizedének elején kerestem meg a vármegyék közügyeinek legnagyobb ösmerőjét, Beksics Gusztávot aziránt, hogy féljek-e az államosítástól. Szívesen meghallgatott és megnyugtatólag mondotta:

— Aludjon békén. Annak még valószínű idejét sem tudná megmondani nálam sokkal okosabb ember sem.

S tényleg, igen rövid idő multán megmutatta a lex Szapáry, hogy akkor még milyen „Ne nyúlj hozzám!" volt a vármegyék önkormányzati joga.

Minden aggályt félretéve, 1910-ben hatalmas új épületet emeltettem, olyan raktárhelyiséggel, amelyben összpontosíthattuk egész papír- és egyéb nyersanyagunkat, kész nyomtatványkészletünket, a negyven vagón áru befogadására alkalmas óriási terembe. A dupla épület párhuzamos részében a könyvkötészet, báli

meghívóosztály és vonalozógép, meg kezelői nyertek bőséges helyet.

A főépületből, közfalak újabb kidobásával, három tágas helyiséget alakítottunk, a szedés, nyomás és expediálás számára.

A sok újítás, változtatás avulttá tette a régi Mintatárt s közkézen is volt minden példánya, holott egyre keresték. Elhatároztuk tehát, hogy újra sajtó alá adjuk. Természetesen különb összeállításban az előzőknél, mit Imre fiamra bíztam, ki már akkor alaposan tájékozódott a közigazgatás minden ágában.

Raktárselejtezés, fáradságos szerkesztési munka után 1911 végén lett kész a hatszázhuszonnégy oldalas nagy mű, mely nyolc fejezetben, tizenkilenc fő- és százharmincöt alcsoportban több mint kétezerféle közigazgatási nyomtatvány kicsinyített mintáját közölte és így az akkori közigazgatás nélkülözhetetlen útmutatója volt. Hogy a közigazgatás milyen gyorsan fejlődött már akkor is, az mutatja, hogy 1913 végére, tehát két év mulva hatvannégy oldalas pótkötet kiadása vált szükségessé, amely százhuszonhét újabb nyomtatvány kicsinyített mintáját tartalmazta.

Még az 1905. évi második kiadásból kért az akkortájt létesült jegyzői tanfolyam vezetője, Ruffy Pál, példányokat és később azt írta, hogy komoly tanulmányozása felér az esztendős tanfolyam hallgatásával. Pedig a harmadik kiadásig mennyit bonyolódott a közigazgatás kezelése és mennyivel szaporodott a nyomtatványok száma!

A világháború alatti és utáni közigazgatási vonatko-

zású munkásságunkról könyvem utolsóelőtti fejezetében emlékezem meg.

Itt csak arra mutatok rá, hogy az elmult évtizedben, amely alatt a magyar közigazgatás folytonos reformmunkával kereste az új keretek között való berendezkedés útját, az új, azelőtt nagyrészt nem is ismert közigazgatási feladatok megoldását, folytonos, megfeszített figyelemmel és nagy áldozatokkal igyekeztünk ezt a reformmunkát támogatni, mennél megfelelőbb segédeszközök nyujtásával elősegíteni.

Most ismét nagyszabású reformok előestéjén áll a magyar közigazgatás. A reformok bevezetése múlhatatlanul nagy kockázatot és sok áldozatot ró vállalatomra, amelyet azonban egy jobb jövő reményében örömmel vállalunk, mert tudjuk, hogy a jó közigazgatás a nemzeti élet egyik legfőbb erőforrása s a jó közigazgatásnak olyan gyorsan kell változnia és fejlődnie, amilyen gyorsan az élet maga megújul.

MŰVÉSZETI TÖREKVÉSEK

Tagadhatatlan, hogy cégemnek az átlagszínvonal fölé való emelkedése és ezáltal való terjeszkedése már akkor mozgásba hozta a kartársak táborát, amikor még termelési eszközei hitványabbak voltak, mint bármelyik legkisebb nyomdáé s összesen két nyomógép állt rendelkezésére.

Szakcikkekben, gyűléseken úton-útfélen hangzottak a panaszok, sirámok, hogy cégem versenye miatt panganak a többi üzemek. Keresték is ellene a panaceát és mindenhez kapkodtak, csupán a szebb munkákkal való lekonkurrálást nem vették programmjukba. Pedig erre szükség lett volna, mert a sikereken való felbuzdulás egyre serkentette cégemet és új utak keresésében egy adva lévő eszmét úgy karolt fel, hogy a szakmára kihatása országos lett.

A vigalmak honában a táncmulatságok nyomtatványait szégyenletes kivitelben állították elő. Színes papíron fekete nyomással, vagy fehér papíron színes betűkkel készültek a mindig szép kiállításban igényelt báli meghívók. Akik pedig díszesebbet kerestek és

hajlandók voltak ezt megfizetni, azoknak családi értesítések számára készült csipkés, aranyos vagy domborított szélű kartonra nyomtatták meghívóit, kizárólag külföldről importált drága anyagokra. Közepes jobb nyomdák ugyancsak külföldi származású levélpapíron állították elő és a szöveget körülrepkedtették galambokkal, fecskékkel, sirályokkal, baglyokkal, de volt ennél rosszabb eset is, amikor ornamentális díszítő anyagokból rántottak elő oszlopfőket, vázákat és más olyan darabokat, amelyek csak úgy ordítottak elmaradt tartozékaik után. Tarkították még: vasutasbálra a hírlapi menetrend ütött-kopott füstölgő lokomotívjával, vendéglősök vigalmára étlapok felszolgáló pincéreinek kliséjével, hentesekére a hirdetések sertésboncoló mester képével s így tovább, szakok szerint.

Nagy városokban és Pesten is csak az egyszerű, szépnyomású meghívók állták meg a helyüket, vagy a kőnyomatúak, alig megfizethető áron.

Természetes volt ez akkor, mert a betűöntődék mintakönyveiben minden elképzelhető alkalomra találtak megfelelő klisét, csak épp táncvigalomra valót alig. Esetről-esetre rajzoltatni pedig sem pénzbeli, sem időbeli szempontból nem lehetett ilyeneket.

1890-ben kieszeltem tízféle körzetes és betűöntődéktől készen vett ábrás különböző meghívót két színben, meg egy táncoló párt ábrázoló, fametszetű alapnyomással, rendkívül gondos nyomásban. Szerteküldtem az ország minden olvasóegyletének, kaszinójának ipartestületének: olcsó árszabással, amit a keretes és alapnyomásos résznek nyáron előre négyesével való nyo-

mása és raktárszerű kezelése tett lehetővé. A szegényes gyüjtemény megőrzött példányát szemlélve, ma sem szégyenlem tipográfiai kivitelét.

Két esztendőt kihúztam vele s mert fogytak szépen, újabb kollekciót állítottam össze; de közben oly erős volt a felzúdulás a kartársak részéről meghívóim ellen, hogy az új sorozatot nekik küldtem meg azzal, hogy ha vásárolják blankettáimat, megszüntetem a közvetlen kihelyezési piacok keresését.

Számos olyan nyomdavállalat, amely hasonló terméket maga is elő tudott állítani, gratulált az ötlethez, fogyasztották ürlapjaimat, míg a legtöbb kis és közepes cég nem kívánt élni azzal a nagy előnnyel, hogy pár száz példányos meghívóját, potom áron, saját impresszumával szállíthatja olyan kivitelben, amilyent kis mennyiségben előállítani nem lehet. Ellenben kiegészítették, bővítették idegen eredetű kartonkészletüket és az árak csökkentésével akartak gátat vetni nyomtatványaim terjedésének.

A fokozatos fejlődés szempontjából művészeket kerestem meghívóim illusztrálásához, de elképzelhetetlen akadály gördült törekvésem elé.

Nemcsak hogy festőművész, de jobb rajzoló sem vállalta az ilyen megbízást. Restelték, lealázónak tartották. Négy évtized előtt nem volt ez még nálunk foglalkozási ág, kereseti forrás. Három virágjában lévő élclapunk két kitűnő illusztrátoron kapkodott: Jankó Jánoson és Klics Károlyon.

Az élelmesebb és kelendőbb „Borsszem Jankó“ fizette őket bőkezűbben, tehát az „Üstökös“ csak

Jókai személyes közbenjárására, rimánkodására kapott Jankó Jánostól rajzokat, míg a „Bolond Istók" nagy ritkán jutott hozzá, holott Jankót politikai nézete és szíve ehhez a szilaj ellenzéki élclaphoz vonzotta.

1895-ben felkerestem Jankó Jánost meg Than Mórt. Jankótól magyaros, táncoló párokkal díszített képeket kértem, míg Thantól „Tündérszép Ilona"-féle kedves meghívóillusztrációkat: bármi áron.

Mindkettőnek tetszett a készen hozott téma, tervezet, de Than korára hivatkozva nem vállalkozott a dologra, Jankó pedig mélyet sóhajtva, kezével a levegőbe csapott:

— Nem való már nekem az ilyen komoly tárgy: rég agyon-karrikíroztam magamat!

Megunva a sok idegen anyagból szedett, nem stílszerű díszítésű meghívókat, az elutasítások után más módot kerestem terveim megvalósítására. Bécsben volt Európa egyik legkitűnőbb cinkografusa, tehát ehhez fordultam rajzokért. Vállalta szívesen és segédjei készítették az első művészi meghívóillusztrációimat: utasításaim pontos betartásával, mire vigalmi nyomtatványaimnak a nagyközönséggel egészen széles rétegben való megösmertetése végett képes folyóiratot adtam ki, ugyancsak „Röpke Lapok" címmel s hogy ez is szellemi termék jelleget kapjon és portókedvezményben részesüljön, nagy cikk magyarázta a báli meghívók és hasonló nyomtatványok szépségének a mulatságokra való jótékony kihatását: ízlésfejlesztő, valamint kultúrális szolgálatát.

A régebbi, szedett keretű meghívókat kilenc új, tet-

szetős rajzú minta tarkította és ugyancsak osztrák származású volt a fedőlap egész oldalas képe, amelyen egy szép, termetes, begyes asszony, a címhez szabottan, üres papírlapokat szór szerte a világba.

Új voltánál fogva nem firtatták a művészeti hiányosságot, sőt tetszett a munka, amelynek ízléstelenségétől csakhamar megszabadított egy a „Vasárnapi Ujság" hasábjain szárnyat bontó fiatal illusztrátor: Goró Lajos, kinek rajzai egyre-másra jelentek meg külföldi neves, szépirodalmi lapokban, folyóiratokban is.

Összeköttetésbe léptem vele és 1904-ben bekövetkezett kora elhunytáig sok igen tetszetős képe tette értékesebbé kollekciómat és keresettebbé propagandafüzetemet. Az év elején szállított tizenhárom illusztrációja még az 1905-ben szétküldött Röpke Lapokban is újdonságként szerepelt és összes mintái soká voltak kapósak. De csak meg kellett újra kezdeni a rajzok utáni futkosást. Benyitottam tehát az Országos Képzőművészeti Társulathoz, ahol sétálva pipázgató öreg úr, Telepy Károly fogadott.

Jövetelem okát előadva, legyet elhessegető kézmozdulat kapcsán, lemondó hangon szólt:

— Lusták vagyunk mi magyar piktorok az ilyeshez, de van egy lelkes emberünk, Lyka Károly, azt keresse fel a „Művészet" szerkesztőségében és ha ő nem hajlandó a kezére járni, egy lépést se tegyen a tervezett dologban.

Hírlapi cikkek tömege, buzdító epistolák garmadája és az eredmény igazolta Telepynek Lykához fűzött feltevését, száz százalékig.

Hatszáz koronás pályázat meghirdetésében állapodtunk meg Lykával, aki testtel-lélekkel karolta fel ezt a kis ügyet, saját szavai szerint azért, mert maga is éveken keresztül fáradozott azon, hogy a magyar művészetet az illusztrálás terén is kapcsolatba hozza az élettel.

Rengeteg pályamunka futott be és akadt közte sok értékes és a cég szempontjából használható még több. A bírálóbizottság azonban nem javasolta a letétben lévő hatszáz korona pályadíj kiadását s így azt vásárlásra fordítottuk. Valamennyi megvett rajzot nemcsak reprodukáltuk, de pár éven át újra, meg újra nyomtattuk.

1907-ben frissíteni kellett az anyagot és ezer koronával új pályázatot hirdettünk, hatszáz koronás első díjjal.

Lyka belevonta a dologba a Képzőművészeti Társulatot, valamint az Iparművészetit is. Két hasábos cikket adott le az „Új Idők"-ben, erős kifakadásokkal illetvén, hogy ily csekély feladattal Bécsbe szoruljon magyar kiadó és eleve képtelenségnek minősítette, hogy ne akadjon magyar művész, aki „hatszáz koronáért egy tenyérnyi papírt bálimeghívónak alkalmas figurával körülrajzoljon!" Írt erről a „Művészet"-be is és felhívásunkat különlenyomatban megküldte minden nagy napilapnak, folyóiratnak, amelyek irodalmi és művészeti rovataikban foglalkoztak vele. De száz festőnek és iparművésznek is kezéhez juttatta, legtöbbjének privát levél kapcsán.

A „Művészet" szerkesztőségéből alakult bíráló bizottságot általában nem elégítette ki az elért eredmény,

azonban Muhits Sándor pályaművét igen méltónak találta a hatszáz koronás első díjra és a második és harmadik díjat is kellő érdemre ítélték oda.

A mi szempontjaink mások voltak, mert mi a nagyközönség igényeihez alkalmazkodtunk, ami nagyszerűen sikerült, mert az abban az esztendőben kiadott „Röpke Lapok" nyolcvan gyönyörű meghívót hozott, mi túlságos válogatással lehetetlenség lett volna, de fölös gondosság is, mert egytől-egyig kapóssá váltak a tetszetős minták. Basch Árpád, Kiss Vilmos, Gerhardtné, Nagy Zsigmond és mások igen változatos technikájú rajzairól, akvareljeiről, olajfestményeiről olyan három-négyszínnyomatú, meg dombornyomású műlapokat mutattunk be, amelyek, — az először ily kivitelben előállított táncrendjeinkkel együtt, — országos feltűnést keltettek és nagyot javítottak az előző gyengébb alkotások által kissé lenyomott színvonalon.

Mind a meghirdetetteket éveken át műsoron kellett tartanunk, mert szerte mindenünnen rendelték állandóan s nem egy iskola kért több példányt a „Röpke Lapok"-ból rajzmintának. Úgyhogy lassanként művészi körökben is elismerték e kiadványunk fontosságát, jelentőségét.

Egyidőben a „Borsszem Jankó" hétfőesti összejövetelén Csók István azzal fordult hozzám, hogy próbáljak közvetlen megbízás révén rajzokat szerezni, mert ép a legnevesebb művészek nem teszik ki magukat egy ad hoc zsűri bírálatának; amíg ösmert és igazán megfelelő összegért bizonyára nem egy vállalkozna szívesen az ilyen kisebb lélekzetű munkára.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

Rippl-Rónai, Vadász Miklós, Garay, Homicskó, Bér és mind a jelen volt többi piktor osztotta Csók nézetét s amikor ismét elkövetkezett a rajzok után való nézés ideje, 1909-ben a következő hirdetést tettük közzé az összes fővárosi lapokban és folyóiratokban:

„Ötven eredeti, művészi báli meghívórajzot keresek megvételre, darabonként 100 korona tiszteletdíjért. Bővebbet alulírottnál. Az ötezer korona letétben a Gyomai Takarékpénztárban. Kner Izidor könyvnyomdász, Gyomán."

Nem hiába! Jöttek a szebbnél-szebb rajzok, festmények, köztük — saját gondolata alátámasztásául — Csók egy pasztellje és egy olajfestménye.

Bernáth Sándor, Darilek Harry, Dobay Zsigmond, Földes Imre, Garay Ákos, Geiger Richárd, Kis Bíró József, Kovácsy Endre, Major Henrik, Pechán József, Szigethy Artúr stb. minden beküldött munkáját megvásároltuk és fel is használtuk. Juhász Gyula és Reményi József domborműveinek fémmásolatai díszítik ma is táncrendjeinket és jobb domborított meghívóinkat ugyancsak plasztikus alkotásaik után sokszorosíttattuk. Geiger Richárd, a nyomdatechnikának ismeretében, játszva szállította a szebbnél-szebb meghívórajzokat és állandó munkatársunk lett, ki az összes mintáknak felét állította elő, nagy feltűnést is keltettek fínom illusztrációi.

Színnyomatú meghívóinkat állandóan műmellékletként hozták a szaklapok, köztük nem egyszer a világszerte elterjedt „Deutscher Buch- und Steindrucker"

és egyízben a berlini „Das goldene Lachen“ című díszalbum saját előállításunkban mellékelte Bayros márki részünkre rajzolt remek két képének sokszorosítását: költségeink megtérítése mellett.

A „Röpke Lapok“ utolsó békebeli számát a háború kitörése előtti esztendőben vettük munkába, hogy az 1914 májusában Leipzigben megnyíló „Nemzetközi Könyvipari és Grafikai Kiállítás“-on („Bugra“) kiállíthassuk új meghívómintáinkat.

A kiállításon majdnem kizárólag meghívóinkkal szerepeltünk s a nagy aranyérem elnyerésében megnyilatkozott erkölcsi sikeren kívül, a világ minden tájáról érdeklődtek kartársaink meghívóblankettáink iránt és meg is indult azok exportja. De a világégés kettétörte a kiállítást a mi szép reménységeinkkel egyetemben. A kiállítás vezetősége, a népdüh kitörésétől való félelmében, azonnal lezáratta a kapukat, nehogy megsemmisítsék az ellenséges államok ott felhalmozott kultúrkincseit.

A háború kitörése után nem folytathattuk ezt az üzletágat, mert embereink katonának mentek és megszűnt a meghívók iránti kereslet is.

Makulatúrává váltak a „Röpke Lapok“. Egy-egy száma félkilót nyomott, tízezer példányban készült és tisztán anyagban, — legnagyobbrészt krómópapírban, — öt tonna volt a veszteségünk, a beleölt munka pedig fel sem becsülhető. S még minden műlap mögött ott tornyosult a hasonmásáról beraktározott nagy tömege a meghívóknak. Egy évtized kellett hozzá, hogy letegyünk forgalombahozatalának reménységéről. Ettől

csak akkor álltunk el, amikor egyre biztosabb lett, hogy a folytatásához szükséges papírokat, festéket és más szükségeset a régihez hasonló minőségben beszerezni lehetetlen és a publikált olcsó árak érvénye örökre megszűnt.

Ennek az üzletágnak azonban a háború után leginkább az szegte szárnyát, hogy a nagy adók és báli engedélydíjak miatt úgy itthon, mint a megközelíthető külföldön az egyesületek egyre kevesebb táncvigalmat rendeznek és a tánc kultusza üzletszerű lokálokba terelődött, ahol a jazz-bandek lettek az urak, hova meghívók nélkül is dűl a mulatni vágyó közönség. Az export másik akadálya az áru értékét túlhaladó magas vám s aztán főpiacaink: a Felvidék, Bácska, Bánság és Erdély elvesztése.

Sokan fognak csodálkozni, hogy ezzel a kis fontosságúnak látszó üggyel, a báli meghívókkal, ezen a helyen ilyen körülményesen foglalkozom. Sietek kijelenteni, hogy nem vindikálom magamnak a magyar illusztráló művészet feltalálását, sőt felfedezését sem. Petőfi költeményeinek első nagy díszkiadása majdnem minden lapján művészi rajzok pompáznak, ragyogó manu propriákkal. Barabás, Benczur, Böhm, Greguss, Jankó, Keleti, Liezenmayer, Lotz, Mészöly, Rauscher, Székely, Wagner, Weber, Zichy: csak elég fényes gárda. Mit mutattak volna az ő gyönyörű illusztrációik a mai technikai kivitelben, míg így inkább Jankó János keserves panaszainak dokumentumai: „Mindig minden szebb vonásomat elfaragják!“

Zichy Mihály: „Arany balladái“, „Az osztrák-magyar

monarchia“ és több más díszkiadás rengeteg illusztrációja is bizonyítja, hogy igenis volt már régebben is sok nagynevű rajzolóművészünk: de hol találkoztunk velük olyan ipari, kereskedelmi nyomtatványokon, amelyek kibocsátói keresték és szívesen megfizették volna a művészi produktumokat?!

Angol, német, francia és más nyugati nemzetek képes folyóiratai garmadával hozták már a mult században a parfőm, púder, pezsgő és más gyártmányok hirdetéseit: világhírű festőművészek illusztrációival, míg nálunk csak a fentebb vázolt küzdelmekkel lehetett évtizedeken át vállalkozót kapni rá.

Hogy mégis jelentősen javultak a viszonyok, ekörül cégem érdeme a kezdeményezés, míg Lyka Károlyé a dűlőre segítése.

Az öt-tíz koronás művészi honoráriumok nivellálása is kapcsolatos a meghívóakcióval. Szakmabeli szempontból meg ép kultúrát jelentettek ezen nyomdai termékek.

A régi silány meghívók nem kellettek az utóbbi évtizedekben a nagyközönségnek és egyre általánosabb lett a tűrhető, majd a szebb nyomtatványok előállítása országosan s akik egyáltalán nem igazodtak a kor követelményeihez, méltán megérdemelték, hogy a porondról eltűnjenek.

Utolsó sorban említem fel az import teljes kiszorítását, noha külföldön is akadtak utánzóim és egy prágai cég egyenesen a magyar nyomdászokra pályázott blankettáival: hangosan hirdetvén, hogy a közönséggel nem lép közvetlen üzleti összeköttetésbe. Silány

termékeivel azonban nem boldogult, tehát pár szebb mintámat plagizálta, amiért kemény büntetést mért rá a bíróság. Sok esztendő mulva tudtam meg, hogy a per tárgyát képezett szép rajzok egyikét számomra is lopta beküldője: Gibson amerikai művésztől.

A kartársak által évtizedeken át sérelmezett nyomdaterméknek ím itt a statisztikája, annak bizonyságául, hogy csak kultúrát jelentett, hasznot nem hozott, de az ország határán is túlmenő nevet szerzett nyomdámnak s hatékony propagandaeszköz volt a kényesebb munkák megszerzése körül.

1913-ban 3503 táncmulatságra 1,352.830 darab meghívót adtunk el. Ebből 43 bálra 22.350 darabot Bécs, Berlin, Hamburg, Nürnberg, Párizs és Kairóba szállítottunk, részben nyomdáknak, részben a közönségnek.

A jövő perspektívája még fényesebb volt, mert a ránkkövetkező esztendő első felében a háború kitöréséig 2781 vigalomra 1,280.000 fogyott el, közte külföldre 70 bálra 39.400. Ez már komoly eredményt jelentett. És soká fogunk ismét csak odáig is jutni.

A háború előtti művészi nyomtatványainkat inkább a festői felfogás jellemzi. Tónusos tusrajzokat, színes akvarelleket, vagy olajfestményeket készíttettünk és ezekről reprodukáltuk meghívóinkat s egyéb nyomtatványainkat is, felhasználva az autotypiai vagy háromnégyszínnyomatú technika lehetőségeit. Ez az eljárás csak azért nem volt túlságosan költséges, mert a háború előtt a hozzá szükséges papirosok és egyéb anyagok sem voltak megfizethetetlenül drágák és Nagymagyarországon sikerült olyan nagy példányszámokat

elérnünk, amelyek mellett a rajzok és klisék költségeit kedvezően lehetett elosztani. De már a háború előtt bekövetkezett az iparművészet és a nyomdaipar fejlődésében is az a fordulat, amely a könyvnyomtatás technikájának megfelelőbb, anyagszerűbb eszközök alkalmazását hozta magával. A festői felfogás divatja csökkenőben volt és egy grafikusabb jellegű irány tört magának utat, amely a könyvből is száműzte a tónusos, képszerű illusztrációkat és helyettük a fekete-fehér technikájú rajzokat, a fametszetet hozta ismét divatba. Mi is már a háború előtt kísérletet tettünk arra, hogy közönségünk ízlését ebbe az irányba tereljük, mert ezen az úton egyszerűbb, olcsóbb eszközökkel frissebb, bátrabb, művészibb, modernebb hatásokat lehet elérni. Az 1914. évi leipzigi kiállításon bemutatott báli meghívóink között egész sorozatnyi ilyen modernebb technikájú minta szerepelt s már néhány évvel a háború előtt is készíttettünk ilyen mintákat. Valószínű, hogy sikerült volna ezeket már 1914-től kezdve népszerűvé tenni és így meghívóink előállítására új, gazdaságosabb alapot teremteni, az árakat egyszerűbb, de hatásosabb és modernebb eszközök alkalmazásával még jobban leszállítani, de erre már a háború miatt nem kerülhetett a sor.

Saját reklámnyomtatványaink terén azonban már jóval előbb is szélesebb körben alkalmaztuk ezeket a modernebb módszereket.

A háború alatt került sor könykiadóvállalatunk újraszervezésésére, amiről a következő fejezetben számolunk be. Ugyanott vázolom azt a munkásságot is,

amelyet a magyar könyvművészet terén fejtettünk ki és amelynek úttörő jellegét a szakemberek kivétel nélkül elismerik. Új könyvművészeti stílusunk kifejlesztésével párhuzamosan tértünk át egyéb művészi nyomtatványainknál is erre a modernebb grafikai stílusra és ilyen jellegű munkáink is országosan feltűnést keltettek. A „Röpke Lapok" háború utáni kiadása igen szerény formában 1923-ban jelent meg, az első nagyobb, a háború előttihez hasonló kiadás pedig 1929-ben hagyta el a sajtót. Ez már csupa új, modern technikájú mintát tartalmaz, amelyeket az 1930-ban megjelent nagy kiadásban még fejlesztettünk és szaporítottunk. Megkíséreltük felújítani a kapcsolatot azokkal a külföldi nyomdákkal is, amelyekkel ezt az 1914. évi leipzigi kiállításon megszereztük, s bizonyos fokú érdeklődés mutatkozik is, de komoly lehetőségekre egyelőre ezen a téren, mint általában a modern reklámnyomtatványok terén, alig lehet számítani. A meghívók terjedését, mint mondám, akadályozza egyrészt a bálak ellen úgy itthon, mint külföldön megnyilvánult agitáció s a súlyos vigalmi adók és illetékek, a reklámnyomtatványok terjedésének akadálya pedig a békebelinél sokkal terhesebb postai nyomtatványtarifa. A „Röpke Lapok" egy-egy füzetének portója, például, a békebeli néhány fillérrel szemben ma húsz fillér s így van ez a nagy gyári árjegyzékeknél is, amelyek háború előtt nagyrészt hírlapbélyeggel voltak továbbíthatók. Ez a portódrágítás általában sok jelentős munkát von el a nyomdáktól és így természetesen súlyos akadálya iparunk művészeti fejlődésének is.

KÖNYVKIADÁS

Katona János endrődi búcsúsgazda, a „Mária-Társulat" elnöke avatott könyvkiadóvá, mindjárt a nyomda alapításakor. Előadta, hogy ájtatos estéket tartanak és ládára való igen régi könyveiből szokott imákat, énekeket felolvasni, előénekelgetni, amelyek egyikét-másikát sűrűn követelik a hívők. Ha ezeket kiadnám, kapósak lennének.

— Vállalom, bátyám, de terjeszteni nem tudom.

— Azt bízza énrám!

Az egypár íves pünkösdi, húsvéti és más alkalmi imák és énekeket ezer példányban állítottam elő és azonmód küldtem mindig Katona Jánoshoz. Ami el nem kelt, azt batyuban cipeltette Mária-Radnára, meg más búcsújáróhelyekre a gyalogló asszonyokkal — penitenciaképpen. Nem került belőlük vissza soha egy sem és leszámoláskor az útban közösen elfogyasztott hordó sör árát fogta le mindig jutalékként. Azóta se akadtam ilyen szerény könyvkereskedőre.

A kis füzeteket nem csak a tartalmuk különböztette meg a ponyvairodalmi termékektől, hanem kivitelük

is. Címképül mindenikre más híres festményt reprodukáltattam, egyik Rafael-Madonnától kezdve. Ezek a kis lelkitáplálékok adták meg az eszmét a „Keresztúti Ájtatosság“ kiadásához.

Pünkösdre Mária-Radnára zarándokoltak a hívek az ország minden tájáról gyalog. Holics például ötszáz kilométerre esett onnan. És a nagy ide-oda való útban mindig csak a nehány közszájon forgó búcsújáróéneket voltak kénytelenek ismételgetni.

Összeböngésztem tehát húsz nyomtatott ívre való pünkösdi éneket és a kevésbé ismertek dallamának jelzésével kiadtam ezer példányban. Egy kötetet megküldtem az endrődi Mária-Társulatnak. Másnap kora reggel ott volt a többiért Katona János, szekérre rakta és este már hozta a két forintokat. De követelt többet is a könyvből, mert hogy „szomjúhozza a nép!“

A második kiadás már harminc íves volt és kétezer példányban készült. El is fogyott utolsó példányig, amiből az a tanulság vonható le, hogy semmi sem tehet oly kapóssá könyvet, mint ha közszükségletet elégít ki. Bizonyságért nem kell a szomszédba mennem. Az első vaskos — 28 íves — kiadványomat még kézisajtón nyomva adtam ki, 1884-ben, „Sok tövisek között felnőtt sárga liliom“ volt a címe, a keresztény hívek számára készült, de nem kellett nekik.

Még egy könyvkiadói emlékezés kívánkozik tollhegyre.

Vármegyénk egyik ifjú költőjének megdícsérte egy versét a Kisfaludy-Társaság. Rögtön előkerült leveles ládájának mind a többszáz költeménye és a szerző

nagy ügyességgel összeverbuvált öt forintjával vagy hétszáz előfizetőt. Ilyen példátlan sikerre nemcsak vállaltam a kiadást, de kétezer példányban nyomattam, díszes kivitelben. Noha sok jót tartalmazott a könyv, az előfizetési példányokon felül egyetlen példányt sem tudtam eladni belőle. Aki kíváncsi volt rá, mind közte volt az előfizetők közt. Bizományba kellett adnom egy előkelő pesti könyvkereskedőnek, aki leszámoláskor az ötszáz átadott példány helyett ötszázhetet remittált. A szerző, hiúságból, nyolcvan bírálati tiszteletpéldányt küldött a sajtónak és ezekből került vissza az én könyvkereskedőmhöz a hét tiszta, érintetlen fölös példány, amit bizonyára az eladhatás reményében sorozott be az enyéimhez.

Kiadtam az expedíciónak a parancsot, hogy minden szót érdemlő megrendeléshez csapjanak hozzá egyet a költeményes kötetből, T. P. cédulával. — Abban az időben még ritka volt az érdemleges szállítás, lassan fogytak a versek. Sok hónap multával négyoldalas irodai árkus papiroson lúdtollal teleírt epistolát kaptam olyan ráérő embertől, akinek az idejét és nem a munkáját fizetik s aki azt keseregte el, hogy ő messze helyről hosszú tíz esztendeje fordul minden nyomtatványért cégemhez, soha közöttünk semmi differencia nem volt, de ma megkapta X. Y. költeményeit harmadízben s ha tehát negyedszer is megküldenénk...

Ez sem térített el azonban attól az elvemtől, hogy csak olyan kéziratokat vásároltam meg, amelyeket akkor adtam ki, amikor akartam, mert a fő cél az volt, hogy munkahiány miatt ember, gép soha egy percig

se vesztegeljen. Saját huszonkét íves kötetemmel is megtörtént, hogy két évig állt együtt a szedése, amíg sor kerülhetett a kinyomatására.

Így persze a legjobb írók elkerültek és régebben csak néha került ki cégemtől értékesebb könyv. Ez is azért, mert jól megfizettem a kéziratokat. De kiszorították a saját kiadványokat azok a szellemi termékek is, amelyeket a szerzők maguk állíttattak elő nálam és maguk terjesztettek. Ezek a szebb kiállítás kedvéért keresték fel előszeretettel nyomdámat.

Nem is jelent meg az 1893—1899. években több mint négy saját kiadványom. A rákövetkező esztendőben G. Kennan „Szibéria" című háromkötetes nagy művét adtam ki s ettől fogva a termelőeszközök szaporultával évente négy-hat kötetet hoztam a piacra, egyre értékesebb tartalommal.

1907-ben a „Borsszem Jankó" hétfő estvéli vacsoráján megszólít Ágai:

— Ecsém! Te még a békasót is meg tudod fejni. Egy szegény pennástársunk hátrahagyott irodalmi műveit kellene kiadni, de mert minden sora napvilágot látott már szerteszéjjel szórtan a napilapokban, potom árt kínálnak a hat kötetre menő szellemi kincsért.

— Urambátyám! Tudom, hogy kiről van szó. Írásait is ösmerem. Hozzon össze írókból és ujságírókból kisebb bizottságot, mert feltételhez kell kötnöm a nagy kiadók által is kockázatosnak tartott vállalkozást.

Másnap együtt volt az illusztris társaság és a családot néhai Horváth Géza képviselte. Előterjesztettem, hogy egy fillért sem fizetek a kiadási jogért s eleve

ígéretet kell kapnom a sajtó legmesszebb menő támogatására. S amikor ezzel rendbejöttünk, a hat kötet bolti árát 36 koronában állapítottam meg olykép, hogy a befolyó bruttó összegnek fele az özvegyé.

— Ezt nem értem, — szólt Horváth Géza. — Én is kiadó vagyok s ezt nem tudnám megtenni, de más sem.

— Egyszerű pedig a dolog. A sajtó támogatásával közvetlenül remélem a kiadványt eladni, tehát csupán a könyvkereskedők elspórolt jutalékát juttatom a szellemi részért.

Így jött létre Thury Zoltán összes munkáinak hatkötetes kiadása, amely nemcsak tartalmával, hanem kiállításával is igen nagy feltűnést keltett. Az akkori viszonyokra jellemző, hogy a kiadást a sajtó nagy erkölcsi támogatásával sikerült is elhelyezni és igen szép summát juttatott az író hátrahagyott családjának.

Ez időtől kezdve több jelentős kiadvány hagyta el nyomdámat, amelyek közül megemlítem Csicseri Bors (Ágai Adolf) „Ha'sszólljék!" című nagy, két kötetes munkáját, amely Mokány Berci összes kalandjait tartalmazza Jankó János, illetve Garay Ákos rajzaival. Ezekben az években jelent meg kiadásomban, Hervay Frigyes szerkesztésében, a „Magyar Kabaret" című anthologia két kötete, amely a századeleji új magyar kabaréirodalom első nagyértékű termékeit gyüjtötte össze. Ez a sorozat is igen nagy sikert aratott s a modern írógárda tagjainak figyelmét fordította vállalatom felé. Több, ma ismert nevű író első kötete cégem révén látott napvilágot s igyekeztem ezeknek a könyveknek olyan külsőt adni, amely minden egyszerű-

sége mellett is megfeleljen a kor követelményeinek. A hazai és külföldi szaksajtó is elismerte ennek a törekvésnek a sikeres voltát s így például Antal Sándor: „A trondhjemi herceg kíséretében" című illusztrált kiadványom kiállítása általános nagy feltűnést keltett, a műről magáról pedig Rákosi Jenő a Budapesti Hírlapban, hosszú tárcában, mint a magyar irodalom egyik nagy eseményéről emlékezett meg. Az 1911—12. években több olyan kiadványom látott napvilágot, amelyek tartalma és kiállítása mai mértékkel mérve is jelentős értéket képvisel. Közvetlenül a háború előtt adtam ki Thomas Mann „Halál Velencében" című novellájának magyar kiadását Lányi Viktor mesteri fordításában. A szokatlan tárgyú, de rendkívüli művészettel megírt könyv magyar kiadásának megjelenése komoly irodalmi esemény számba ment.

A háború egyelőre megszakította kiadói tevékenységünket, de 1915 második felében, amikor az orosz betörés visszaverése után az ország fellélekzett s bizonyos reménységekkel nézhettünk a jövőbe, elhatároztuk, hogy újból nekifekszünk a könyvkiadásnak. Már az 1907. esztendő óta legidősebb fiam, Imre irányította az üzem technikai vezetése mellett kiadványaim művészi kiállítását, a háború előtti években pedig osztozott velem a megválogatásban is. Kiadói tevékenységünk 1915. évi újraszervezésétől kezdve ennek az üzletágnak a vezetését teljesen neki engedtem át. Ez a munkálkodásunk — mivel az azóta megjelent kiadványok ma is még majdnem kivétel nélkül kaphatók a könyvpiacon — eléggé ismert az irodalommal fog-

lalkozó nagyközönség előtt s így csak főbb vonásaiban óhajtom ismertetni.

Az 1916. évtől kezdve megjelent kiadványaink fiatal, modern írók munkáit hozzák, modern magyar grafikusművészek illusztrációival és könyvdíszeivel. Igyekeztünk ezeket a műveket olyan kiállításban megjelentetni, amely teljesen egyenértékű legyen nyomdai és művészeti szempontból a kor külföldi kiadványaival, de amellett meglegyen az összhang a kiállítás és a tartalom stílusa között. Első ilyen kiadványaink (Kosztolányi Dezső: „Tinta" című kötete és Balázs Béla: „Lélek a háborúban" című könyve, ez utóbbi Divéky Józsefnek, az addig külföldön élt nagyhírű magyar grafikusművésznek illusztrációival) igen nagy feltűnést keltettek. A következő évben Balázs Béla többi könyveivel folytattuk a sort s az 1917. évi kiadványaink közül legszebb és legjelentősebb Balázs Béla „Hét Mese" című könyve, amelynek könyvdíszeit és illusztrációit Kozma Lajos, az akkor is már ismert nevű kitűnő építőművész tervezte. Ebben az évben kiadtunk két novellasorozatot is, az egyiket „Éjfél" címen, magyar írók misztikus novelláival, a másikat „Kísértethistóriák" címen, kiváló külföldi írásokkal. Mindkét kötet nagy feltűnést keltett, itthon szokatlanul művészi illusztrációikat Divéky József készítette. Ekkor azonban már a háborús nyersanyaghiány rendkívüli módon éreztette hatását s csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehetett a kiadványok színvonalát fenntartani. Az 1918. esztendőben csak kevés kiadványunk jelenhetett meg, közöttük első helyen Lesznai Anna „Édenkert"

című csodálatos verseskönyvét és Szabó Dezső „Napló és elbeszélések" című első jelentékenyebb kötetét kell megemlítenünk. E két fontos kiadványunkat — sajnos — az események torlódása a forradalmak alatt úgy eltemette, hogy a közönség nem vett róluk a megérdemelt mértékben tudomást. Ugyanebben az időben jelent meg három művészi kiállítású gyermekkönyvünk is, amelyeket szintén ugyanez a sors érte.

Könyveink tipografiai stílusa már közvetlenül a háború előtti időben bizonyos lehiggadáson ment keresztül, igyekeztünk a könyvdíszt a minimumra redukálni és azt a szedett szöveggel mennél szorosabb összefüggésbe hozni. Éreztük, hogy a régi nyomokon ez nem lehetséges, s szakítani akartunk a könyvcsinálásnak akkor nálunk divatos módjaival. Már 1914-ben megkíséreltük egy olyan tipografiai stílus kialakítását, amely tisztán a betűt használja fel a könyv építőanyagául és semmiféle díszt nem alkalmaz. Első ilyen könyvünk Lányi Sarolta „A Távozó" című kis verseskönyve volt, amely csak 1915-ben jelent meg. Később, 1917-ben egy másik, nagy alakú verseskönyvvel tettünk ugyanilyen kísérletet, amely szintén igen nagy feltűnést keltett. Az ebben az évben Kozma Lajossal megteremtett kapcsolatunk, a vele végzett kísérletek, beható közös megbeszéléseink vezettek aztán egy újabb könyvstílus kifejlesztéséhez.

Az események rohanása megmutatta nekünk, hogy a magyar szellemi élet egyik legnagyobb betegsége a tradíció folytonosságának hiánya. Úgy éreztük, hogy a különféle szélsőséges jelenségek oka az, hogy habár

nagyon sokat emlegetjük a multat, igazi kapcsolatunk a magyar multtal nincsen, nem ismerjük eléggé régi, igazi értékeinket. Ennek okait itt nem fejthetem ki, hatásáról sincsen tér beszélni. De ennek a felismerésnek következtében határoztuk el, hogy megkíséreljük visszanyúlni a magyar multba és megteremteni az eleven, igazi kapcsolatot a mult szellemi értékeivel, az irodalmon és a könyvművészeten keresztül. Hasonló kísérletek történtek már elszigetelten, csak bizonyos vonatkozásokra kiterjedő módon a külföldön is, hiszen odakint állandó és eleven érdeklődés élt az emberekben már a háború előtt is a régi irodalom s a régi könyv iránt. Mi azonban egy összefogó kísérletre gondoltunk, amelynek célja a tradíció folytonosságának helyreállítása volt.

Már az 1918. év nyarán megterveztük, hogy kiadunk egy magyar klasszikus-sorozatot, amely mennél kisebb keretben, tehát mennél kevesebb csak irodalomtörténeti értékű ballaszttal megterhelten, egységes és összefogó képet adjon a régi magyar irodalom főbb irányairól és kiemelkedő egyéniségeiről. Azt terveztük, hogy ezeket a köteteket olcsó áron hozzuk forgalomba s nem rajzolt, hanem fába metszett díszekkel fogjuk illusztrálni, amelyeket Kozma Lajos alkotott volna meg, a régi magyar könyvdíszek tradíciójának felhasználásával. Az első kísérlet ebben az irányban az 1919. évre szóló almanachunk volt, amely még 1918. őszén készült el. A fametszés már-már félig elfeledett technika volt akkor, a kevés magyar fametsző, aki még árjegyzékábrák és hasonló dolgok metszésével foglalkozott s a

nálunk Morelli Gusztáv nevéhez fűződő régi, festői stíluson nevelkedett, hadba volt vonulva. Nagynehezen találtunk egy fametszőt, akit előbb a mi szempontjaink szerint át kellett nevelni s így tudtuk megcsinálni ezt az almanachot, a legsúlyosabb nyersanyaghiány közepette. Aztán jött a forradalom, az összeomlás, a tervezett sorozat megrendelt papirosát már nem szállította a gyár s a román megszállás lehetetlenné tette munkánk folytatását, úgy, hogy e tervünkből semmi sem volt megvalósítható.

Amikor a románok kivonulása után 1920 nyarán újraszerveztük üzemünket, közigazgatási nyomtatványraktárunk a viszonyoknak megfelelő átdolgozása mellett ennek a tervnek megvalósítása volt egyik első gondunk. Aktuálissá tette ezt az is, hogy a megszálló csapatok által elrekvirált anyagok között volt összes nyomdai díszítő anyagunk, amelyet pótolni kellett volna, de egyrészt a behozatali nehézségek és a pénzhiány lehetetlenné tették ezt, másrészt a csak külföldi betűöntődéknél kapható háború előtti divatú díszítmények nem feleltek már meg szempontjainknak.

Meg akartuk tehát kísérelni, nem lenne-e lehetséges az akkori rendkívül súlyos viszonyok között is itthon egy magyaros jellegű, sajátos, nemzeti és a mi gusztusunk szerint készült díszítőanyagot teremteni. A régi magyar tipográfia tradíciójának nyomán akartunk elindulni, de ehhez előbb meg kellett kísérelni, hogy a régi tipográfiai szellem eleven ereje átültethető-e a modern nyomdai technikába. E kísérlet tárgyául három kis kötetet választottunk, amelyek a XVI—XVIII.

század kevéssé ismert irodalmából választott legendákat, trufákat, fabulákat tartalmaznak. A kötetek szerkesztését Király György, a régi magyar irodalom egyik legkitűnőbb ismerője vállalta magára, ő őrködött afelett, hogy munkánk minden ízében, irodalmi szempontból és a szöveg hűségének szempontjából is korhű és tökéletes legyen. Sok száz régi könyv áttanulmányozása és hosszú hónapok kísérletei, de ezt megelőzőleg éveken keresztül tartó előkészítő megbeszélések és tanulmányok árán született meg a három kis kötet, amelyek gyönyörű fametszeteit és könyvdíszeit Kozma Lajos tervezte meg. Ő irányította tipográfiai munkánkat is. A „Három cseppke könyv" 1920 karácsonyára hagyta el a sajtót s abban a szűk körben, amelyben volt érzék a probléma iránt, rendkívüli nagy hatása volt. Hogy egyáltalában megvalósíthattuk Kozma Lajossal közös terveinket, az részben annak köszönhető, hogy sikerült néhány fametszőt találni és nevelni, sikerült olyan vésnököt találni, aki a kisebb díszítményeket kivéste számunkra és hogy az Első Magyar Betűöntőde Rt. Budapesten vállalta a legsúlyosabb anyaghiány és technikai nehézségek idején is a megvalósítással járó kísérleteket.

A három kis könyv bebizonyította számunkra azt, hogy helyes úton járunk, hogy terveink megvalósíthatók s hogy lehetséges a régi tradíciónak új technikába való átültetése és egy történeti alapokon álló, de eleven magyar könyvstílus megteremtése. Így állíthattuk fel aztán a következő évek programmját, amelynek irodalmi részét Király György velünk teljes egyetértésben vállalta.

Első kísérletkép megvalósítottuk 1918. évi elgondolásunkat és kiadtunk egy magyar klasszikus-sorozatot. Ez Kner-Klasszikusok néven 12 kötetben az 1921. év végére jelent meg. A sorozat 300 esztendő magyar lírájának, epikájának és drámaírásának legjavát adja olyan keretben, amelyben ez az anyag a modern ember számára is teljes mértékben átélhető. Király Györgynek sikerült egy-egy kötetben az illető kor vagy egyéniség teljesen zárt és plasztikus képét adnia, sikerült megmutatnia, hogy a magyar szellemi élet milyen szerves kapcsolatban állott ezeknek a századoknak a során a nyugati, illetve európai szellemi élettel és a mesteri utószavakban röviden, de határozott vonásokkal meg is rajzolja ezeket a kapcsolatokat. A sorozat a régi magyar verseskönyvek kedvelt duodec, azaz hosszúkás tizenkettedrét alakjában, egységes betűvel készült, de minden egyes kötethez más és más díszeket tervezett Kozma Lajos, amelyek a minden kötetnél az illető kor szokásaihoz símuló tipográfiai elrendezésbe szervesen kapcsolódnak bele.

Ezzel párhuzamosan kezdtük meg Monumenta Literarum című sorozatunkat, amely a világirodalom kis terjedelmű, de nagy értékű mesterműveit adja, nagy kvart alakban. Ezt is Király György szerkesztette s legjobb műfordítóink új, e sorozat számára készült fordításait tartalmazza. Az első 12 füzet az 1921. évben, a második 12 füzet, amellyel a munkát befejeztük, az 1922. évben jelent meg. Utolsó füzetét egy nappal halála előtt kapta kézhez a szerkesztő, akinek elmultával le is tettünk arról, hogy a sorozatot folytassuk.

A háború után megjelent egyéb kiadványainkat nem akarjuk itt felsorolni, csupán azt kell elmondanunk, hogy könyveinket a külföldön is igen nagy érdeklődés fogadta. Az „Archiv für Buchgewerbe" című leipzigi nagy szakfolyóirat külön felkért bennünket rá, hogy munkásságunkat, ezt az egész stílusrekonstruáló és teremtő kísérletet ismertessük a lapban s az 1922. évi karácsonyi számban húsz nagy kvart oldalon, egész programunk Király György, Kozma Lajos és Kner Imre tollából eredő, részletes, németnyelvű ismertetésével mutattuk be munkálkodásunk eredményeit. A füzetnek Németországban is szokatlan sikere volt. Nagy közkönyvtárak szerezték meg kiadványainkat és a távolabbi külföldről, Amerikából, Japánból is érdeklődtek tevékenykedésünk iránt. Külföldi kiállításokon többször szerepeltek ezek a munkák s ma már elmondhatjuk, hogy az egész világ szakköreiben ismertekké lettünk. Annál kisebb volt ezeknek a törekvéseinknek visszhangja itthon. Itt még a tipográfia iránti érdeklődés sokkal kisebb körű, különösen a hozzáértés olyan szűk keretű, hogy nem is lehetett ennek az igyekvésnek kellő visszhangja, de sajnos, dacára a sajtóban megjelent rendkívül elismerő ismertetéseknek, a program irodalmi része sem keltette azt az érdeklődést, amelyet — szerintünk — megérdemelt volna.

Habár ezeken a sorozatokon kívül is több jelentős értékű és nagy sikerű könyv jelent meg nyomdámban a háború utáni évtizedben, mégis úgy kellett határoznunk, hogy egész energiánkat arra az üzletágra koncentráljuk, amely ezt az erőfeszítést teljes mérték-

ben igénybe is veszi. A közigazgatás a háború befejezése óta az állandó reform, a folytonos átalakulás állapotában van s raktárunknak ezt a forrongást állandóan nyomon kell követnie, ami folytonos éber figyelmet és energiát követel. Nem volt szabad ezt megosztani a könyvkiadással akkor, amikor a közönség törekvéseinket nem honorálta oly módon, amint azt joggal elvárhattuk volna. Így tehát elhatároztuk, hogy a kiadást a viszonyok jobbrafordulásáig csak kisebb keretek között folytatjuk, inkább csak azért, hogy életjelt adjunk magunkról. Hogy ezt a tevékenységet szerves formák között folytathassuk, hogy ötletszerűen kiadott és egymással össze nem függő könyvek helyett valami egészet, összefüggőt és viszonyaink között hiányt pótlót hozhassunk, programként olyan célt tűztünk magunk elé, amelyet más, nagy kiadó nem vállalhatott. Az utolsó évek folyamán a közönség érdeklődése annyira a nagy regény felé fordult, hogy a kisebb terjedelmű remekművek kiadása szinte lehetetlenné vált. Pedig úgy véljük, hogy egy kisebb terjedelmű, szinte egyfolytában elolvasható munka néha a maga lezárt kerekdedségében adhat olyan sokat, mint sok kevésbé megkomponált regény. Úgy éreztük, hogy különösen az orosz irodalom gazdag ilyen kisméretű, de mégis monumentális alkotásokban. Elhatároztuk tehát, hogy kiadunk hat kötet kis regényt és novellát a háború előtti orosz irodalom legismertebb nagy íróitól, amelyhez aztán a háború utáni újabb orosz irodalom hasonló méretű alkotásait kapcsoljuk. A 12 kötetet Haiman Hugó fordította és rendezte sajtó alá, aki már a Monumenta Litera-

rum számára is lefordította Tolsztoj Leó egy klasszikusan szép és mély novelláját. A sorozat az 1927—28. években jelent meg és méltó feltűnést keltett a hozzáértők között, ha nem is járt azzal a könyvpiaci sikerrel, amelyet más viszonyok között el kellett volna érnie. Ezen könyvek kiállítása nem olyan magas igényű, mint az előbb említett két nagy sorozaté, de a maga egyszerűségében is érvényesíti mindazokat a tapasztalatokat és tanulságokat, melyeket a tipográfiai magas iskolának szánt nagy sorozatok kiépítése közben szereztünk.

A 12 orosz kötet befejezésekor dr Leffler Bélának, stockholmi követségünk sajtóelőadójának tanácsára, aki már az 1917. évben Verner von Heidenstam „Endymion" című regényét fordította le számunkra, elhatároztuk, hogy egy újabb, az oroszokhoz hasonló terjedelmű és kiállítású sorozatban a nálunk kevéssé ismert északi irodalmak ismertetését kezdjük meg. Az 1929. évben hat svéd, az 1930. év karácsonyára hat dán kötet jelent meg kiadásunkban, amelyeket ebben az évben hat norvég elbeszéléskötet fog követni. Ez a vállalkozás nagy értékeivel méltóan kapcsolódik orosz sorozatunkhoz s nemcsak irodalmi értékeket közvetít, de alkalmas arra is, hogy az északi népek különös életviszonyaiba, sajátos lelkiéletébe világítson bele.

Ha az egyre súlyosbodó viszonyok megengedik, a következő években a velünk rokon finn és észt népek irodalmából szándékozunk, a többi északiakkal egyforma kiállításban, hat-hat kötetet bemutatni, hogy ezzel az egész Észak irodalmát és életét megismertessük a magyar közönséggel.

Háború utáni kiadványaim sorából megemlítek még itt két érdekes könyvet. Az egyik a Pancsatantra című híres indiai mesegyüjtemény, amelyet Schmidt József fordított szanszkrit eredetiből, a másik Naszreddin török hodzsa tréfáinak gyüjteménye, amelyet Kúnos Ignác gyüjtött össze Kisázsiában és fordított le magyarra. Mindkét könyvhöz Albert fiam készített az eredeti stílusának megfelelő könyvdíszeket, iniciálékat és címlapokat, amelyeket sajátkezűleg metszett fába. Ezt a két kiadványomat is úgy itthon, mint a külföldön a szakkörök nagy elismeréssel fogadták.

A könyvkiadáson kívül ismételten kísérletet tettünk művészi magyar képeslevelezőlapok kiadásával is. Első ilyen vállalkozásunk Major Henrik egy harminckét lapból álló sorozata volt, világhírű zeneszerzők karrikaturáival. Még a háború előtt adtuk ki Garay Ákos két levelezőlapsorozatát, amelyek közül az egyik magyar lovastípusokat, a másik a magyar huszár alakjának változásait mutatta be, történeti sorrendben. A háború alatt Bér Dezső egy sorozatát adtuk ki, „A mi jóbarátaink" címen, az entente vezető politikusainak karrikaturáival, a háború után pedig Kozma Lajos egy tizenkét ünnepi lapból álló sorozatát, amely magyar népművészeti motívumok felhasználásával készült, élénk, vídám színekben.

Sajnos, ezeknek a kísérleteknek az anyagi sikere minden jogos várakozáson alulmaradt, a rendkívüli erkölcsi siker dacára is, mert a képes levelezőlapoknál szükséges nagy példányszámot a közízlés mai állása mellett csak egészen selejtes holmival lehet elérni.

Nem említem fel itt saját könyveimet, mert ezekről az utolsó fejezetben kívánok szólni.

Könyvkiadói tevékenységünk mérlegének felállításakor a mérleg másik serpenyőjébe nem azt a keveset teszem, ami elösmerést sok-sok munkánkért, kísérleteinkért, törekvéseinkért itthon kissé elszigetelten kaptunk a nagyközönségtől, hanem a rengeteg tanulságot, tapasztalatot, amelyeket munkálkodásunk közben szereztünk. Ez vezetett olyan könyvművészeti iskolázottsághoz, hogy külön tipográfiai tradíciót mutathatunk fel. Ez kölcsönöz összes munkáinknak minden más kiadványtól eltérő sajátos jelleget, ami szervesen felépített, minden vonatkozásban gondosan megtervezett, önmagunknak megszabott könyvművészeti feladatok kitűzése nélkül sohasem válik tulajdonunkká. De kultúrmisszió számba kell venni azt a tízezer kötet körüli könyvet is, amelyeket évente tiszteletpéldányként küldünk szét, még pedig nem mint kimaradt, eladhatatlan példányokat, hanem mindjárt megjelenésükkor, legtöbbször a könyvpiacra szánt példányokat megelőzve, legnagyobbrészt az intelligens középosztály olyan rétegeibe, ahol szeretik és megbecsülik a jó könyvet, de a mostani viszonyok között nehezen juthatnak hozzá.

A NAGYDOB

Mottóul mondom el a következő kis esetet. A „Község" című szaklapot korrigálva, azon személyi hír után, hogy vármegyénk alispánja megkezdte szabadságidejét és hat hétig Szliácson üdül, odabiggyesztettem: „Kner Izidor nyomdatulajdonos fürdői utazását bizonytalan időre halasztotta, a rossz inkasszó miatt." Mire olyan soha elő nem fordult mérvben fizettek a községek, hogy azt sok száz ügyvédi felszólítással sem érhettem volna el. Ez bizonysága a főjegyzők humorérzékének is.

A modern reklám korszaka körülbelül akkor kezdődött, amikor nyomdám fejlődésnek indult és be is fogtam ezen hatalmas tényezőt üzemem továbbfejlesztésére, de sohasem az általában használt, agyoncsépelt módszerekkel. Hirdetéseim mindig direkte, címekre szólottak és mindig mindenkinek azt ajánlottam, amire épp szüksége lehetett, olyan szövegezéssel, ahogyan közönségemmel beszélni kellett és olyan külső kivitellel, hogy első pillanatra megragadja a figyelmet. Ez tette lehetővé, hogy sohasem kényszerültem eltekinteni a rendelőimmel való közvetlen érintkezéstől és munka-

körömet így is ki tudtam terjeszteni Nagymagyarország minden vidékére.

Úgy a hivatalok vezetői, mint a nagyközönség tudomásába véső dött, hogy publikációim célja első sorban a tájékoztatás és sohasem forgalmamnak rábeszéléssel való fokozása.

Ennek köszönhettem a sok évtizedre kiterjedő állandó összeköttetést, amilyennel kevés cég dicsekedhet. De éltünk olyan eszközökkel is, amelyek egészen fölé emelkedtek a reklám fogalmának. Ilyenek voltak Közigazgatási Mintatáraim, amelyek szakkönyvszámba mentek, míg a „Röpke Lapok" új munkaterrénum megteremtését célozta és szokatlan díszes kivitelével célját igen rövid idő alatt érte el. Ez mesterségünkkel járó előny, mert maga a nyomtatvány milyensége is propagálja a vállalatot és ha művészi kivitelű, szinte feledteti a reklámjelleget.

1899-ben hazai gyártmányú írószerek és tinták mintagyüjteményének tömegét küldtem szerte az ország közigazgatási hivatalainak azon felhívással, hogy próbálják ki és ha jónak találják, szorítsák rá szállítóikat hasonló honi cikkek szállítására. Cégemet azért sem tolhattam előtérbe, mert az akcióhoz fűzött forgalom lebonyolítására törpe vállalat volt még akkor. De biz egyszerre ki kellett lépnem a régi keretből és nyakamba kellett venni a nekizúdított kereslet kielégítését.

Megijedtségemet bizonyítja, hogy személyes érintkezésbe léptem a gyárak vezetőivel és a rendes gyári árakat önként felemelve, írást vettem tőlük, hogy ha áruikra bizonyos határon túlmenő panasz érkeznék,

egész készletem átcserélését terhükre eszközölhetem. S persze hogy ez elejét vette a felszólamlásoknak.

A 104.301/1894. B. M. rendelet 29-féle egészségügyi kimutatást igényelt a községektől, záros határidő alatt, egyetlen esetre, egy-egy példányban. Ezt nem csak a szükséglet csekély volta, de az idő rövidsége miatt sem raktározhatta be senki. Átsiklani fölötte resteltem, tehát azonnal kinyomattam és mire a községek a rendeletet áttanulmányozhatták, kezükben volt a szükséges tabella két-két példányban — ingyen. Mit olyan nagy szolgálatnak vettek, hogy mindenfelől noszogattak árának a felszámítására s az ettől eltekintés nem maradt viszonzatlan.

Egy kívülről jött reklámötletet is megörökítek. Országosan elterjedt báli meghívóim ügyét állandóan szőnyegen tartotta sok kartársam és megtorlásul nemcsak a vigalmakat hallgatták agyon kis ujságjaikban, de a felülfizetések nyilvános nyugtázását is megtagadták. A rendezőségeknek a helyi lapokban való kipellengérezése is ritkán maradt el. 1901-ben az aradi ipartestület elkeseredett hangú levélben küldött meg ilyen kiszerkesztést, amely szerint: „Arad nem szorul sem tudás, sem ízlés dolgában Gyomára . . .“

A sérelmezett meghívókért hét forintot fizettek, de farsang eleje volt és igen kapóra jött a sírám! Válaszul egy fővárosi nagy napilapban közel féloldal nyilttéri közleményt adtam le, százhatvan forint költséggel. Rámutattam, hogy igenis ideszorult Arad, mert Vargha Ottó „Aradi Vértanuk Albuma“ kéziratával itt jártak és azzal utasítottam vissza, hogy annak csak Aradon

szabad megjelennie: mégis Budapesten nyomtatták. Szóvá tettem sok kézbe kerülő szép meghívóim ízlésfejlesztő hatását s ajánlottam, hogy hasonlóak előállításával vegyék fel velem a versenyt.

Seregestül jöttek a köszöntő írások. Felszabadultak a lelkek, mi a megrendelések sokasodásában csúcsosodott ki.

Az 1902. évi építkezés, beruházás, — bármily alapos meggondolás előzte meg, — olyan eszme termelésére sarkalt, mely, a közigazgatási forgalomhoz fűzött reménységek füstbemenése esetén, másmilyen munkák megszerzését biztosítsa. Nyomdám húszéves fennállásának emlékére 1902-ben olyan díszes nyomdaterméket adtam ki, amilyent nálunk vidéken még nem állítottak elő és a fővárosban is csak kevés nyomda tudta volna úgy megcsinálni.

„Kalászok és Kévék" volt a címe, merthogy apróbb-nagyobb szellemi termékekből állott a kötet első része: Kóbor Tamás, Kozma Andor, Reviczky Gyula, Kabos Ede és több jóhangzású név ezen célra készült írásaival megtöltve és Goró Lajos pompás illusztrációival tarkítva. Vadonatúj, nálunk először bemutatott „hollandi antikva" betűkről, leheletszerű fínomsággal, kréta-papírra nyomtattuk s hatását fokozandó, négyenkint más-más diszkrét színben ékeltük a képeket a szöveg közé. Az albumszerű nagy kvart alakú kötet második része nyomdámmal foglalkozott és érdeklődést keltő módon ismertette mesterségünk akkori állását.

Magánál a könyvnél is nagyobb szenzáció lett a hozzá csapott külön lap, melynek „Nyomdai tréfa" volt a

címe és tizenhét sorában intézett felhívást mindenkihez, hogy a szövegében rejtőző 227 sajtóhibát böngészszék ki és a beérkező legelső tökéletes megfejtést száz értékes irodalmi művel jutalmazom. A sajtó bírálata révén nagy port vert fel az ezer példányban szerteküldött szép kötetem; kérték is mindenfelől s amikor kifogyott, megelégedtek a „Nyomdai tréfa" lenyomatával. Csőstől küldték a kijavított példányokat, különösen hívatásos korrektorok, lapszerkesztők, nyomdászok, tanáremberek és Bodnár Károly nagykárolyi hírlapíró járt legközelebb kibogozásához. Ő vette észre, hogy a sor nem tizenhét és hogy a hiba is több a bemondottnál. De az ő figyelmét is elkerülte, hogy a szöveg fölötti szecessziós díszítő fejléc fejjel lefelé van alkalmazva, ami nehezen volt észrevehető, mert a közepén levő kis tájkép szabályos hármas halmot mutatott, mi a valójában három jegenyefát ábrázolt, de így is jó volt, amúgy is.

Ide tartozik, hogy abban az időben mondott le rólam több pesti és bécsi orvosprofesszor, egymással váltott és velem küldözgetett latin cédulákon. — Elolvasgattam s mert nem neszeltem a halál sarlójának suhintását, nem igen gyulladtam be. Mégis a próféciák kiváltottak belőlem annyi melankóliát, hogy a nagy szeretettel szerkesztett kötet végszava ezzel végződött: „Ha pedig porba hullajtanám az eddig fennen lobogtatott zászlót, akad talán a három betyár között, ki azt felragadja." A „három betyár" szavak kövér betűkkel pompás kép alá voltak szedve, amelyen két kisebb fiam, mezítláb, az elpitykézett nadrággombokat kócmadzaggal pótolva,

a kert egy zugában dohányzási próbát rendez: kis öcscsük nagy gyönyörűségére.

Halálfiavoltomról csupán fenti két sort hozta könyvem s mégis garmadával jöttek a szebbik nem részéről a vígasztaló sorok, melyekből kicsillámlott a szánalom a három jóképű gyerkőc csibészöltözéke fölött. A nemes szívű nők nem fukarkodtak jókívánságaikkal sem és foganatjuk jelentkezik is, amennyiben fiaim reszortok képében már életemben kapkodják ki kezemből a zászlót s csak rajtam múlik, hogy a nyelét nem engedem.

Könyvnyomdám fennállásának nyolcadik esztendejében az egy évben feladott postacsomagok száma 960 volt, míg nem egész negyedszázaddal később, az utolsó teljes békeévben, 36.160 darabra emelkedett. A vasúti küldemények száma pedig semmiről 530-ra szökkent, ami postacsomagokra átszámítva egy negyedével emelné a fenti hatalmas számot. Ekkor már nemcsak hogy nem volt szükségünk újabb propagandára, hanem a megfelelő lebonyolítás eszközeit kellett keresnünk.

Közbevetve említem meg, hogy ekkor Békéscsaba városához fordultunk azzal a tervvel, hogy az üzemet oda helyezzük át és beígértük, hogy pár éven belül háromszázra fokozzuk a munkáslétszámot és ezzel a vidék első nyomdavárosává avatjuk Békéscsabát, ha a piactéren nagyobb telket adnak, megfelelő árért. A város akkori főjegyzője, Korossy László, kapva kapott az ajánlaton és a Békésvármegyei Gazdasági Egyesület elnöke, Beliczey Géza, később felsőházi tag, annyira

exponálta magát mellettünk, hogy ingyen telekkel kívánta előmozdítani tervünket. Egyetlen a város tulajdonát képező telek felelt volna meg s a tanácsülés leszavazta az eladását. Az itteni nagy épülettömböt lebontani és megfelelően átépíteni rendkívül költséges dolog lett volna s üzemzavar nélkül meg sem oldható. Más alkalmas, ezer négyszögöles telek pedig a vasút-uccában s a postahivatal közelében, nem volt kapható. Ellenben a négy telekből alakult hatalmas portát minden rajta levő épülettel együtt kérték akkor jó áron közcélra s így legokosabbnak véltük az üzem áthelyezését egy olyan fejlődő városba, mint Békéscsaba, amelynek előnyösségét emelte vasúti csomópont volta, mi által megszűnik az a mindennapi nagy kellemetlenségünk, hogy a mozgóposta a vonat várakozási ideje alatt képtelen csomagjainkat felvenni, holott cégünknek a gyors és pontos szállítás volt mindig egyik legnagyobb erőssége.

Ekörül adódott egyszer alkalom olyan akcióra, amely országos feltűnést keltett és közvetve hatalmas reklámnak bizonyult. Egyidőben a téli hónapokban postai forgalmunk annyira megduzzadt, hogy a napi kilenc mozgópostajárat sem bírta csomagjainkat továbbítani. A kényszerűség rávitt bennünket, hogy szerződésszegéssel vádoljuk meg a postakincstárt és felelőssé tegyük üzleti reputációnk rontásáért. A hangos jajszót „Az Ujság“ nyílttéri rovata hozta és főszerkesztője jóindulatú indiszkréciójának kell betudnunk, hogy a reggel megjelent közleményre már a délelőtt ideérkező gyorsvonatból kiszállott egy igazgatósági kikül-

dött, aki a paklikocsi mellett megállva, figyelte a csomagfelvételt. A háromszázadik darabnál „Halt"-ot kiáltott a mozgópostás s a közben befutott aradi gyors postájánál megismétlődött az eset. Ekkor a kincstár embere a helybeli postaszolgákhoz fordult és feltette a kérdést, hogy mi lesz a lemaradt küldemények nagy tömegével?

— Visszük vissza! Pedig már plafonig van a hivatalban a sok ide-oda cipelt csomag.

Mindkét vonat itt vett vizet, minélfogva a két mozgópostakocsi szembe került egymással. A két mozgópostás tiszt felfigyelt a kocsisokkal való tárgyalásra. Sejtették, hogy hivatalos vizsgálatról van szó s igazolták, hogy az egész postakocsit nem foglalhatják le egyetlen cég csomagjai számára. A kiküldött úr tehát be sem jött a községbe, hanem ment vissza az aradi gyorssal Budapestre. Még aznap estéjén külön paklikocsit kaptunk a kocsipostát vivő vonatokhoz, azzal az egyetlen feltétellel, hogy egy-egy ilyen indítás négyszáz csomagon alul nem lehet. Ezt a kiváltságot persze csak a fő munkaidényben igényeltük s volt olyan eset, amikor ezer körül járt a csomagok száma. Panaszunkat gyorsabban a csodák országában, Amerikában sem lehetett volna elintézni s a posta csak 1916-ban, a háborús vagónhiány miatt volt kénytelen beszüntetni ezt a kedvezményt.

Soha sikeresebb reklámunk nem volt, mint annak a publikálása, hogy csomagjainkat nem győzi elexpediálni a vasút s tényleg precedens nélküli, hogy iparvállalatnak külön mozgópostakocsija legyen.

Beszúrok egy kis idetartozó kortörténeti adatot. 1890-ben Gyomán egy tisztből és egy szolgából állott a postaszemélyzet és a hasonló lélekszámú szomszédos községben egy rőföskereskedő, mint postamester, egy szolgával, ki egyúttal postakocsis és levélhordó is volt, látta el a teendőket. Ma ott három tiszt és három szolgából áll a létszám, míg a gyomai posta hat tiszttel és tíz tagú szolgaszemélyzettel dolgozik, ami annyiban kapcsolatos cégem fejlődésével, hogy a kocsiposta összforgalmának kétharmada reánk esik.

Saját könyveimet, amelyekről az utolsó fejezetben lesz szó, igazán nem óhajtottam reklámeszközzé süllyeszteni és mégis minden könyvem, a sajtó egyhangú jó kritikáján kívül, üzleti forrongást is idézett elő, különösen a múzsák berkeiben. Ami természetes, mert szellemi porontyaim tunikáját magam szabtam és egy hét íves aforizmás könyvemet sajátkezűleg szedtem, hogy pár szavas igen keskeny sorait mennél kevesebb kettéválasztott szó csúfítsa s ezt olyan mérvben vittem keresztül, ahogyan csak szerző teheti: szavak megváltoztatásával, kihagyása vagy beszúrásával — sohasem a lényeg rovására.

Annak a panasznak a jogosságát, hogy vállalatom egyre felkelti az írók vágyát, hogy szellemi termékeik itt készüljenek és óhajuk csak ritkán teljesülhet, sajnálattal elismerem. Egyik oka, hogy sajátos jellegű kiadványainknak sohasem volt nagy kelete; ma meg melyik könyvnek van? A másik ok pedig, hogy nem saját kiadásnál is csak akkor teszünk könyvek nyomására ajánlatot, ha olyan műről van szó, amely kibír drágább

előállítást, mert nem gépszedéssel dolgozunk. S miért fizesse meg a szerző vagy kiadó a drágább kéziszedést és az egész kivitel nagyobbfokú gondosságát olyan munkánál, amelynél épp úgy megfelel az egyszerűbb kivitel is.

1912-ben nyomdám harmincesztendős fennállását ismét olyan sajtótermékkel kívántam megünnepelni, amely hű tükre legyen teljesítőképességünknek, de legalább annyira érdekelje az intelligens közönséget, hogy el is olvassa. A munka megszerkesztését akkor huszonkétesztendős fiamra bíztam, aki a könyv és a könyvnyomtatás rövid történetének keretein belül rámutatott a könyvtechnika új lehetőségeire és vállalatunk e téren elért eredményeire. Írók, könyvtervező művészek, illusztrátorok is hálásan vették a „Könyv a Könyvről" című művet, amely kivitelében érthetően illusztrálta önmagát.

A kötet renaissance-stílusú keretdíszeit és iniciáléit Geiger Richárd tervezte, aki nagy tudással és invencióval alkalmazta a modern technikára ezt a művészi irányzatot. A könyv minden része a díszes, komplikált technikájú fedőlaptól az utolsó záródíszig teljesen egységes stílusban van tartva s az üzem egyes részeit ábrázoló fotografiákat is fametszetstílusra rajzoltattuk át, amely igen illett a díszítésekhez és a könyv betűjéhez. Egész oldalas képeken az akkori összes könyvnyomdai képsokszorosító eljárásokat mutattuk be, az egyszerű tollrajz reprodukciójától, a színes pasztell háromszínnyomatú és az olajfestmény négyszínnyomatú reprodukciójáig.

Napilapjainkon kívül a külföldi szaklapok egész sora foglalkozott a kötettel és így például a Hágában megjelenő „Maandblad voor de typografie" kétoldalas külön lenyomatot kért belőle melléklet gyanánt s „Een Bok over het Bok" címmel egy teljes oldalas magasztaló kritikát közölt róla. A sok méltatás keltette érdeklődés folytán Európa minden részéből kértek belőle példányokat, különösen szakkönyvtárak és múzeumok számára.

Ez a kiadvány már átmenet volt régebbi, festőibb stílusunktól a modernebb irányzat felé, de mai szemmel nem mondhatjuk nagyon szerencsés megoldásnak. Akkoriban ugyan messze fölötte állt annak, amit általában itthon könyvművészet terén produkáltak, de — mint annak a kornak legtöbb nyomtatványa is, — választúton állott kétféle művészeti felfogás között s nem alkalmazta tisztán egyiknek a szempontjait sem. De a közvetlenül utána készült könyveinkben már megtettük az elhatározó lépést a modern, tisztultabb és anyagszerűbb könyvművészeti felfogás érvényesítése felé s alkalmaztuk ezeket az újabb elveket reklámnyomtatványainkon is. Művészeti törekvéseinknek ezt a fejlődését ismertettem már könyvem két előző fejezetében, itt csak röviden akarok rámutatni, hogy a háború után megjelent reklámnyomtatványaink a modern európai reklámművészet színvonalán állanak és a külföldön is mindenütt elismerést, sőt feltűnést keltettek. Ilyen termékeinket az ország legjobb reklámgrafikusai tervezik, így például e téren is jelentős szerepet juttattunk Kozma Lajosnak s az ő munkássága nyomán

fellépett fiatal magyar reklámgrafikusgárdának. Sok szép reklámnyomtatványunk került ki Albert fiam keze alól is, aki itthon kezdte meg a háború után tanulmányait s akit a bécsi állami grafikai intézetben, majd a világhírű leipzigi grafikai akadémián képeztettem ki s aki több kiadványunkat is sajátkezű fametszetekkel illusztrálta. A külföldi kritika általában nem csak azt emeli ki, hogy újabb reklámnyomtatványaink mennyire modernek, mennyire a kor színvonalán állanak úgy technikai, mint művészi szempontból, hanem azt is, hogy mennyire magyarosan frissek, melegek, élénkek és mégsem rikítók színeik, mily ötletesek és mennyi sajátos nemzeti elemet tartalmaznak. Elmondhatjuk, hogy tevékenységünk ezen a téren is úttörő volt, irányt mutatott Magyarországon s hogy nem produkálhattunk többet ebben az irányban, hogy legszebb reklámnyomtatványainkat eddig nem annyira megrendelőknek, mint inkább saját magunknak, saját cégünk reklámja számára állítottuk elő, annak inkább csak a magyar kereskedelmi és ipari élet fejletlensége, a magyar reklámozó közönség szűkkeblűsége az oka. Annál inkább utánozzák azonban egyes cégek azt a reklámot, amelyet cégem érdekében más irányban kifejtek. Például a közigazgatási nyomtatványok terén a körlevelek, az árjegyzékek, a mintafüzetek, a megrendelőlapok legnagyobb része szinte szószerinti másolata azoknak, melyek nálam évtizedek praxisában alakultak ki s amikor változtatnak rajtuk, hogy ne éppen azonosak legyenek a mieinkkel, természetesen csak rosszabbá teszik.

Az igazi reklámot éppen az jellemzi, hogy nem lehet utánozni, mert mindig a pillanatnyi helyzetből, az adott viszonyokból és lehetőségekből születik. Mire az utánzat elkészül, ezek a viszonyok már megváltoznak és utánzóim mindig elkésve kapnak észhez, akkor, amikor cégem már más, újjal állt elő, hogy alkalmazkodjék a megrendelők szükségleteihez, szolgálatukra állván eszméivel, gondolataival, megértvén a velük való intenzív kapcsolatokból, hogy mikor mit kell ajánlani. Innen van a mi propagandánk nagy és közvetlen hatása.

Hogy ennek a reklámnak a nyitjára nem jött rá, hogy igazán utánozni nem tudta senki, annak a magyarázata talán versenytársaim gondolkozásában rejlik. Amikor ennek a könyvnek a megírásához fogtam, úgy terveztem, hogy felsorakoztatom itt régebbi, nagy vidéki kartársaimat, megörökítvén érdemeiket, amihez utódaiktól elsősorban szebb nyomdatermékeikből, értékesebb könyvkiadványaikból kértem példányokat kölcsön. De érdekelt néhány, a mult század közepére visszanyúló olyan adat is, amelyet leginkább egykorú nyomdai katalógusokból reméltem kiböngészhetni. Több neves, nagy vidéki nyomda jelenlegi tulajdonosától kértem tehát a régi időkből való ilyen nyomdatermékeket is.

Első kérésemnek páran eleget is tettek, míg az utóbbiakból egyetlen példányt sem tudtam megszerezni. A beérkezett válaszokból azonban egyformán kiérzett az az útálat, amelyet ez a pár sor fejez ki a leghívebben: „A kívánt dolgokkal nem szolgálhatok, mert

boldogult Édesatyám nem dolgozott reklámmal és nem adott ki soha semmiféle katalógust, vagy árjegyzéket."

Bizony ennek a nagyúri gesztusnak nemcsak szakmánkban, de más téren is vannak nálunk követői, noha látják, hogy elvtársaik miként fogynak, pusztulnak e szép, kényelmes, de időszerűtlen felfogás következtében.

ÖSSZEFOGLALÁS

Nem a már elmondottak rekapitulációjáról lesz itt szó, hanem olyan dolgoknak rövidre fogott felsorakoztatásáról, amelyek kellőkép világítják meg egy félévszázad küzdelmeit, kerékkötőit és az ezek dacára elért eredményeket.

Nyomdámat 1882 közepén alapítottam s az első öt hónap forgalma olyan csekély volt, hogy feleslegessé tette még a könyvelést is. Ment minden fejből, a Soll & Haben egyaránt. Aztán bekötöttem száz ív vízszintes vonalozású papirost s ez lett egyetlen üzleti könyvem, amely megvan még ma is. Az első tizenhárom hónap zárlata 700 forint nyersanyagfogyasztást mutat ki és ugyanennyire szökkent bankadósságom is, nem egy esetben a 20 forintos váltó prolongáltatásának kényszerűségével.

Szülővárosom akkori főjegyzője azzal a csekély feltétellel volt hajlandó az itt kultúrtényező számba menő vállalkozásomat támogatni, ha jobban és olcsóbban dolgozom eddigi szállítójánál, messze környék legkiválóbb könyvnyomdászánál. Ezt a principiumát el kel-

lett ejtenie a szabályellenes és tömeges gyámpénztári kötvényeim miatt és az első tizennégy hónapban 118 forintot költött a község nyomtatványokra, papír- és írószerekre, meg könyvkötőmunkákra. Ma, megduplázódott lélekszám mellett, igencsak ennyibe kerülnek az adózálogolási és árverési nyomtatványok.

Más munkaadó helyben csak egyetlen pénzintézetünk és az ármentesítő társulat volt. Így alakultak tehát akként viszonyaim, hogy állandóan az áru- és bankhitel pótolta a forgótőkét és utóbbinak kamatterhe is akadályozója volt a fejlődésnek, előrehaladásnak.

Még egyévtizedes munkálkodás után is csak hathetedmagammal dolgozgattam, holott ha ebből kikapcsolódva munkaszerzésre, terjeszkedésre fordítom időmet, bizonyára többre viszem. De az ötven-hatvan forint hetibér fokozását nem bírta el átmenetileg sem az üzem, főként mert munkáim nagyrészt hitelre mentek ki. Ezek miatt nem szaporíthattam még 1899-ben, a postaépületben, nagyot bővült helyiségemben sem a személyzetet, hanem inkább mindenféle hitelre vett segédgépekkel fokoztuk a termelést.

Az első két évtizedben nemhogy üzemvezetőre, de még vezetésre sem volt szükség. Embereim között dolgoztam napestig, magamnak osztva ki nehezét a munkának, szedésben, nyomásban, könyvkötésben, meg bármi másban. Könyvelőt is csak 1898-ban állítottam be, az első faktort pedig egy évvel előbb és attól kezdve persze megszűnt az addigi kedvező termelési arány, noha a régi kipróbált személyzet maga tessékelte el a közben közé kerülő silány erőket, mert

embereim igen hosszú időn át az elért eredményhez viszonyított remunerációt kaptak, közte olyat is, amelyet különleges és ma elképzelhetetlen volta miatt említek fel. Mindig sürgős dolgaink mellett a csippcsupp megrendeléseket már akkor visszautasítgattuk, mert hasznukat felemésztette volna a rendes munkamenet közé való ékelésük. Év végén azonban nem lehetett elzárkózni a rendes vevőkör névjegyeinek, köszöntőkártyáinak, valamint a borbélyok, kéményseprők stbi üdvözlő és pumpoló nyomtatványainak előállítása elől. Összegyüjtöttem tehát ezeket és december hó minden vörösbetűs napján ezen dolgozott a személyzet: a cég anyagán és aztán az összbevételen megosztozkodtak.

Az ilyen patriárkális dolognak, sok egyéb között, véget vetett az 1905. évi első vidéki kollektív szerződés. Ezt a munkások szakszervezete hozta szőnyegre és a nyomdatulajdonosok körében a legnagyobb rémületet a „bizalmiférfi-rendszer" támasztotta. Védelmünkbe vettük ezt néhányan és jónak bizonyult, mert attólfogva minden osztályban csak a bizalmiférfival kellett tárgyalni, ha ok volt rá s nagyban hozzájárult a rendezettebb munkaviszonyok kialakulásához.

A főnöktestület kiküldött tárgyaló bizottságának magam is tagja voltam és boldogult Láng József nagyváradi és még pár jeles kartárssal harcoló ellenlábasainkat támogattuk, amiben igazuk volt. Ekkor közzétett „Mozognak a magyarok — jól teszik!" című cikkem hitványságnak minősítette, hogy a munkaadó versenyképességét a minél olcsóbban dolgoztatásra

alapítsa. S amikor a megélhetési viszonyokhoz szabva felállították a fizetési osztályokat, a rám róttnál két fokkal magasabb bérosztályba soroztattam cégemet, ami egy kis pótbérharcot szült, mert Arad, Nagyvárad, Debrecen és más nagyobb helyek munkásai nem voltak hajlandók a gyomai hetibéren alul dolgozni és ki is szorították az egyensúlybahozást.

Az önként vállalt új teherre nem volt tőketartalék, a haszon sem bírta el s így a termelés fokozását s régebbi tempójának visszaállítását kellett forszíroznom, amit személyzetem természetesnek is talált és csak megfelelőbb vezetést kért hozzá. Itthon kitanult és Lipcsében szakiskolát végzett tizenhétéves fiamat állítottam tehát kiváló munkásgárdám élére és csakhamar olyan eredményt produkált, hogy fel kellett vetnem a kérdést, nem hajcsároskodik-e. Megnyugtató válasza dacára kihallgattam a bizalmiférfiakat, akik kijelentették, hogy a modernebb, jobb munkabeosztás által ma kisebb fáradsággal hozzák ki a több termelést, mint az utóbbi időben a kevesebbet. A mindig nagy tömegben érkező megrendelések mellett úgy lehetett munkával táplálni a sajtókat, hogy egy gépmesternek sohase járjon le egyszerre több gépe s ne kelljen egyiknek vesztegelnie, amíg a másikon beigazítja a formát. Az ívberakó lányok kettős beállítását és megfelelő felváltását is olyankor vezettük be, amikor ez még vidéken ismeretlen fogalom volt. A raktárra dolgoztatást túlnyomórészben a nyári időszakra tereltük át, hogy télen csak a fix megrendelésre készülő munkákkal foglalkozhassunk, ami azt az előnyt nyujtotta,

hogy egyforma munkáslétszám foglalkoztatása mellett egyenletesen volt megterhelve egész évben az üzem. Igaz, hogy ez a közigazgatási ügykezelésben beálló folytonos változások miatt kockázatot is jelentett, de itt rajtunk múlott, hogy hasznothozó módon egyeztessük össze az ellentéteket.

Az 1902-beli merész építkezést és gyökeres belső beruházást 75.000 korona olyan bankkölcsön tette lehetővé, amelyet azzal a kikötéssel vettem igénybe, hogy az intézet három éven belül csak bizonyítható veszély esetén mondhatja fel és a tágas, világos termekbe bevonulva, kapcsolatban az egyszerűsítési törvény jó kihasználásával, személyzetem 12 emberről a háború kitöréséig, tehát 12 év alatt majdnem 150-re szaporodott. Tizenhét elsőrendű nyomdagép állandó üzembentartása mellett negyven különféle segédgép fokozta a termelőképességet és soha olyan aktív nem volt vállalatom, mint az átkos 1914-ben. Ki sem számítható, hogy a világégés nélkül cégem mily fokra emelkedik.

A háborúval szemben egy álláspontom voltam a német császárral, nemcsak a lombhullást illetően, hanem hogy győzőként is fejezzük majd be. Az események az egész szakmát nagyon készületlenül találták. A mozgósításkor megszűnt minden kereslet, megállt az egész nyomdaipar s hogy a tömeges elbocsátásokat elkerüljék, a munkaadók és munkások szervezetei megegyeztek a viszonyok átmeneti rendezésére nézve. Két hétre beszüntették az egész országban a munkát s erre az időre a szakszervezet vállalta a bevonulva nem levő munkások segélyezését. De már a kitűzött határidő

előtt, 1914 augusztus 4-ére létrejött egy 14 pontból álló megállapodás a leszállított munkaidő és munkabérrel való foglalkoztatásra nézve. A közigazgatás a mozgósítás befejezése, a hadseregek felvonulása után régi és új teendőinek teljesítéséhez ismét nyomdám segítségét vette igénybe s így nem is éltem azokkal a lehetőségekkel, amelyeket az elbocsátásokra, munkaredukcióra nézve a megállapodás nyujtott, hanem megint munkához láttam. Az egyre növekedő teendők dacára nem mentesíttettem senkit a hadiszolgálat alól, csak később bevonult legidősebb fiamat, akit igazán nem nélkülözhettem. Két másik fiam az iskola padjairól rukkolt be, végigharcolták a legádázabb frontokat és beérik háborús élményeikkel, emlékeikkel életük végéig.

Az időnkénti ellenséges betörések igen nagy károkat okoztak nekünk, mert nem juthattunk a határszélek felé eső területeken maradt kintlévőségeinkhez. Az orosz betörés kiverése után kötelességszerűen siettünk az újraépülő kárpáti falvak segítségére, rendkívüli nagy tömegű nyomtatványt ajánlottunk fel ingyen a segítőakció céljára, valamint az újraépülő falvak községi jegyzői irodáinak felszerelésére s Debrecenfalva községházát saját költségünkön építtettük fel.

Az első román betörés is fokozta az említett bajokat, de közvetlen nagy veszteségeink sorozatát a forradalmi fosztogatások nyitották meg. 1918 november 2-án egy vagónnyi nyomtatványszállítmányunkat rabolták ki Mezőtúron, amelyben Szolnok- és Pestvármegye községei jelentős részének újévi szükséglete volt szállítás

alatt, aminek az elcipelők semmi hasznát nem vették. A MÁV vis majorra hivatkozva megtagadta a kártérítést és a községek, noha a szállítás az ő kárukra és veszélyükre történt, ugyancsak a nemfizetés álláspontjára helyezkedtek. Ezzel szemben az ugyanakkor cégem részére úton volt árukért éppen úgy meg kellett fizetnem, mint ha átvettem volna azokat.

A háború után az összeomlás és a forradalmak korszaka következett. Az októberi forradalomban megalakult tanácsokban személyzetem egyes tagjai is szerepet játszottak s kevés kivétellel az volt a törekvésük, hogy a szélsőséges elemeket távoltartsák és a közrend zavartalan fenntartásához hozzájáruljanak. Gyomán nem is fordult elő semmi rendzavarás s míg a szomszédos községben raboltak, fosztogattak, itt egy ablakbeverés sem történt. A kommün kitörésekor, az 1919 március 22-én kelt IX. és XII. rendeletek folyományaképen kimondották az üzem szocializálását, mire az elém járuló, egyébként igen szépen viselkedő deputánsoknak felajánlottam azonnali átadással az egész vállalatot, a kasszában levő, két hétre való személyzetfizetéssel együtt, amitől nagyon megrőkönyödtek és sietve jelentették ki, hogy nem így gondolják, már fel is írtak termelőbiztossá való kineveztetésem végett. Ez hamarosan meg is történt, ellenben az ellátmány csak ígéret maradt, viszont a kommün itt hamar véget ért, a román megszálló csapatok bevonulásával. Gyoma földrajzi helyzete folytán egészen különleges viszonyok közé került, mert a románok vámvonala Mezőberénynél húzódott, s onnan a Tiszáig terjedő rész,

amelyen Gyoma is fekszik, hadműveleti tereppé, aféle senki földjévé lett. A Mezőberényen túli területet a megszállók remélték végleg megtartani s azért kímélték, míg emezt annál kevésbbé. A Tiszántúl felszabadításáig egészen el voltunk zárva a világtól, egy esztendeig alig kaptunk még hírt is az eseményekről, ujságot is csak akkor láttunk, ha élelmes vasúti kalauzok jó pénzen leadtak egy-egy átcsempészett hírlapszámot, tehát teljesen ki voltunk szolgáltatva a megszálló csapatoknak.

A megszállás a fentebb jelzett oknál fogva elzárt bennünket egész munkakörünktől s így csak a helybeli és endrődi irodai szükségletek kiszolgálására szorítkozhattunk. Ez a háború előtti összforgalmunk egy százalékára sem rúgott. Később az itt állomásozó román hadosztály, mert az egész területen nem talált már papírkészletet, tőlünk szerezte be irodaszereit, hirdetményeit. Ennek bevételét felemésztette a személyzet megmaradt törzsének fenntartása s így több mint egy évig a nyersanyag- és árukészlet rovására éltünk. Ez alatt a megszálló katonák kétszer fosztották ki lakásomat és sok mással együtt majdnem minden ruhaneműnket elvitték.

Az üzem egyik, kisebb felét úgy tudtam megmenteni a rekvirálástól, ha a másik felét „önként" átengedem. Homlokomnak szegzett revolver és nagy csomó fehér bankó volt az ellenérték, amely utóbbit visszautasítottam, mire egy debreceni bankban nevemre letétbe helyezték. Az elvitt gép, betű, felszerelés, nyers- és üzemanyag és készárú nyolc vagónra rúgott. A köz-

ség levéltárában fel van jegyezve a vagónok száma és útiránya. Állítólag egy esztendeig hevertek a gépek vagónokban, nyílt pályán Kolozsvár előtt s ma is működik ott a nyomda, amelyet belőle tákoltak össze.

A megszállók kivonulásakor szereztünk csak tudomást a közben beállott óriási értékeltolódásokról, a deponált összeg valódi értékéről. És Trianon után arról, hogy a győzők szerint örök időkre foszttattam meg kétezernél több közigazgatási hivataltól és sok más megrendelőmtől. Az elszakított területeken rekedt mintegy félmillió korona kintlevőségem is semmivé lett. A „leszámolás" most is folyik, szomorúan nevetséges kulcs alapján s talán folyni fog addig, amíg az egész összeget fel nem emészti az adminisztráció s természetesen az elkergetett közigazgatási hivatalnokok utódai mindent elkövetnek, hogy a követelések jogosságát kétségbevonhassák.

Községünk felszabadulásakor tehát ez volt a helyzet: termelőeszközeink megcsonkítva, munkakörünk kétharmada megszállók kezén, összehangolt, betanult, régi személyzetünk nagyrésze fogságban, kórházakban és a föld alatt, forgótőkénk elszakított területen, meg devalválódva, áru- és nyersanyagraktárunk felélve. Milyen szépen hangzik ezzel szemben „a romokból újraépítés" frázisa. Különösen hat évtizeddel a hátam mögött és olyan időkben, amikor még a rombolás szelleme volt az úr a lelkeken.

Az az egy adva volt, nem is lehetett kétséges, hogy a régi utakon kell újra elindulnunk s a megszerzett színvonalat bármiként is tartanunk.

Mielőtt az újraépítés küzködéseit leírnám, hadd álljon itt egy grafikon, amely forgalmunk alakulását a háború előtti, alatti és utáni években szemlélteti. Az állandó értékmérő hiánya nagyon nehézzé tette összeállítását s ezért nem csak az értékjelző számokat vettük alapul, hanem ott, ahol azok felmondták a szolgálatot, a kiszállított áru súlyára vonatkozó, meglevő és pontos feljegyzéseket is.

A vonalak kilengéseinek magyarázatául el kell mondanom a következőket.

Az első kilenc esztendő forgalmának szemléltetéséről le kellett tennünk, mert még ha alig látható kis vonalon kezdjük is, az 1913. év túlment volna még a lap margóján is.

A háború alatti kilengések magyarázata sem maradhat el. Cégem törekvése mindig mindannak honi gyártmányban szállítása volt, amit csak lehetett. Bizonyos időben még a magyar vízjegyes papirosokat is hamisították s ez elleni védekezésül már 1913-ban közvetlen összeköttetésbe léptem a poprádi és péterfalvai magyar gyárakkal, berendezkedtem saját vízjegyű papírok vagónszámra való előállíttatására, tehát első kézből kaptam olyan árut, melyek tényleg nem behozataliak. Ezt két közjegyzővel ellenőríztettem és erről szóló bizonyítványaikat, sokszorosítva, mintakönyvünkben be is mutattuk.

A háború alatti nagy anyaghiány igazolta előrelátásunkat. Amikor a kereskedelem kezén lévő készletek egyre fogytak és a vásárlandók beszerzését a forgalmi zárlat is nehezítette, Péterfalvával való közvetlen vasút-

1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900
1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930

összeköttetésünk és megszerzett szállítási engedélyünk révén a vagóntételben való beszerzés lehetősége mindig rendelkezésünkre állott, annálinkább, mert már a papirosok alakja és minősége is tanusította, hogy hivatalos nyomtatványok céljára készültek. A később felállított papírközpont sem gördített akadályt az igazolt szükséglet gyártása elé. Saját érdekünk ellen is vétettünk volna, ha ezen papírokat nem kizárólag a közigazgatás számára tartjuk fenn. Kiadványainkhoz, pénzintézeti és más speciális nyomtatványokhoz a háború előttről származó, irodai célokra alkalmatlan papírfajtákat használtunk.

Ezek a tényezők adják meg a hullámzások magyarázatát. Az 1914. esztendő visszaesése a gazdasági élet nagy összezsugorodásának és a magántermészetű munkák majdnem teljes kikapcsolódásának következménye. Az 1915. évben ez még fokozódott a felvidéki orosz betörés folytán is. Az 1916. évi emelkedést az okozta, hogy szokatlan nagy papírkészletünkkel ki tudtuk elégíteni a máshonnan ideszorult megrendelő közigazgatási hivatalokat, mi részünkről áldozatkészségszámba ment a folyton romló koronaértékben való kihitelezéssel. Az 1917. év forgalomcsökkenését az magyarázza, hogy lassankint még a háborút szolgáló közigazgatási munka is egyre szűkebb keretek közt mozgott. Folytatódott ez 1918-ban, amelynek végén a szokott téli tömeges szállítások a forradalmi bizonytalanság közepette alig voltak lebonyolíthatók. Az 1919-iki csekély forgalom túlnyomó része is még a románok bevonulása előtti időre eső községi szállításokból adó-

dott s a munka csak kivonulásuk után, 1920 második felében indult meg megint. E két esztendő forgalma az 1897. és 1899. évek forgalmának felel meg, amelyet azonban egy sokkal nagyobb és bonyolultabb üzleti szervezet és ügykezelés sokkalta magasabb rezsiköltsége terhelt. A nagy kérdés éppen az volt, hogy ezt a szervezetet fejlesszük-e vissza, amivel az addig elért és a háború és forradalmak alatt is hihetetlen erőfeszítéssel megtartott színvonal elvesztése járt volna együtt, vagy megkíséreljük-e a szélesebb kereteket megfelelő mennyiségű munka megszerzésével ismét kitölteni. Mi az utóbbi megoldást választottuk. Amint első körlevelünkben jeleztük, hogy a munkát újra megkezdtük, régi megrendelőink egymás után tértek vissza hozzánk az egész csonka ország területéről és innen kezdve, a rendkívül súlyos viszonyok dacára, az emelkedés egyenletes. A fejlődés csak az 1930. esztendőben torpant meg ismét, amikor a községi háztartások megszorítása és a búzaárak esése folytán közigazgatási rendelőink fogyasztóképessége nagyot csökkent és a bankok és magánvállalatok nyomtatványszükséglete egyharmadára apadt. De könyveink még ebben az évben is a vevőkör bővüléséről tesznek tanuságot.

Mint mondottam, az újraépítés, az elindulás útja ki volt számunkra jelölve azon irányelvekben, amelyek alapján a háború előtti páratlan fejlődést elértük. De a keresztülvitelnek sok és súlyos akadálya volt.

Kezdetben hiányoztak a legfontosabb nyersanyagok, a szokott jó papiros, festék meg egyéb s az ipar, kereskedelem leromlottsága mellett baj volt áraink körül

is, amelyeket azelőtt mindig az átlagos színvonalon felül álló szép nyomtatványainkkal értünk el, nem engedvén belőlük a legkétségbeejtőbb helyzetben sem, mert hisz reális kiszámítás alapján állapítottuk meg azokat. Tehertétel volt azonkívül, hogy az iskolapadból a harctérre került fiúk nem kívánkoztak vissza a tudomány csarnokaiba, hanem — rossz pénzünkkel — külföldi szakiskolában kellett őket elhelyeznem, leányommal egyetemben, aki az ősi mesterségre adta magát és egyedül űzi ma közülünk a kompaktorságot, a régi Knerek által el sem képzelt magas színvonalon: mint a leipzigi mesteriskola végzett növendéke és Magyarország ezüstkoszorús mestere. Két fiam pedig családot alapított és így a harmadára lecsökkent fogyasztóterületen hármas teherrel kell számolnunk. De ezt is bírja a vállalat, mert mind a hárman kemény munkával szolgálunk rá a kenyérre, olyan munkakörben, amelyben alkalmazottként is húznánk bárhol annyi fizetést, amennyit igénybeveszünk.

A rekonstrukciót áru és anyagok beszerzésével kellett kezdenünk, amit az általános áruhiány és az addig ismeretlen behozatali korlátozások tettek nehézzé. De megkönnyítette az, hogy mindig, még a háború alatt is pontosan tettünk eleget fizetési kötelezettségeinknek és a szakma elitjével állottunk összeköttetésben. Azzal a régi ipari és kereskedelmi réteggel, amely az úgynevezett konjunktúra alatt sem a pillanatnyi nagy hasznot tekintette céljának, hanem kötelességének érezte a szükségletek ellátását, még áldozatok árán is. Így, amint ennek a fizikai lehető-

sége megnyílt, újra felvehettük az összeköttetést a régi gyári cégekkel, közvetlen beszerzési forrásokkal s biztosíthattuk a zavartalan, egyenletes minőségű, méltányos kiszolgálást. A változott viszonyok között természetesen még sokkal nagyobb volt annak a fontossága, hogy amit lehet, belföldön szerezzünk be, mert hisz a régi ausztriai vásárlások a közös valutát nem rontották, de most minden kimenő fillérrel a pengőt segítenénk rontani. Nagy árjegyzékeink tanusítják, hogy az egész szakmában legelől jártunk szervező munkával, nagy megrendelések feladásával, eredeti tervek és kezdeményezések segítségével a hazai beszerzési források felkutatásában, megnyitásában és sokkal hamarabb tudtunk állandó jellegű árjegyzéket kiadni, mint a szakma összes nagykereskedői. Hogy ez mit jelent, igazán csak szakember tudja elbírálni.

Amint ennek elérkezett a lehetősége, alaposan átdolgoztuk, átszerveztük közigazgatási nyomtatványraktárunkat. Itt egészen rendkívüli feladat várt reánk. Nagymagyarország ötezernél több jegyzői hivatala óriási mennyiségű nyomtatványt fogyasztott s habár sok nyomda közt oszlott meg, igen nagy átlagos példányszámok alakultak ki, amelyek biztos bázisát képezték az átlagos raktári ár kalkulációjának. Az új határokon belül nem egészen 1800 jegyzői hivatal maradt s a határokon túl jutott versenytársak helyett csakhamar egészen új, veszedelmesebb konkurrencia keletkezett. Egyre többen vetették magukat a szakmánkra és a közigazgatásból való megélésre s az új elemek között voltak, akik nem a termeléssel, a mun-

kával, annak gazdaságos és szakszerű megszervezésével, hanem egyszerűen közvetítéssel vagy pedig bizonyos, azelőtt ismeretlen, de egyideig annál népszerűbb jelszavakkal akarták vállalkozásaikat fellendíteni. Nem riasztott vissza bennünket ez sem a munka újrakezdésétől, habár kétségtelen, hogy ezen új elemek fellépése és az amúgy is rendkívül lecsökkent példányszámok sokfelé eloszlása nagy kárára volt a termelésnek és az áralakulás, tehát a fogyasztók rovására is esett.

Régi elveinkhez híven mentünk a magunk útján s a sokszor egyenesen reánk célzó támadásokra sem reagáltunk soha. Szólamok hangoztatása helyett mi sokévtizedes tapasztalatokra, a közigazgatási körök nagy munkával és igazán nagyon nehéz időkben megszerzett bizalmára támaszkodtunk s kijelenthetjük, hogy, nagyon kevés esettől eltekintve, a háborús években hozott súlyos áldozatainkat honorálták is.

A feladat az volt, hogy a harmadrészre csappant munkakör még ennél is nagyobb arányban lefogyott átlagos példányszámai mellett, — amelyeket még az általános védkötelezettséggel járó igen nagy tömegű nyomtatványok kikapcsolódása is csökkentett, — megtaláljuk azt az irányt, amelynek követésével a raktár fenntartása, a sokoldalú kereslet mennél differenciáltabb módon való kielégítése, a közigazgatási újraberendezkedés kísérleteivel és a valutaingadozásokkal járó rengeteg változás mellett is kifizetődjék s a közigazgatás igazi érdekeit szolgálhassa. Higgadt és biztos ítélőképességgel, a viszonyok ismeretével, mindennek helyes szemszögből elbírálásával, a konkurrencia tá-

madásai és sokszor alattomos gáncsvetéseinek figyelmenkívül hagyásával volt csak lehetséges azt a középutat megtalálni, amely a helyes megoldáshoz, az érdekek igazi kiegyenlítéséhez vezetett. Sok száz körlevél, a vevőkör rendszeres időszaki tájékoztatásának munkája, a raktári nyomtatványok folytonos átalakítása, a változó joganyag állandó figyelése és minden esemény elméleti és gyakorlati tanulságainak azonnali levonása és érvényesítése ennek a munkának az eszközei, mérföldjelzői pedig azok a kétévenként kiadott nagy Nyomtatványjegyzékek, amelyek a közigazgatás mindenkori állásának hű tükrei és a háborúelőtti nagy Mintatárakat vannak hivatva pótolni. A Mintatár költségeit ugyanis a mai forgalom nem bírhatja el, de kiadásának nem ez a fő akadálya, hanem a közigazgatási reformmunka, amely ma még nem juthatott nyugvópontra. Hiszen egy nagy Mintatár nyomdai előállítása legalább egy félesztendőt vesz igénybe, tehát mire elkészülne, már jelentékeny része avulna el a mai viszonyok között.

Hogy közigazgatási munkánkat helyes alapelvekre építettük és a köz érdekeinek megfelelően végeztük el, azt a háborúutáni évek forgalmának képe mutatja. Amit pedig más területen végeztünk, vagyis a háborúutáni magyar nyomdaművészet fejlesztése körüli úttörő munkánkat és könyvkiadóvállalatunk munkásságát, korábbi fejezetekben ismertettem.

Ezzel a nagy munkával párhuzamosan folyt az elrablott gépek és betűk részbeni pótlása, technikai felszerelésünk felújítása és karbantartása, saját erőnkből,

azelőtt elképzelhetetlen gazdasági és pénzügyi viszonyok között.

Ilyen terhet csak az vehetett nyakába, ki biztos volt benne, hogy vállalatának megingathatatlan alapja a nagyközönség azon bizalma, amely eleddig szerzett legfőbb kincsünk. Enélkül hírünk sohasem hatol túl határainkon, míg így dicsőséget hozott megtépázott szegény országunkra is.

A közigazgatás körüli tevékenykedésünk jutalmát naponta hozta és hozza a posta a mindenünnen érkező, szokatlan mérvű megrendelések képében, amelynél különb elismerést senki nem adhatott nekünk.

Más területeken külső jelek is járultak hozzá. Negyedszázad előtt az Országos Iparegyesület kínált meg ezüst díszérmével, a milánói kiállításon ezüstérmet, a pécsi országos kiállításon aranyérmet, a leipzigi nemzetközi könyvipari és grafikai kiállításon szintén aranyérmet nyertem. A háborúutáni időkben, mint már mondottam, kiadványaink nagy nemzetközi sikert arattak és ott vannak sok nagy külföldi közgyüjteményben is. A legkultúráltabb országok szaksajtója sokszor és nagy elismeréssel foglalkozott ezen munkáinkkal, nemcsak Európában, hanem a távol Keleten, például Japánban, Osakában is. 1925-ben az Országos Iparegyesület nagy aranyérmével tüntetett ki, amelyet az Egyesület 80 éves fennállása óta nyomda még nem kapott meg. Hálátlanság lenne elhallgatni, hogy a kormánykegy sem volt fukar és e század elején kitűnő főispánunk — ma kegyelmes úr — közvetítésével magas kitüntetést kínált fel, de elhárítottam, félvén, hogy

mint méltóságos úrnak nem lesz kedvem kenyérkereseti pályámon úgy robotolni, miként mindenkori helyzetem kényszerített és ahogyan még ma is kénytelen vagyok folytatni.

MÚZSANYAGGATÁS

Utánzási ösztön, majomkodás és a hozzátartozók, a környezet majomszeretetből származó elfogultsága szüli a csodagyermekeket s noha inkább túlkultiválásról, mint elhanyagolásról lehet szó: az a csoda, hogy az apró messiásoknak mily csekély hányada viszi valamire!

Vidéken nem hancúrozhatja úgy ki magát a gyermek, mint nagyvárosban, ahol a kicsinyke csibészeket a mindennapi sürgés-forgás, az élet lázas forgatagának szemlélése, látnivalója, testi épségre ügyelés, vigyázás is eléggé foglalkoztatja s így a falusi gyermekek vetik magukat inkább túlkorán rajzolásra, fúrás-faragásra és főként agyagfigurák formálására: kész anyagot lelvén porban-sárban.

Mint más helyen megolvasható, magam is két múzsával végeztem már suttyókoromban, sőt Terpsichoret hozzáadva hárommal s a negyediknek is csak úgyahogy tudtam rokolyájába csimpajkodni.

Ugyancsak meg van írva, hogy édesatyámnak, mint falusi kompaktornak, vásáros tékája kincsesháza volt

a vidéki szellemi és hitélet táplálékainak. Szépen tarkállott egymás mellett, nagyság szerint sorakoztatva: Zsoltár, Katekizmus, Halottaskönyv, Szentírás, Szenthegedű, templomi és magán ima-, meg énekeskönyv. Hármas História, Kis Tükör, melyben az ember magát megláthatja, iskolás könyvek, naptárak, Csízió, Álmoskönyv, Vőfélykönyv és főként Bucsánszky, meg Bagó száz és százféle ponyvairodalmi terméke, Tatár Péter remek históriáival, melyek némelyike igazán megérdemli a remek jelzőt, mert hisz például Tatár Péter Toldija csak annyival maradt Arany János Toldija mögött, hogy pár oldal saját szerzeményű előhang után következik benne az Aranyé: szóról-szóra.

Mind az említett könyveket — a vallásiakat kivéve — már kora zsenge kölyök koromban faltam, sőt a hitbeliek közül is a Bibliát. Részben mert be akartam hatolni meg nem értett misztikumaiba, másrészt a világosan megírott jóízű dolgok kedvéért.

Például amikor Józsua megállította a napot, mert rövidellette a napi munkaidőt.

Vagy: Jehova megsúgatja Mózessel a népnek, hogy Egyiptomból való kihurcolkodásuk előestéjén „*mind* kérjen az ő barátjától és *minden* asszony az ő asszonybarátjától ezüstedényeket." (Mózes II. XI. 2.) Bizonyára ez volt az őse a hadikényszerkölcsönnek.

Községünkben azidőben, amikor a betűvetés művészetét állatkínzás számba műveltették velem, három kaszinó és olvasóegylet volt s mindhárom a hatvanas évek elején keletkezett. Első nekibuzdulásukkor könyvtárt alapítottak és attól fogva minden vigalom

és mulatság ennek gyarapítását célozta, anélkül, hogy évtizedeken át egyetlen kötet új könyvvel szaporítják a számát.

Így történt, hogy fentemlített jórészt ponyvairodalmi termékeken kívül más szellemi táplálék nem került kezembe, mint Dávidházy református papnak „Vasárnapi Ujság"-ja, meg a regálébérlő „Gartenlaube"-ja, mik minden esztendőben atyámhoz kerültek bekötésre. Dús vagyonú földesurunk, egyetlen mágnásunk, csak pár protokollumot fűzetett, borítékoztatott.

A „Vasárnapi Ujság" s német folyóirat-társa azonban forradalmat jelentett szellemi életemben. Minden sürgetésre sem kapták vissza tulajdonosaik az említett könyveket, míg végig nem olvastam és a „Vasárnapi Ujság"-ból ki nem rajzoltam a vezércikkhez tartozó világnagyok arcképeit; mindig kicsinyítetten vagy nagyítottan, hogy elhárítsam azt a gyanút, hogy valamelyes fortéllyal utánoztam, másoltam.

Németül a „Gartenlaube" kedvéért tanultam meg és ma is ez a német nyelvtudásom alapja. Sokban hozzájárult ehhez Jókainak akkor folytatásokban hozott „Was sich die Kammerzofen erzählen" című regénye, amely roppantul lekötötte érdeklődésemet.

A hetvenes évek elején bejött hozzánk Petőfi István csákói tiszttartó, valami noteszféle vásárlás ügyében.

A kicsinyke műhely falán meglátta a „Petőfi búcsúja a szülői háztól" aláírású kőnyomatú képet, amelyen a költő atillás ünneplőben, nagy léptekkel siet el hazulról, a pitvarajtóban síró szülei felé úgy lengetve árvalányhajas kossuthkalapját, hogy hátra sem néz. Kezé-

ben fütykösnek beillő bot, oldalán üresnek látszó fehér vászontarisznya és körülte a rá fel-felugráló nagy komondor. Barabás képmásolat a kevésbé ismertek közül: a „Petőfi-Ház"-ban sem láttam párját.

A szerető fivér alkuba akart bocsátkozni a képre s atyám odaadta ingyen, üvegestül-rámástul.

Pár napra rá, magahajtotta kis fogaton, zsákra való bekötendő könyvet hozott a költő testvére. Egyebek közt Jókainak addig megjelent összes köteteit, olyan kivitelben, amilyenben soha többé nem nyomtatták, nem véve ki a nemzeti díszkiadást sem.

„Hétköznapok." — „Csataképek." — „Egy magyar nábob." — „Kárpáthy Zoltán." — „Szomorú napok"...

Iskolahagyottan lődörögtem otthon. Ráértem. Roppantul mohón estem a zsákmánynak. Faltam, fogyasztottam és egy-egy kötet egy napra való volt. Csodás alakjai, csodás meséi, az addig nem ismert nyelvezet lázba ejtett, elbűvölt és minden könyv elolvasása után úgy együtt volt agyamban összes alakja, története, a legkisebb részletig, amint az élénk álomlátás, vagy egy rövidke, kitűnően lejátszott egyfelvonásos cselekménye egyben marad a komoly néző lelki szemei előtt. Ilyenkor mindig hő, lángoló érzés fogott el: ha én ilyent tudnék írni! Ma nagyon kielégítene, ha úgy tudnék olvasni, mint akkor.

Meddő azonban nem maradt a sóvárgás. Kezdtem törődni, foglalkozni elmebeli színvonalommal.

Elemista időmből való kis incidens villan fel agyamban. Osztatlan iskolánk legjobb növendéke voltam és tőlem nem menekülhetett meg iskolalátogató. Bárki

bármire volt kíváncsi, én kerültem elő a padból. Tudtam mindent és szavaltam mindent, mint a víz.

Nagytekintélyű tanfelügyelőnk, Bánhegyi látogatta meg iskolánkat. Szólt és tanítóm már intett is ki a porondra. A Szentírás valamely hátrább eső részéből kezdett a tanfelügyelő examinálni.

Nekem olyan mindegy volt. Rögtön hadartam a megfelelő fejezetet nagy készséggel: eredeti szöveggel és felváltva német fordításban. Az őrült iramban való rohanást leintette a tanfelügyelő és szelíd, kedves hangon szólt: „Megállj fiam, ne siessünk! Tagold szépen szóról-szóra, mondatról-mondatra a megkezdettet."

Kisült, hogy nemcsak egy szót sem értek az egészből, de azt sem tudtam megmondani, hogy melyik szó az eredeti és melyik a fordítás.

Műveltségi fokom bírálgatásánál az a pillantás cikázott vissza emlékezetemben, amelyet ama vizsgázáskor tanfelügyelőnk a tanítómra vetett.

Nekünk gyerekeknek atyánktól kérni semmit sem volt szabad. Annyian voltunk, annyi bajjal, óhajjal, jogosult igénnyel, hogy ezen tilalom nélkül nem lett volna ideje megkeresni a különben sem pazar betenni való falatunkat. Megkeményített szívvel mégis eléje álltam és kértem, hogy rendeljen nekem egy jobb magyar nyelvtant.

Dús bajusza alól mosoly settengett elő, egyet morgott és pár nap mulva nyelvtant, szótárt, stilisztikát adott át: „De most már tanulj!" szigorú utasítással.

De biz nem mentem velük semmire. Az iskolából olyan fegyelmezetlen fejjel kerültem ki, hogy, fiatal

korom dacára, nem fogta már agyam a leckét, nem vette be a legelemibb szabályokat sem, merthogy mindig mohó, kutyafuttában való olvasáshoz szoktattam magamat, nem pedig magoláshoz.

Ez a tapasztalat igen rosszul eső érzést váltott ki belőlem, de mint soha, most sem ijedtem meg. Rögtön kész voltam vele, hogy megtanulom én mind a szükséges tudnivalót közvetve, olvasás révén, jó könyvek forgatásával.

Igen nagy terhet vettem a nyakamba.

Eddig könyvnél csak a mese érdekelt és mennél jobban volt megírva, annál vígabban nyargaltam keresztül rajta. Ettől fogva meg kellett figyelmemet osztanom a nyelvtan szabályaival. Tudomást kellett vennem a kis, meg a nagy betűkről, pont, vessző, kérdő-, felkiáltó-, meg egyéb írásjelekről és különösen a kettős betűkről. Ezekkel volt a legtöbb bajom, amin akkor vígasztalódtam meg, amikor sok esztendő multán rájöttem, hogy a tudományos akadémia is így van vele.

Bárha Jókai könyvei sarkantyúzták meg szellemi horpaszomat s nem egyszer sajdult szívembe a vágy hasonlókat írhatni, határozottan állíthatom, hogy nagy nekirugaszkodásomnak semmiféle más célkitűzése nem volt, mint szórakozás és később az önképzés.

Csapongó emlékezéseimben vissza kell nyúlnom előbbi időkre.

Elemista koromban anyám, őrmesteri hangnemben, kiadta a szigorú parancsot: „Mától fogva tánciskolába jársz!“ A végrehajtás biztosítására el is kísért oda még aznap.

Ma nevetek azon a dühömön, amikor az első „Ájnszcwáj-dráj"-lépés dresszuráit be kellett vennem.

Másnap azonban nagyon jóra fordult a dolog. Víg napok következtek. Egymagamban jártam a leckékre. Tánc- és illemtanárunk az „Alsórészi Olvasókör" egyetlen szobából álló helyiségét bérelte ki, amely tehát olvasóterem is volt és szerte hányódtak kecskelábú hosszú asztalán, meg üvegajtós könyvszekrényében Tóth Kálmán „Bolond Miska" és Jókai „Üstökös" című élclapjainak régi és új számai. S egy hónapi tánctanfolyam ideje alatt egyetlenegyszer sem álltam kötélnek, hanem végigböngésztem a két kacagtató lapnak minden számát elejétől végig. Meg is kaptam érte tizennyolc esztendős koromban a jól megérdemelt első s utolsó pofont egy tenyeres-talpas hajadontól a Buzelkában, merthogy minden erőlködésére sem tudtam vele „Schritt"-et tartani.

Ellenben amikor életem hajója némileg révbe jutott és eget kereső érzések mozgatták keblemet, a fenti két élclap jutott eszembe. Leszegeztem azt a megállapítást, amely olvasásukkor kialakult bennem: pár sorban sokat mondani és mások vídámítására törekedni.

A formát szerencsésen felleltem, az első tárgyat pedig a véletlen adta hozzá.

Heti nyolc forinttal javadalmazott, tartósnak ígérkező existenciához jutottam mint könyvkötősegéd, Szammer Imre székesfehérvári nyomdájában, a hetvenes évek végén.

Követválasztás folyt és az ellenzék jelöltje Lits.

Azóta is figyelem, hogy mi mindent kell mondania

a jelöltnek a képviselősködésért: de akkor még nóvum volt nekem a dolog, mert 48-as kerületünkben, otthon csak Bécset kellett szidni, míg itt szinte tollba mondták a mandátumért pályázók a kész vicceket, hordókról elpuffogtatott hangzatos frázisaikkal, ígérgetéseikkel és jelölttársaik kölcsönösségi alapon való lecsepülésével.

Kissé kicifrázottan egy nyomatott hasábra valót küldtem be Jókai „Üstökös"-ének és legközelebbi vasárnap hozta a lap valamennyit. Jött a T. P. is és a szerkesztői üzenet megtett munkatársnak.

Majdnem hanyatt vágódtam a nagy megtiszteltetéstől, ami bizony több kárt tett bennem, mint hasznot. Kezdődött a muszáj-írás, amely messze mögötte maradt az első küldeménynek. De nekiösztökélt a verselés kultiválásának is, miből az „Ország-Világ" gyógyított ki dícsérő, de egyben kioktató szerkesztői üzenetével.

Lecsaptam a tollat, és talán kezembe sem veszem többet, ha Pongrácz meg nem indítja Szammer nyomdájában „Darázs" című ösztövér kis élclapját.

Ugyanekkor jelent meg az ugyancsak Szammernél készülő „Székesfehérvár és Vidéké"-ben S..... P..... Pál szentatyának egy archeológiai levele, amelynél kifigurázásra alkalmasabb anyagot azóta sem találtam és rögtön meg is szedtem paródiáját, illusztráltam több képpel, xylografáltam lapos körtefa vonalzóra s a szerkesztő kezébe csak korrektúra-levonatban került. Mit amikor kézhez kapott, rohant keresni a tettest és rögtön főmunkatárssá nevezett ki.

Nem sokáig tartott a dicsőség, mert a második számba meg olyan állandónak szánt rovatot nyitottam, amely

kizárólag a város országosan ösmert nemes grófjának kujonkodásaival foglalkozott s mivel jó vidéki kikotytyantás folytán menten mindenki tudta szerzőjét és a kis csipkelődések óriási gaudiumot keltettek: újra vándorbotra került a sor.

Huszonkét esztendős koromban nyomdát nyitottam, könyvem elején említett olyan anyagi és egyéb körülmények között, hogy százezrek közül senki más emberfiának másra nem lett volna gondja, mint megélni és a nyakába szakadt adósságokból, bajokból kilábalni.

Magam sem a Parnasszus virágainak ápolásán kezdtem, hanem tollammal új foglalkozásom dudvásának irtására és új, szebb rend teremtésére törekedtem egy olyan mesterségben, amely minden ipari foglalkozás között elsőszámba megy s amelybe indigénaként cseppentem.

Napi bő kétszernyolcórai erős fizikai munka után mindig volt időm szakmánk züllött technikai, kereskedelmi és antiszociális állapotainak ostorozására; egyidejűleg három szaklapunk is hozta hangos, lármás cikkeimet. Hogy ezek nem voltak meddő szélmalomharcok, erről már más könyvemben esett szó.

Mindez azonban nem merítette ki energiámat.

Felét sem szedik meg szedőink akkori, saját zsebem javára eső teljesítményemnek és mégis sohasem tudta a munka annyira igénybe venni agyamat, hogy egyre ne azon morfondíroztam volna, mi okosabb dolgot lehetne kibödörészni a betűszekrény százharmincnyolc kis és nagy rekeszéből, mint az épp szedés alatt lévő, szerintem, szamárság.

Magasabb röptű elgondolásokra ez annál kevésbé volt megfelelő alkalom, mert a nagyobb darab kenyérért azt a módját eszeltem ki a munka gyorsításának, hogy mindig egész mondatot vágtam be a kéziratból és jó memóriám révén nem kellett szavanként abba belekukkantanom: nehezebb szavakért többször is. De azért dologvégeztével majdnem minden nap előkerült kicsinyke noteszem és bele-bele firkantottam azt a pár írásjelt, betűt, szót, mondatot, melyek szedés közben ötlöttek eszembe s amelyek egytől-egyig napvilágot láttak a „Borsszem Jankó"-ban, mint betű-, szó- és képrejtvény, párosával is hetenkint. A közönség kapott rajta és nem volt olyan képtelenség, amelynek megértője, megfejtője ne akadt volna.

Ebből a forrásból eredtek a „Borsszem Jankó" „Szócsintan", „Enciklopédia", „Műfordítások" stb. című derűs kis rovatai is, amelyek komoly nyelvtudást igénylő ösmereteket involváltak és jórészt magam csináltam, magam tápláltam elég fogyatékos magyar és német nyelvtudásommal. De ugyancsak a betűszekrény volt a forrása szapora aforizmáskodásomnak is, melynek értékét beigazolta a nem egy szerkesztőségben való szíves fogadtatás.

A „Borsszem Jankó"-hoz huszonnégyéves koromban kopogtattam be, zsenge apróságokkal. Első szót érdemlő tréfámat az 1894-i „Mokány Berci naptára" hozta „Királyi audiencia" címen, Homicskó négy olyan rajzával, melyeket ma is a legjobb magyar karikatúrának tartanak. Ezt a témámat jártamban-keltemben több ember adomázta el nekem, mint saját ötletét és

a németek egyik közkedvelt dalkomikusa állandóan műsoron tartotta: ugyancsak sajátjaként.

A „Borsszem Jankó"-nál akkor már írásaimmal igen szívesen látott vendég voltam és amit a lap nem hozhatott, a naptárba került. A még borsosabbjainak meg dossiert létesített Ágai „Lehetetlenségek tára" címen és biz azok közül is előkerült egy-egy, ha valamely politikai eseménnyel kapcsolatba volt hozható.

Idővel a „Borsszem Jankó" majdnem minden közkedvelt állandó humoros alakjának adtam szavakat a szájába és egyetlen külmunkatársként kezelt a szerkesztőség mindaddig, amíg lassanként belmunkatársként tiszteltek.

Ágai pedig kegyének jeléül maga vette hóna alá küldeményeimet és világjáró útjai idejére kiadta a parancsot: Kner dolgait közölni, vagy hazajöttömig pihentetni! Senki más nekem nem üzenhetett. El is keresztelték ezért a redakcióban Nagy Mogulnak, — holott nem egészen prepotenskedés volt ez, hanem csak kevesen műveltünk olyan specialitást, melynél más nyelven kellett gondolkozni és eredeti zamatja megtartásával magyarul úgy leadni, hogy a komolyból is jó tréfa legyen.

Mind sűrűbben küldött apróságaim révén egyre gyakrabban invitáltak a lap írástudói maguk közé, de biz ez elől állandóan kitértem, mert nem akartam Saul lenni a próféták között.

Nagy port vert fel, mikor az országgyűlés egyik kötekedő tagja a Ház gyorsírófőnökétől azt kérte, hogy elmondott beszédje némi változtatással kerüljön a

Naplóba s ennek megtagadásáért a törvényhozó letaknyoszsidózta a becsületes köztisztviselőt.

Aggastyán voltára való tekintetből, atyja helyett a fia verekedett meg a honatyával, ki is jól megszabdalta az ifjút. Csütörtöki napon esett meg az eset és táviratban leadott utasításomra a „Borsszem Jankó" legközelebbi száma már hozta is az ifjú hős elbónyált fejű portréját. Fölötte „Pro libertate" címmel, alatta pedig: „Egykorú Olaymetszet után" szöveggel.

A vicc nemcsak kifelé hatott, hanem a szerkesztőségben is nagy tetszést keltett és jött az erélyes szerkesztői üzenet, hogy most már feltétlenül várnak a legközelebbi Kagálra. A humor nagy megbecsülése, hogy egy ilyen kis applikáció ünneplést vált ki akkora szellemi táborban.

A munkatársak exkluzív kompániájába nem volt olyan könnyű bejutni, amit bizonyít Tóth Béla „Anekdotakincsé"-ben a már akkor jeles humorista Rákosi Viktornak facsimilében leadott levele, amelyben ugyancsak kéredzkedett be a Kagálba. A szívesen való látást biztosító sorok ugyanott láttak napvilágot, Ágai tréfás, klisében közölt megírásában.

Tudtommal a „Borsszem Jankó" jubiláris számaiban meg itt-ott tett rövid megírásokon kívül nem szólt még krónika erről a misztikus nevezetű irodalmi szövetségről s amit mégis, az leginkább a lappal foglalkozott, tehát ideiktatom.

A „Borsszem Jankó" írástudói, piktorai és ezek kibicei, minden hétfő estvén, valamely fészkükké avatott előkelő kávéház intimebb zugában gyülekeztek, onnét

ugyancsak a magukénak mondható törzsvendéglőjükbe mentek. Négy évtizeden át a Szegedről általuk felhozott Bálóné jóhírű korcsmájába, ahol minden a Jankóék szájaíze szerint készült és Ágai nem egyszer úgy dícsérte meg a legjobb magyar szakácsné főztét, hogy: „Bálóné lelkem! Egy hétre megint roppantul jóllaktam!“ Hát biz nem is volt jó gyomor, amely Bálóné harcsás káposztájából egy hétre való csömört be nem szedett.

Az összekerülés percétől az utolsó pillanatig az elmult napok eseményei kerültek bonckés alá a Kagálban és, minden hivatalos nagyképűsködés nélkül, hol ez adott le egy szót, hol a másik. Ki ennek, ki annak, ki a piktornak súgta meg eszméjét és minden teketória nélkül gyűlt egybe a lap legközelebbi számának tartalma. Legfőbb súly mindig a politika eseményeire és a címképre esett.

Az elsőrangú humoristákon, a kitűnő illusztrátorokon kívül ez az összehangoltság is tényezője volt annak, hogy a „Borsszem Jankó“, nagyon kompetens megállapítás szerint, párját ritkította Európában évtizedeken át nemcsak mint politikai, de mint társadalmi élclap is.

A világhírűvé vált tiszaeszlári perig nem volt gyüjtő neve Jankóék összejövetelének. Ágai hétfő estvéli címen tisztelte és erről értettek a pennás, meg iralos társak.

A nagy vérvád Verhovayn és Ónodyn kívül Istóczy Győzőt is előrántotta az ismeretlenség homályából, ki pedig szerény, kékszemű, szende, szinte nőies alak

volt, amíg fanatikusává nem lett a nálunk itt-ott újra meg újra piacra cipelt eszmének.

Hogy kellőkép alátámaszthassa apostolkodását, nekifeküdt a héber nyelv megtanulásának, de biz nem boldogult vele s kínjában német idézetekkel spékelte mondanivalóit, kellő tudás és kritika nélkül véve át azokat elvtársai könyveiből. S amikor tanításai senkinek sem kellettek, a Ház nyilt gyűlésén sírta el, hogy őt a zsidók Kagálba tették! Ennek nem lehetett más következménye, minthogy a rettenetesnek szánt fellépése komikumba fulladt. Merthogy Cheremet akart mondani, azaz anathémát s a Kagál az Írástudók gyülekezetét jelenti. Persze, hogy rögtön felvették Jankóék a pompásan rájuk illő címet, amely már egymagában is mosolyt fakasztott.

Visszatérve az energikusan való meghívásomra, elhatároztam, hogy felruccanok a nagyfejűek közé. Göregábori viszontagságok után kijutottam a nagy messzeségben levő eldugott tanyájukra, a Kőbányai Polgári Serfőző vendéglőjébe.

Szép holdvilágos nyári este volt. A terraszon hosszú fehérterítékes asztalnál falatozott az illusztris társaság. Arcképeikről, karikatúráikról kettőt ismertem fel rögtön közülök: az asztalfőn elnöklő Ágait és az asztalvégén önként kunkapitányoskodó nagy antagonistáját: Lipcsey Ádámot.

Meghőköltem, kínosnak találtam végig bemutatkozással megzavarni a sok lakmározó földi istent. Pillanat mulva, hirtelen elhatározással, megálltam a domboldalba csákányozott harmadik levezető lépcsőfokon

és jó egy lépésnyi távolságból odaszóltam: „Urak, kérem, Kner vagyok!"

A kollektív bemutatkozás nagy nyüzsgést keltett és elkurjantotta magát Ágai: „Ide mellém, ecsém!" amit kézlengetéssel kísért általános éljenzés követett.

Ágai maga és Seiffensteiner Solomon között „örökösnek" kinevezett sarokülést szorított ki számomra és a gyorsan előkerített terítékhez kínálta az ennivalót is, felém nyujtván a most hozott jó nagyocska rántott süllőt, azzal, hogy: „Ecsém, most az én vendégem! Felezzünk!"

Biz a nagy megtiszteltetés kissé zavarba hozott, kapkodtam ide-oda, míg végre a tányérom melletti késsel leszeltem a kínált jófalat kisebbik részét.

Oda dörmög Lipcsey Ádám: „Késsel eszi a halat!"

Nem sértődtem meg, de elpirultam. Lelkemből szólott. Roppantul kidomborodott e társaságban mucsai voltom és ellibbent lelki szemeim előtt vidéki szellemi életünk nagy üressége, nagy sivársága. Ha ezen egytől-egyig pennás emberekből álló körbe korábban jutok, a sűrűvé vált érintkezés bizonyára kihatással lett volna irodalmi munkálkodásomra. De túl-készen kerültem közibük és ez csak annyit változtatott rajtam, hogy a lap kedvéért, aforisztikus dolgaim rovására, az ott kapósabb humoros és vicces dolgokat kultiváltam.

Ezért lettem Ágai mester kedvence és ezért hozta le, mint ő mondá, „agg testét" közel nyolcvanéves korában Gyomára, viszonozni Kagálbéli vizitjeimet, miknek méltatását „Agyafurt Alakok" című könyvem előszavaként írta meg igaz szeretettel a humor nagymestere.

Mikor a „Borsszem Jankó“ liberális felfogását nem osztó Kossuth Ferenc kormánya többek között üldözőbe vette ezt a lapot is, komoly aggály támadt a Jankó jövője iránt és a rögtön érezhető példányszám-csökkenés ellensúlyozására felajánlottam a Mokány Berci naptárának „holtunkig“ való ingyen nyomtatását.

Ennek kapcsán esett meg az „Agyafurt Alakok“ történeti adomáiban megírt azon tréfa, amelyből a „Pajzán aforizmák“ című kis kötetem csiholódott ki. Erotikuma dacára megtűrte az illetékes fórum. (1917. évi egész piciny könyvecske.)

Első könyvem 1906-ban látott napvilágot „Eszmék és Viaskodások“ hivalkodó címmel. A vaskos kötet 408 oldalának minden sorát vállalom ma is, de minden dolgozatomnak ily nagyzoló formában történt piacra hozását, a kedvező bírálatok és igen jó fogadtatása dacára, biz restellem.

A következő évben kis kvart kötetben jelenttettem meg aforizmáimat „Eszmék“ címmel, 96 oldalon. Ugyanazon évben elfogyott és amikor szükségem lett volna egy példányra, antikvarice sem tudtam megszerezni.

A „Borsszem Jankó“-ban megjelent adomáimat, egy csomó újjal kipótoltan, 1915-ben „Kner Izidor Agyafurt Alakjai“ címen hoztam forgalomba 192 oldalas kötetben, a Borsszem Jankó összes piktorainak nagy buzgalommal csinált szép illusztrációival és Csicseri Bors (Ágai) előszavával. Még abban az esztendőben megjelent a második bővített kiadása. Noha tízezer példányban készült, évek óta ki volt fogyva, állandóan

keresték és így 1926-ban újra napvilágot látott, közel mégannyi lapoldallal (23 ív), mint a tizenegy év előtti kiadás s a legújabb sütetből is igen sok kihagyottat pótoltam újjal. A torzképrajzolók régi nagy mestereiből ekkor már csak Garay Ákos élt és ő sem rajzolt évek óta. Kedvemért újra plajbászt, ecsetet fogott és ötvenen felüli pompás rajzzal járult hozzá az új kötet értékesebbé tételéhez.

1917-ben „Kner Izidor Aforizmái" című kötetem 168 oldalon hozta ötleteimet, gondolataimat, melyek az idők folyamán „Az Ujság", „A Hét", „Borsszem Jankó" és „Mokány Berci naptárá"-ban, kis részben a müncheni „Fliegende Blätter"-ben, meg egyebütt láttak eredetileg napvilágot: kiegészítve sok új, sehol meg nem jelentekkel.

Sajtó és közönség kitűnően fogadta és ezzel be is zártam volna a firkálgatást, ha nyakunkba nem szakad, a megszállás nyomorúsága mellett, a meg nem szokott, kényszerű tétlenség.

Jobb dolog híján, sok esztendő elteltével, újra a betűszekrény mellé álltam és hét nyomtatott ívre való, részben régi és átdolgozott, részben csak úgy kézirat nélkül, fejből, egyenesen a sorzóba szedett szöveggel megjelentettem „Kner Izidor Pajzán Aforizmái" című borsos tartalmú kötetemet. Címe dacára nem erotikum, sem pornográfia. De ha ki tudja az olvasó hámozni, ennek a lehetősége sincs kizárva. Korlátolt példányszámban jelent meg és a szomorú időkre való tekintetből nem került forgalomba. A királyi ügyészség annak idején megkapta a kötelespéldányt és nem kifogásolta.

1921-ben összeszedtem összes, bárhol megjelent aforisztikus dolgaimat, kidobtam közülök az efemer értékűeket, politikai vonatkozásúakat, a „Borsszem Jankó“ alakjaival elmondatottak közül a csak ott helyén valókat és az egyébként is megrostálás után fennmaradt bő kétszáz oldalra való anyagot „Kner Izidor összes aforizmái“ cím alatt kiadtam, igen korlátolt számban, nem a könyvpiacnak, aminthogy eredetileg majdnem semmit sem írtam könyvbe szöktetés gondolatával. A kiadásra az sarkalt, hogy két halálos politikai veszedelmen átesve, a harmadik, a legfélelmesebb történtett felém.

Irodalmi siker számba megy, ahogyan 1928-ban megjelent kis, kétfelvonásos színpadi tréfámat, a „Keserves kenyér“ című háromíves könyvecskémet fogadták átalán.

Megemlítem még „Emlékezések Kálmán Farkasról“ című, a kuruc nóták dalszerzőjéről írott füzetemet, amelynek bevételéből neves szobrászművészünk készítette díszes emléket állíttattam nagy papunk jeltelen sírja fölé.

Terjedelmes aforizmás és adomás köteteimről ki merem mondani, hogy a magyar irodalomban, mint egy szerző munkája, egyedülállók. A tartalmas kötetek minden sora saját szellemi tulajdonom és értékükre elég felemlítenem, hogy mindkettőnek felerésze a legjobb helyeken jelent meg; a másik felét pedig azért irogattam, hogy nóvumok is lássanak könyveimben napvilágot.

Ennek ellenére eszembe sem jut azt hinnem, hogy

akárcsak egy zsámolyt sikerült magamnak biztosítani a Parnasszuson. Sőt sajnálom szegény Múzsát, hogy csak ennyire vitte velem. — Amennyit körültem settenkedett, íróvá tehetett volna, ha ritkábban jön s nem mindig csak percekre, negyedórácskákra!

TARTALOM

Bölcsőtől a kaptafáig 5
Apró rabszolga-sorban 23
Kódorgások 30
Révbeevezés 57
A közigazgatás szolgálatában 71
Művészeti törekvések 94
Könyvkiadás 108
A nagydob 125
Összefoglalás 139
Múzsanyaggatás 158

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
1213/2018 gyarapodási naplószám.